

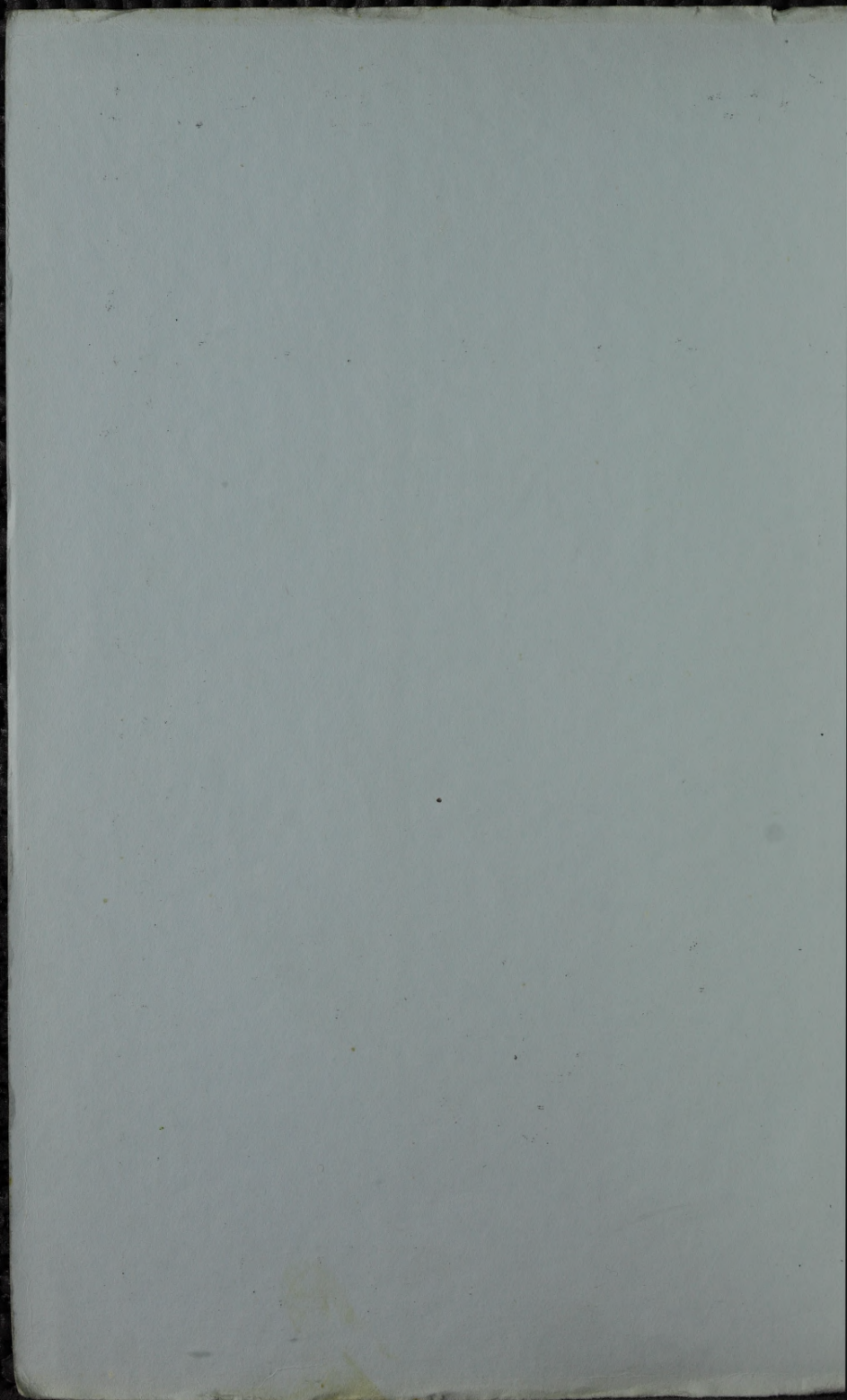
1
L 177

— PASAULĒS —
SLAVENĀKIE VĪRI

IMANUELS
KANTS

A. ADINS

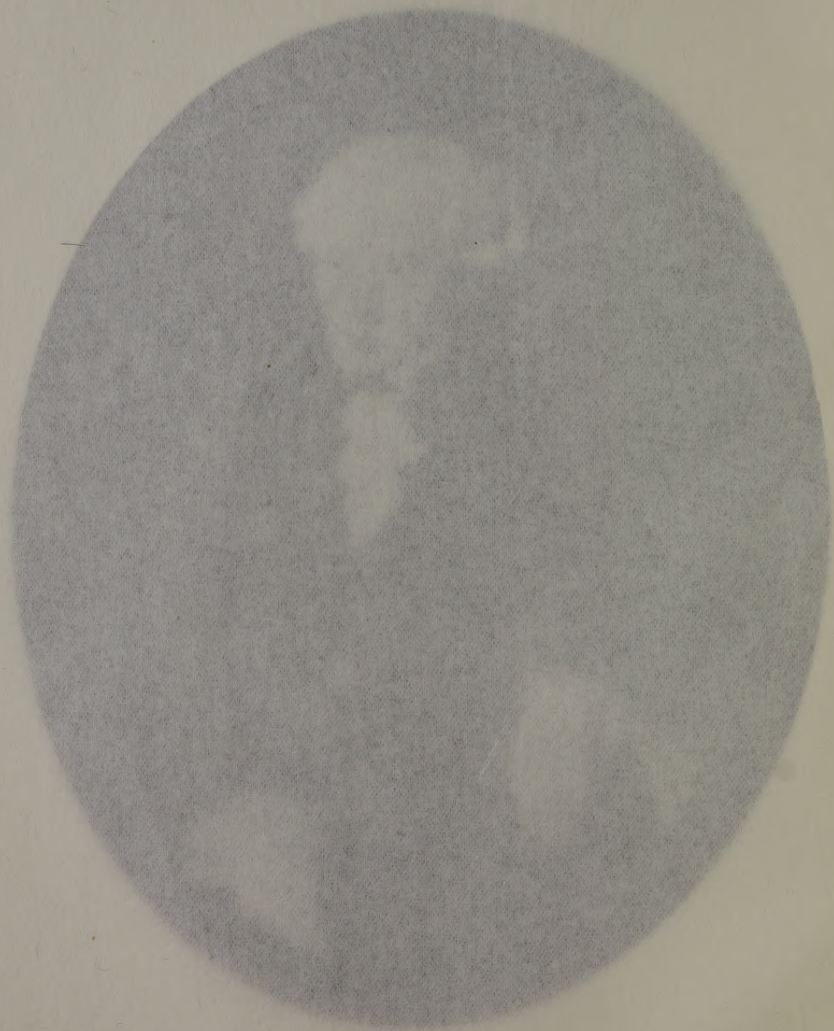

Immanuel Kant

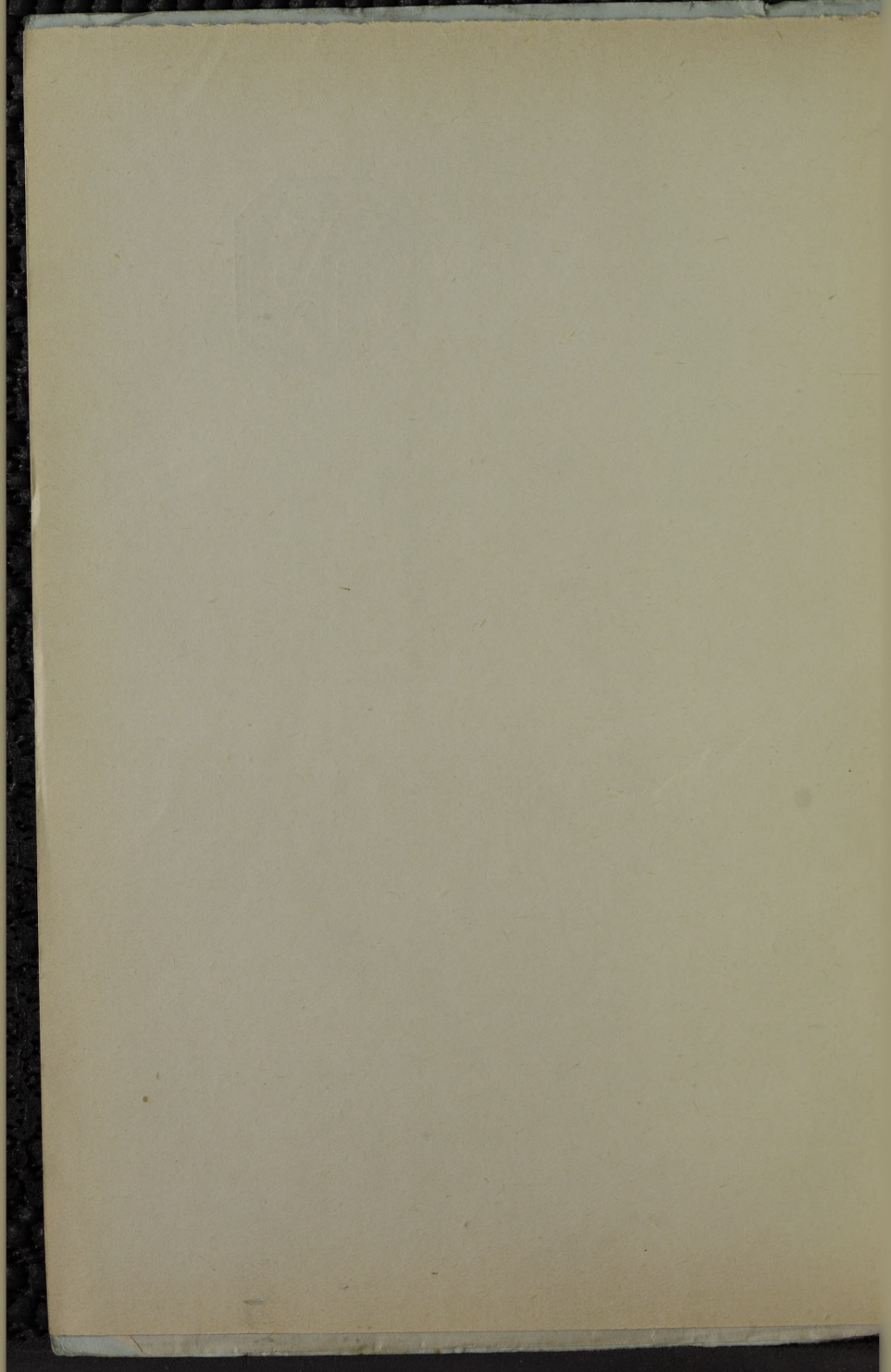
L $\frac{4}{127}$

Edward Hart

L $\frac{1}{177}$

L 177 / L
PASAULES SLAVENĀKIE VĪRI № 1.

Prof. Dr. phil. P. DĀLES

redakcijā

IMANUELS
KANTS

dzīvē un darbā

1930.

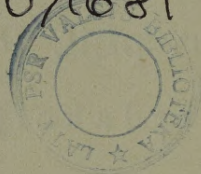
A. Raņķa grāmatu tirgotavas apgādībā
Rīgā, Krišjāņa Barona ielā 27.

LATVIJAS NACIŅĀLĀ
BIBLIOTĒKA

ПРОВЕРЕНО
1949 г.

~~392 355~~

0304071681

Akc. Sab. «Izdevējs» spiestuve,
Rīgā, Elizabetes ielā № 83/85.

I e v a d a m

Ar šo grāmatu latvju valodā atklātībā parādās pirmais plašāka apmēra darbs par lielā Karalauču filozofa — Imanuela Kanta dzīvi un mācību. Kanta vārds un viens otrs viņa uzskats ir diezgan plaši pazīstams arī Latvijā — un viņa vārdam ir simpatiska un īstas cieņas apdvesta skaņa arī pie cik necik izglītotiem latviešiem. Šīs monografijas nolūks tad nu arī pastāv iekš tam, lai sniegtu latviešu lasītāju aprindām, kuŗām slāpst pēc sava garīga apvārkšņa paplašināšanas un noskaidrošanas, samērā īsu, sistēmātisku un izteiksmes ziņā, pēc iespējas, pieejamu pārskatu par Kanta dzīvi, personību un viņa zinātniski-filozofiskiem uzskatiem. Kas iepazīsies tuvāki ar ģeniālā filozofa dzīvi un domām, tas redzēs un pārliecināsies, cik liels, skaidrs un cienījams ir viņa garīgais tēls, cik nemirstīgi dziļas, īpatnējas un iekšēji dzīvas viņa domas un mācības; tas redzēs, ka Kants sniedz mūžam jaunus ierosinājumus augstākas atziņas meklējošai domai un dod arī ļoti vērtīgas atbildes uz mūsu personīgiem pasaules uzskata jautājumiem un — var teikt arī — uz mūsu tagadējās kultūras dzīves sasāpējušām problēmām.

Pakļaut visu dzīvi un visas cilvēcīgas vērtības prāta autonomai likumībai un sirdsprāta absolūtām tikumiskireliģiskām normām, ienest augstākas un vienojošas jēgas gaismu nejaušu uzskatu un instinktu patvaļas chaosā, cienīt cilvēkā cilvēcību, pildīt taisnības, mūžīgā miera un brīvības prasības cilvēku un tautu starpā — šis Kanta, vadošās idejas šie viņa aicinājumi ir tuvi un simpatiski katram apzinīgam arī mūsdienu cilvēkam. Kā spoža bāka staro savu gaismu uz jaunāko laiku krēslainām krustcelēm Kanta nemirstīgo filozofisko domu sistēma. Viņa vārds, blakus Sokrata, Platona, Aristotela vārdiem, ir vislabāki pazīstamais visā pasaulē un viņa filozofiskās mācības arī pieder pie tām, kas visvairāk tiek pētītas, iztirzātas, studētas, un popularizētas. Kas zīmējas uz vācu tautu, var teikt, ka Kants, līdz ar Šilleri un Ģēti, ir kļuvuši par vācu nacionālās kultūras un intelektuālās attīstības diženiem simboliskiem paraugiem un iekšējiem dzinējspēkiem. Sevišķi spēcīgu iespaidu darījusi uz vācu tautas jo plašām aprindām Kanta praktiskā, resp. tikumiskā filozofija ar savu mācību par nelokāmu absolūta pienākumu («katēgoriskā imperatīva») pildīšanu aiz tīras cieņas pret tikumisko likumu. Taču Kants bija tik dziļš, universāls un brīvs gars un domātājs, ka viņa ģēnijs ar visiem saviem elementiem, ar visu savu saturu un iespaidu pieder visai civilizētai

cilvēci. Vācu rakstnieks Ž a n s P a u l s kādu reizi sajūsmā par Kantu izsaucās: «Kant ist kein Licht der Welt, sondern ein ganzes strahlendes Sonnensystem auf einmal» — «Kants nav pasaules spīdekļis, bet vesela mirdzoša saules sistēma uz reizi.» Kanta pētnieks, Vīnes profesors Reiningers neatrod šo domu par pārspilētu, bet par pareizu. Savā monografijā par Kantu viņš, aizstāvēdams minēto vērtējumu, raksta šādi: «Neviens cits jaunāko laiku domātājs nav radījis filozofiskā domāšanā tik radikālu pārvērtību, neviens nav darījis tik spēcīgu, dziļu un vispusīgu iespaidu uz visiem gara dzīves novadiem, kā to darījis Kants ar savu prasījumu pārbaudīt visas mūsu zināšanas un gribēšanas beidzamos pamatus. Un kā gaisma, kas izgāja no šī cilvēces ģenija, arī mūsu dienās nav vēl dzisusi, pierāda tas apstākļi, ka viņa darbs pēc gadu simteņa ilgas izskaidrošanas, apkaņošanas, aizstāvēšanas un tālāk veidošanas arī mūsu dienās skaitās kā filozofiskās atziņas neizsmelts avots un tāpēc arvienu par jaunu tiek studēts; vēl vairāk — neviena filozofija nepelna, ka viņu ņem nopietni. ja viņa neieņem skaidru stāvokli pret viņa pamatdomām.»*) Kants noslēdz veco, dogmātisko filozofiju un ievada jaunu, kritisku, metodiski visu pārbaudošu filozofiju, atver jaunus domu ceļus un jaunas domu iespējamības. Ir jāiet tālāk cauri viņām, bet viņam gaŗām pāiet nav iespējams — tāds ir gandrīz vispārīgs mūsu

*) R. Reininger. Kant, Seine Anhänger und Gegner. München. 1923.

laiku filozofu un zinātnieku atzinums. Lai cilvēces ģeniju rindā Kantam pārāk viegli nepaietu garām, bet apstātos uzmanīgāki arī pie viņa, mēģinātu iepazīties ar viņa galvenām problēmām un domām, saprastu, ko viņš saka arī mums, tas ir šīs monografijas nolūks. Viņš saka mums daudz un daudz, — katram, kas meklē skaidrāku un dziļāku dzīves un pasaules uzskatu. Šī grāmatiņa jo sevišķi ieteicama arī mūsu studējošai jaunatnei, īpaši tiem, kas studē filozofiju, jurisprudenci, teoloģiju, dabas zinātnes, pedagogiju, vēsturi, medicīnu.

Mums — latviešiem Kants ir simpatisks un mīļš — kā to uzsvēra prof. P. Zālīte oficiālā apsveikuma runā Kanta dzimšanas 200. g. piemiņas svinībās Karalaučos 1924. g. 22. aprīlī — sevišķi ar to, ka viņš noteikti aizstāvējis tautu un cilvēku pašnoteikšanās tiesības, formulējis mūžīgā miera ideālu un noteikumus, pie kādiem šāds miers ir iespējams, ar to it kā pravietiski likdams idejiskus sākumus tai tautu un valstu miera kustībai uz Tautu Savienības pamatiem, kuŗu ar gandarījumu mēs vērojam mūsu dienās un kuŗai Latvija seko ar sevišķu uzmanību un lielu atbildības apziņu. Kanta vārds Latvijā pateicīgi pagodināts, starp citu, ar to, ka 1924. g. 17. maijā pie L. Universitātes nodibinājās Kantabiedrība filozofijai un speciālo zinātņu kop-sakarīgas attīstības veicināšanai Latvijā.

Prof. P. Dāle.

Dzīve

Kanta vecāki un viņa bērnība

I. Kanta senči cēlušies Skotijā un viņa vecvectēvs *Richard Cant's* (rakstīts arī *Kandt*) 1667. g. nometies kā krodzinieks *Verdenā* (*Werden*) pie Sila kroga (*Heydenkrug*). I. Kants tā tad nav uzskatāms par tīru vācu tautas locekli. R. Kanta dēls *Ansis* (*Hans*) *Kants* izmācījās sedlnieka amatu, kā amata māceklis apceļoja svešas zemes un pēc «meistarstiķa» izturēšanas *Tilzitē* apmetās ap 1670. g. uz dzīvi *Klaipēdā*. Drīz pēc tam viņš apprecēja kāda vietējā pilsoņa meitu, no kuŗas kā otrais dēls, 1683. g. 3. janv. piedzima mūsu filozofa tēvs *Johans Georgs*. *Ansis Kants* apprecējās otru reizi 1698. g. un varbūt tāpēc *Johans Kants* aizgāja no *Klaipēdas* uz *Karalaučiem*, kur viņš 33 gadu vecumā apprecēja kāda *Nürnbergas* amatnieka meitu *Annu Reginu Reuter'u*, 18 gadus vecu. No šīs laulības cēlušies 9 bērni, starp tiem *Imanuels* kā ceturtais pēc kārtas. Vārīgās mātes pirmais bērns — meitiņa piedzima nedzīva, viens brālis nomira, nenasniedzis pilnu dzīvības gadu. Viņa piecus gadus vecākā māsa saucās *Regina*. No 5 bērniem, kas dzimuši pēc *Imanueļa*, savus vecākus pārdzīvoja divas māsas un brālis *Johans* (dz. 1735. g.).*

*) 17. gadu simteņa otrā pusē teologa *Filipa Špenera* nodibināta kustība protestantiskā kristietībā, kura tiecas padziļināt reliģiskas jūtas un padarīt iekšķīgāku kristīgo reliģiozitāti, sevišķi uzsverot sirdsskaidrību, pestīšanas ilgas, istu dievbijību visā dzīvē un praktisku labdarību.

Kanta vecāki bija stingri reliģiozi cilvēki, pietisma garā. Par to starp citu liecina arī reliģiskas atzīmes par ģimenes notikumiem mājas, resp. lūgšanas grāmatā. Par Imanuēli atrodama plašāka piezīme, kas sākas šādiem vārdiem: «1724. gadā 22. aprīlī sestdienas rītā ap pulksten 5 piedzima šinī pasaulē mans dēls Imanuels un 23-ā saņēma svēto kristību» un nobeidzas ar aizlūgumu: «Dievs lai uztur viņu savas žēlastības derībā līdz viņa svētīgam galam iekš Jēzus Kristus. Amen.»

Piētistiski-reliģiskā mājas atmosfēra un audzināšana šādā garā atstājusi uz Kanta bērnības dvēseli neizdzēšamu iespaidu, kuŗu viņš arī lielā vecumā piemin ar dziļāko cienību un pateicību. Viņš savam biografam (Borovskim) atkārtoti liecināja, ka viņš no saviem vecākiem nav ne reizi ne dzirdējis, ne arī redzējis kaut ko nepieklājīgu vai necienīgu. Kādā vēstule Zviedrijas bīskapam Lindblomam Kants sarp citu raksta: «abi mani vecāki, būdami priekšzīmīgi godprātībā, tikumiskā pieklājībā un kārtīgumā, neatstādami mantojumu (bet arī ne parādus), ir snieguši man tādu audzināšanu, kuŗa, aplūkota no morāliskās puses, nemaz nevarēja labāka būt, un kuŗu atceroties es katru reizi topu aizkustināts no vispateicīgākām jūtām.» Par pašu pietisma atmosfēru, kuŗā Kants auga un tapa audzināts, viņš savam kollēgam Rinkam izsakās šādi: «Lai saka par pietismu, ko grib. Diezgan! Cilvēki, kas viņu ņēma nopietni, izcēlās jo cienījamā kārtā. Viņiem bija tas augstākais, kas cilvēkam var būt, — tāds miers, tāda līgsmība, tāds iekšējs miers, kuŗš netika savilņots ne no kādām kaislībām. Nekāda nelaime, nekāda vajāšana nedarīja viņus saīgušus, nekāds strīds nebija spējīgs viņus pamudināt uz dusmām un naidu... Vēl atceros es, ka starp siksninieku un sedlinieku amatniekiem izcēlās strīdi dēļ savstarpējām tiesībām, pie kam arī mans tēvs stipri cieta.

Bet neskatoties uz to, pat pie mājas pārrunām par šo strīdu, izturēšanās pret pretnieku bija tik pilna saudzības un mīlestības, un pašlāvības uz Dieva prātu, ka domas par to, lai gan es tad biju bērns, mani tomēr nekad neatstās.» Imanuela tēvs bija vīrs ar veselīgu un taisnu prātu, kuŗš visu tikumu priekšgalā stādīja darbu un godīgumu un šos tikumus pirmā kārtā prasīja arī no saviem bērniem. Ar sevišķu cieņu un maigu atzinību Kants nesa savā sirdī piemiņu par savu māti, kuŗa esot bijusi sieviete ar lielu dzīves saprātu, cēlu sirdi, dziļu, īstu, nebūt ne sapņojošu, reliģiozitāti un samērā pietiekošu izglītību. Pats Kants par savas mātes svētīgo audzinošo iespaidu uz savu garu liecina šā: «Savu māti es nekad neaizmirsīšu, jo viņa dēstīja un audzināja manī pirmos labā dīgļus, viņa atvēra manu sirdi dabas iespaidiem; viņa modināja un paplašināja manus nojēgumus un viņas mācībām bija nezūdošs, svētīgs iespauks uz manu dzīvi.» Arī dažas savas miesas ārējās īpatnības, kā piem., sejas pantus un vājās, iekritušās krūtis viņš bija mantojis no savas mātes, kuŗu viņš zaudēja jau savā 13. dzīves gadā. Viņa mirusi 18. decembrī 1737. g. no tīfa drudža, kas viņai pielipis no kādas viņas draudzenes. Kanta māte ar savu «Manueliti» bieži gāja staigāt brīvā dabā, darīja viņu uzmanīgu uz dažādiem dabas priekšmetiem un parādībām, iepazīstināja ar derīgām zālēm, stāstīja viņam par debess telpas uzbūvi un slavēja viņam Dieva visspēcību, gudrību un labumu. Dievbijīgā māte, kopā ar saviem bērniem, apmeklēja ievērojamā pietista un vēlāk Kanta skolas priekšnieka, Dr. theol. Franča Alberta Š u l c a, lūgšanas stundas, kuŗš 1731. g. kā konsistorijas padomnieks un mācītājs bija pārnācis uz Karalaučiem. Šulcs kļuva uzmanīgs uz mazo bailīgo Imanuēli, kuŗš tomēr jau izcēlās ar savām saprašanas spējām un asprātību. Šulcs sagājās ar Kanta ve-

cākiem arī mājās un viņš ieteica tiem Imanuēli sagatavot universitātes studijām. Šis nodoms it sevišķi saskanēja ar Kanta mātes sirds vēlēšanos. Pēc tam, kad Imanuēls pirmmācību bija baudījis tuvējā priekšpilsētas hospitālskolā (Hospitalschule), viņš 8 gadu vecumā iestājās ģimnazijā — Collegium Fridericanum, kuŗu vēl tagad sauc par «Frīdriha kollēģiju» (Friedrichs Kollegium).

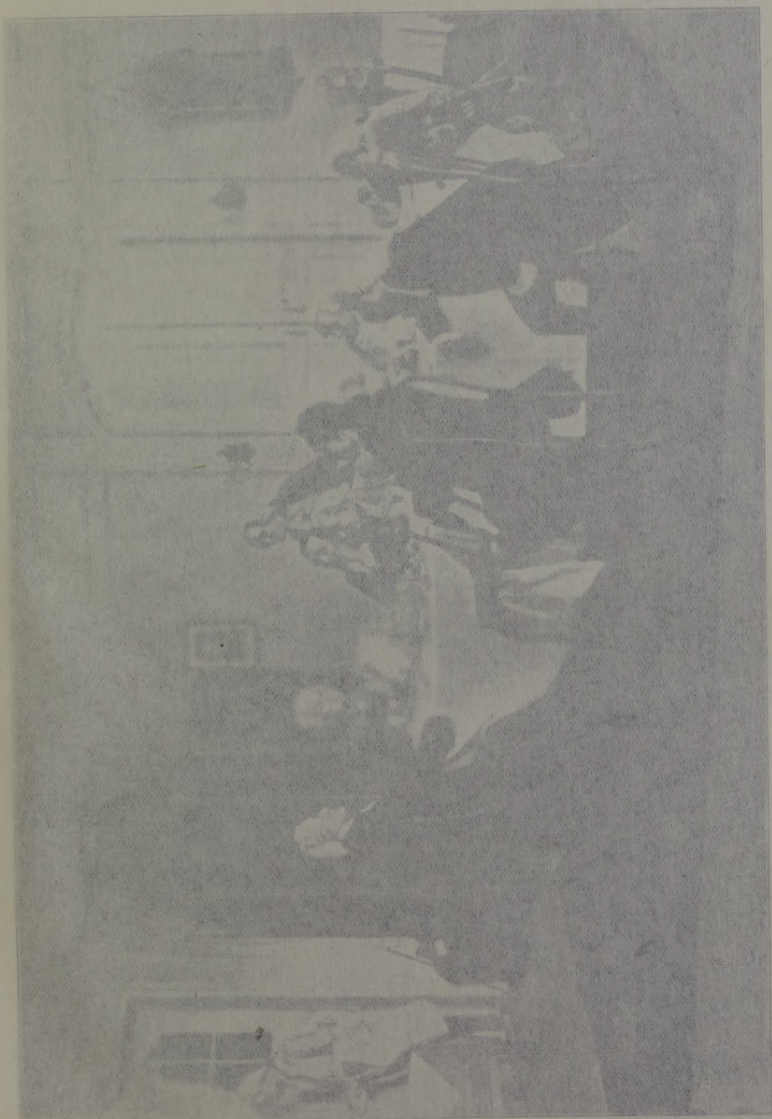
Kants Frīdricha kollēģijā

Šo skolu kopš 1733. g. vadīja F. A. Šulcs, kuŗš ap 20 gadu spēcīgi ietekmējis Karalauču un viņas apkārtnes garīgo dzīvi. Viņš Hallē bija studējis pie pietistu profesoriem teoloģiju un pie apgaismības laikmetā slavenā filozofa Kristjāņa Volfā, Leibnīca piekritēja, filozofiju. Savā dzīves un pasaules uzskatā viņš tiecās apvienot pietismu un racionālismu, — filozofisku uzskatu, kas īstu atziņu meklēja tirā prāta principos, noraidīja reliģijā brīnumu un pārdabiskā elementu, tiecoties visu izskaidrot un saprast dabiskā, prātam pieņemamā kārtā. Viņa zinātniskais pētījums (habilitācijas raksts), ar kuŗu viņš ieguva tiesības lasīt universitātē teoloģijas priekšmetus, bija šinī ziņā raksturīgi nosaukts: «Prāta saskaņa ar ticību.»

Pateicoties ķēniņa Frīdricha Vilhelma I. labvēlībai, Šulcam samērā īsā laikā tika piešķirta vesela rinda augstāku amatu: bez skolas direktora amata viņš bija universitātē teoloģijas profesors un 1737. g. kļuva par visas Austrum-Prūsijas baznīcas skolu ģenerālinspektoru. Visos savos pienākumos, gan kā profesors, gan arī skolotājs, gan dvēseļu kopējs, kā arī administrātors viņš esot darbojies enerģiski un teicami. Viņš izvedis skolu un baznīcas lietās daudz derīgu reformu un 8 gadu laikā savā pārvaldes rajonā (Austrum-Prūsijā) licis atvērt pāri par 1500 skolām. Šis

izcilais sava laika cilvēks, kā redzējām, ievadīja Kantu labākā skolā, uzmanīgi sekoja viņa tālākai garīgai attīstībai un, bērnu bagātai I. Kanta ģimenei, palīdzēja pie gadījuma arī materiāli, piegādājot, piem., bez atlīdzības malku. Neskatoties uz augsto stāvokli, Šulcs turpināja šad un tad arī personīgi apciemot vienkāršā sedlinieka māju. Paša vadītā ģimnazijā Šulcs sevišķu vērību piegriezta tam, lai reliģija būtu noteicošs spēks visās dzīves un darba attiecībās, lai visa dzīve tiktu veidota kristīgi-praktiskā garā. Savās reliģijas stundās Šulcs mēģināja dabiski izskaidrot bibliškos notikumus, izslēdzot mistiskos un brīnumīgos elementus. Šulcs bija pie tam ekstrēmi piētistisks gars, kas radīja viņa noteiktā skolas režīmā, mācībās un audzināšanā arī savas ēnas puses. Visa skola, var teikt, pārsātināta ar reliģiskiem vingrinājumiem un mācībām, ar daudz ārišķīgi, mehāniski piesavinātiem mācības materiāliem un kazarmiski uzspiestām reliģiskām nodarbošanās, dažādiem sodiem, un šur tur parādījās arī liekulības gars.

Tāpēc nav brīnums, ka Kanta dvēselē tas radīja zināmu pretestības un atsvešinājuma reakciju, attiecībā pret reliģijas kultisko un emocionālo pusi, pret baznīcu, draudzes dziesmām un lūgšanām. Visumā viņam nebija gaišu, patīkamu atmiņu par pietistu ģimnazijā pavadīto laiku. Savam draugam Hippelim viņš kādu reizi izteicās par šo savas jaunības posmu, ka viņu pārņemot bailes un drausmīgums, kad viņš atceroties šo jaunības verdzību. Kauču gan I. Kants nedzīvoja skolas internātā, viņš tomēr ik uz soļa bija spiests just un ievērot skolas pietistiski reliģisko režīmu un iekārtu, kamēr viņš atradās skolas telpās. Internātā dzīvojošiem skolniekiem dienas darbs sākas ar pustundu ilgu rīta lūgšanu, starp p. 5 un 6 un noslēdzās ar vakara lūgšanu plkst. 9. Tāpat

Imanuels Kantis lasa priekšā saviem draugiem kādu savu darbu 1786. g.

izvēlās savu laiku, šķūnā kā redzējām, ievadīja Kantu latviešu skolā, nemanīgi sekoja viņa tālākajam gājienam, cerējās uz bērnu bagātai I. Kanta gūstam, patlaban es gadījuma arī materiāli, unzāstīti, jo tas bija pilnīgā malku. Neskatoties uz to, viņš turpināja šād un tad arī turpināja, un viņš vienakāršā sedlīnieka māju. Tās vaļņā dzīvojis Šules sevišķu vērību pieņēma viņa, lai viņa būtu noteicošs spēks visās dzīves un darbu attiecībās, lai visa dzīve tiktu veidota krēstīgi-praktiskā garā. Savās reliģijas stundās Šules mēģināja dabiski izskaidrot bibliiskos notikumus, izslēdzot mistiskos un briaunmīgos elementus. Šules bija pie tam ekstrēmi piētistisks gars, kas radīja viņa noteiktā skolas režīmā, mācības un audzināšanā arī savas ēnas puses. Visa skola var teikt, pārsātināta ar reliģiskiem vingrinājumiem un mācībām, ar daudz ārīskīgi, mehāniski piesavināmiem mācības materiāliem un kazarmiski uzspiestām reliģiskām nodarbošanās, dažādiem sodiem, un šur tur parādījās arī liekulības gars.

Tāpēc nav brīnums, ka Kanta dvēselē tas radīja zināmu pretestības un atsvešinājuma reakciju, attiecībā pret reliģijas kultisko un emocionālo pusi, pret baznīcu, draudzes dziesmām un lūgšanām. Visumā viņam nebija gaišu, patīkamu atmiņu par pietistu ģimnazijā pavadīto laiku. Savam draugam Hippelim viņš kādu reizi izteicās par to savas jaunības posmu, ka viņu pārņemot bailes un drausmīgums, kad viņš atceroties šo jaunības vērdsību. Kauču gan I. Kants nedzīvoja daudz interesētā, viņš tomēr ik uz sola bija spiests just un iedzīvot skolas pietistiski reliģisko režīmu un tālāka, tomēr viņš atradās skolas telpās. Interesanti šķeļojošiem skolniekiem dienas darbs sākas ar pusdienām ūga rīta lūgšanu, starp p. 5 un 6 un noslēdzas ar vakara lūgšanu plkst. 9. Tāpat

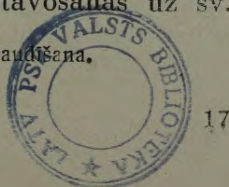
Imanuels Kants lasa priekšā saviem draugiem kādu savu darbu 1786. g.

katra mācības stunda tika sākta un pabeigta ar īsu lūgšanu. Pirmās pieci klasēs katru dienu no plkst. 7—8 rītā pasniedza «teoloģiju» jeb katēchismu; augstākās klasēs tam pievienojās «pamatīgāka un sistēmātiskāka dievišķo patiesību un vecās un Jaunās Derības bibliisko grāmatu zināšana.» Ari citi priekšmeti tika pēc iespējas saistīti ar reliģiju un viņas atziņu un faktu materiālu. Tā, piem., grieķu valoda tika mācīta pēc Jaunās Derības, bet grieķu klasiķi ignorēti. Tāpēc ari izskaidrojams tas apstāklis, ka Kanta darbos, samērā ar latīņu autoriem, grieķu klasiķi tiek daudz mazāk izmantoti. Pat vēstures pasniegšana tika saistīta ar Veco un Jauno Derību un atbildes prasīja pēc iespējas latīņu valodā.

Bez šīs reliģiskās mācības katru nedēļu tika piekopti vēl šādi reliģiski vingrinājumi: pirmdienās no p. 6—7 vakarā sataisīšanas stunda (Erbauungsstunde), piektdienas rītos jau no 5—6 lūgšanas stunda skolotājiem un pieaugušiem skolniekiem; katru nedēļu vienu reizi direktora katēchizācijā*) un sestdienās priekšpusdienā, nedēļas darbu noslēgumam, piemērota atgādināšana un pamācīšana no skolas inspektora, ar dziesmām un lūgšanu. Svētdiena it sevišķi tika veltīta dvēseles kopšanai. Ziņās, kas uzrakstītas no šīs skolas inspektora Šifferta (Schiffert), mēs par svētdienas kārtību lasām: «Svētdienās no pulksten 8—9 tiek publiski katēchizēts (ar jauniešiem). Pēc tam viņi uzklausa sprediķi, kuŗš tūlīt tiek atkārtots ar jautāšanu jauniešiem; un tāpat tika darīts ar priekšpusdienas sprediķi. Beidzot svētdiena tiek noslēgta ar dzirdēto sprediķu atkārtošānu, pie kam tiek skatīts aridzan uz jauniešu dvēseles stāvokli, dzirdētās patiesības piemērotas viņiem un viņi mīlīgi paskubināti.» Sagatavošanās uz sv.

*) Ticības pārliecība un mācību pārbaudīšana.

vakarēdiena baudīšanu tika iesākta jau 4 nedēļas iepriekš, pie kam noteiktās dienās tika ierīkotas paskubināšanas, pašpārbaudīšanas un «modināšanas» (Erweckungsstunden) stundas. Šī uzkrītošā reliģiskā elementa pārmērība tad arī radīja Kanta dvēselē uz visu mūžu zināmu nepatīkamu novērsmi no dašādām reliģiskās dzīves parādībām un izpausmes formām, noteica viņa noliedzozo stāvokli pret «statutaro» reliģiju ar viņas noteiktu ārēju iekārtu.

Bez paša Šulca, krietnas zināšanas un mācības Kants mantoja no latīņu valodas skolotāja Š. Heidenreicha, kuŗš savus skolniekus ievadīja pamatīgās romiešu klasīķu studijās.

Romiešu dzejniekiem un filozofiem Kants nodevās ar sevišķu interesi un mīlestību. Vēl lielā vecumā viņš no galvas varēja citēt garus izvilkumus no viņu rakstiem. Lukrecija filozofisko poēmu «De rerum natura» viņš zināja vai pilnīgi no galvas. Šeit viņš piesavinājās teicamu latīņu valodas pārvaldīšanu arī stila ziņā. Augstākās klases Kants kopā ar tiem skolas biedriem, kas arī jūsmoja par latīņu klasīķiem, brīvā laikā studēja arī tādus autorus, kuŗus skolā nemācīja. Starp tiem Dāvids Rūnķens (Ruhnken) apgādāja grāmatas, jo viņš bija bagātākais. Vēlāk viņš kļuva par slavenu filologu un darbojās kā profesors Leidenas universitātē. Matēmatika un loģika Frīdricha kollēģijā neatradās sevišķi labās rokās. Rūnķenius (kā viņš vēlāk saucās) ielūdza 1771. gadā Kantu apciemot viņu Holandē un ceļot arī pa Angliju, bet Kants nebija izkustināms — tas bija viņa dabā. Visā savā mūžā Kants netika atstājis savas dzimtenes šauru novadu.

No sākuma Kants attistījās pagausi, bet drīz vien viņš aizsteidzās citiem priekšā un gandrīz vienmēr bija pirmais skolnieks klasē. Viņš izcēlās ar savu labo uzvešanos, uzcītību, teicamo atmiņu,

atjautīgo prātu un spīdošām sekmēm mācībās. Šinī laikā vēl neviens necerēja, ka Kants izvēlēties filozofiju par savu galveno studiju mērķi, bet drīzāk cerēja un gaidīja, ka no viņa iznāks teicams filologs, valodnieks.

Ir drošas ziņas, ka Kants ļoti labprāt un dažu reizi pat līdz aizrautībai mīlējis rotaļāties ar saviem biedriem. Kādu reizi viņam pat uzlikts sods par to, ka viņš ceļā uz skolu rotaļu priekā tā aizmirsies, ka atnācis uz skolu bez grāmatām, kuŗas bija kaut kur uz ceļa nolīcis. Ceļš uz skolu un pilsētas galvenām daļām veda pāri «zaļam tiltam», kas atradās viņa vecāku mītnes tuvumā. Šeit koncentrējās visa Pregeles upes kuģniecības dzīve, kuŗa bez šaubām saistīja viņa uzmanību un sniedza vienu otru ierosinājumu viņa prātam un fantāzijai. Te bija redzami lielā vairumā plosti un plostnieki no Polijas un arī tālbraucēju kuģi no Anglijas, Holandes, Skandināvijas u. c., pie kam bija dzirdamas dažādas valodas, redzami īpatnēji tērpi un ļaūžu parašas.

Kants universitātē

Beidzis Collegium Fridericanum, Kants tanī pašā 1740. gadā, 16 ar pus gadus vecs iestājās, Karalauču universitātes filozofiskā fakultātē; viņš imātrikulēts 24. septembrī. Kants nodevās galvenā kārtā matemātikas, filozofijas un dabas zinātņu studijām, jo sevišķi tāpēc, ka ģimnazijā matemātikas un filozofijas pasniegšana bija vājās rokās, bet dabas zinātņu trūka. Kanta prātam slāpa pēc visaptverošām un dziļām zināšanām un atziņām. Viņš klausījās arī teoloģiju pie sava iecienītā labvēļa, profesora Šulca. Uzskatu, ka Kants pa priekšu būtu iestājies teoloģijas fakultātē, nav iespējams pierādīt. Kants patstāvīgi un īpatnēji nosprauda savu studiju plānu, sekodams savām iekšējām prāta un gara tieksmēm, un viņš klausījās teoloģijas priekšmetus tikai aiz tīrām zināšanu slāpēm. Karalauču universitātei vairumā nebija ievērojamu un zinātniski krietnu mācības spēku, sevišķi veco profesoru skaitā. Vislielākā nozīme Kanta filozofiski-zinātniskā attīstībā starp mācības spēkiem piekrita ārkārtējam profesoram Mārtiņam Knutcenam, kas bija apdāvināts un izcils spēks loģikā un metafizikā. Viņš arī bija pietists un Volfa-Leibnica racionālistiskā virziena filozofs, ar ļoti daudzpusīgām zināšanām un ievērojamu pedagogisku talantu. Šis mācības spēks uzturēja ar Kantu arī svētīgu personīgu satiksmi, dzīvi rūpēdamies par viņa intelektuālo attīstību. Bez tīri

filozofiskām disciplinām Kants klausījās pie Knutcena arī matemātiku un domājams arī augstāko astronomiju, psiholoģiju, dabas filozofiju, dabisko tiesību mācību, rētoriku u. c., jo visus šos priekšmetus Kanta iemīļotais profesors nolasīja vēl viņa studiju laikā.

Knutcens, tāpat kā Kants, dzimis Karalaučos, 10 gadus priekš sava ģeniālā audzēkņa. Jau 15 gadu vecumā viņš iestājās dzimtās pilsētas universitatē, to spīdoši beidza un tikai 21 gadu vecs ieguva tanī ārkārtēju profesūru loģikā un metafizikā. Knutcens tā tad attīstījās un zinātniski nobrieda ārkārtīgi agri, Kanta ģenijs turpretim izraisīja savu bagātību un oriģinālītāti lēnā pakāpeniskā gaitā, un lēnām arī nodzisa viņa spožums un spēks, bet Knutcens, strādādams pāri spēkiem, pāragri izdedzināja savu dzīvības enerģiju un nomira tikai 37 gadus vecs, 1751. gadā; periodiem viņš lasījis līdz 6 lekciju dienā. Ar Kantu viņam vienā ziņā arī tā līdzība, ka arī Knutcens nodevēs tikai klusai filozofa — zinātnieka un profesora dzīvei un nekad neatstāja savu dzimto pilsētu tālāk par dažām jūdzēm. Viņš tāpat kā Kants, bija stipri ietekmēts no Fr. Šulca un, līdzīgi pēdējam, centās filozofiski apvienot pietismu ar apgaismības virziena idejām un uzskatāms par vienu no ievērojamākiem Volfa skolas piekritējiem, kuŗš uzrādīja arī zināmu patstāvību un dziļumu, atšķirdamies ar to no parasto filozofu-eklektiku tipa. Viņa loģikā sastopami arī empīristiski domu gājieni, angļu filozofa empīrista Loka garā, kā piem., apgalvojums, ka iekšējā un ārējā pieredze ir visas mūsu atziņas avots. Viņš augsti cienīja Nūtonu un centās populārizēt un izplatīt šī ģeniālā dabas pētnieka nemirstīgās atziņas. Savā habilitācijas rakstā (1733.) Knutcens aplūko jau tājumu par attiecību starp miesu un dvēseli un noteikti atraidīja Leibnica mācību par prestabilēto,

Dieva iepriekš noteikto harmoniju starp dvēseli un miesas kustībām. Zināmā mērā zem Ņutona domu iespaيدا, viņš šo sakarību uzskata kā pasaules dotu lietu vispārīgās savstarpējās iedarbības īpašu gadījumu, tā ka miesa un dvēsele atrodies tiešā iedarbības sakarā. Savus filozofiskos uzskatus Knutcens izteicis pētījumā «Darbīgo spēku sistēma» (1745.), kurš uzskatāms par viņa galveno darbu. Tam apstāklim, ka Knutcens piegrieza Kanta interesi angļu filozofijai un Ņutona dabas matēmatiski-eksaktām teorijām, bija ļoti dziļa un tāli ejoša nozīme Kanta filozofiskā attīstībā un viņa filozofisko problēmu uzstādījumā un aplūkojuma īpatnībā. Dabiskā tieksmē izlīdzināt to izglītības vienpusību, kurū bija radījuse ģimnazija, sevišķi mudināja Kantu nodoties arī fizikas un matēmatikas studijām un šo zinātņu saistīšana ar filozofijas problēmām bija tas, kas sevišķi pievilka Kantu pie Knutcena. Knutcens lasīja, tāpat kā vēlāk Kants, ļoti daudzus un dažādus priekšmetus: loģiku, augstāko matēmatiku, fiziku, praktisko filozofiju, racionālo psiholoģiju, astronomiju, dabas filozofiju, dabiskās tiesības, rētoriku, alģebri, u. c., un lekcijas par šīm disciplinām Kants, pēc Borovska aizrādījuma, esot «bez izņēmuma apmeklējis.» Liela nozīme Kanta filozofiskā attīstībā piekrita arī Knutcena un Kanta draudzīgai personīgai satiksmei. Par šo apstākli biografs Borovskis saka: «Knutcens, gudrais prātu pārbaudītājs, atrada viņa teicamās spējas, uzmunināja viņu privātās pārrunās, aizdeva viņam Ņutona darbus un, tā ka Kantam bija patika pie tiem, viņš deva tam visu, ko viņš prasīja no viņa lieliskās, bagātīgi apgādātās bibliotēkas.» Pie tam Knutcens nemeklēja un negaidīja, lai Kants būtu viņa akls piekritējs un pielūdzējs, bet centās izaudzināt no viņa patstāvīgu domātāju, kādā virzienā raisījās arī Kanta

ģenijs, drīzi pārspēdams savu apdāvināto skolo-tāju. «Knutcens — saka Borovskis — vēl piedzī-voja, ka jaunais koks, kuŗu viņš bija dēstījis un maigi kopis, nesa augļus, kam vajadzēja radīt ap-brīnošanu: jo četri gadi pēc iestāšanās universi-tātē mūsu filozofs sāka apstrādāt darbu par «dzīvo spēku vērtēšanu.» ... No šī laika filozofija, matē-matika, sevišķi arī astronomija bija vienmēr un visu mūžu viņa sirds lieta.» Sakarā ar to jāat-zīmē, ka Kanta pirmie 11 darbi, izņemot habilitā-cijas rakstu 1755. g., visi veltīti dabas zinātniskiem jautājumiem.*)

Kantam, kā studentam nācās pastāvīgi pār-varēt materiālās dzīves grūtības un dzīvot ļoti šauri un trūcīgi, tāpēc ka tēvs maz varēja viņu pabalstīt. Studiju laikā Kants nedzīvoja vairs pie vecākiem, bet īrēja atsevišķu istabu un bieži dzī-voja kopā ar savu labāko studiju biedri un draugu Vlō m e r u. Kanta labvēlis Šules pabalstīja rei-zēm materiāli arī pašu Kantu, liekot pievest viņam malku istabas apsildīšanai. Viņš pasniedza stundas par lētu maksu un repetēja ar bagātiem komiltoniem lekcijas, kuŗas tiem bija grūtākas. Kad Vlōmers pārgāja uz Berlini, kāds viņam lab-vēlīgs komiltons, no juridiskās fakultātes, izgādāja viņam brīvu dzīvokli un sniedza ievērojamu pa-balstu. Ari vēl viens un otrs studiju biedrs da-žādā veidā pie gadījuma viņu materiāli pabalstīja, tā medikis Trummers u. c. Cik grūti Kantam nācies sisties cauri liecina tādi fakti, ka viņam dažu labu reizi vajadzējis sēdēt mājā, kamēr drēbnieks iz-labo viņa vienīgo svārku, vai arī aizgūt svārkus, biksas vai zābakus no kāda komiltoņa. Kad kāds apģērba gabals bija pavisam nonēsāts, tad draugi sameta līdzekļus jauna iegādāšanai. Jau kā stu-

*) Kanta pirmais zinātniskais darbs saucas: „Par dzīvo spē-ku patiesu vērtēšanu“.

dents Kants dzīvoja ļoti kārtīgi un solidi. Viņš nebija drūms un vienpusīgs, bet nemilēja studentu parastās izpriecas un nakts jautrības. Viņa iemīlotā atpūta un izklaidēšanās bija biljarda spēle, kurā viņa pastāvīgie dalībnieki bija draugi Vlōmers un Heilsbergs. Šinī spēlē Kants un viņa draugi bija tā ievingrinājušies, ka reti kad gājuši uz māju bez peļņas. Studiju laika beidzamā posmā Kanta tēvs tika triekas ķerts un kļuva darba nespējīgs, tā ka viņš nekā nevarēja palīdzēt savam dēlam — studentam. Viņš mira 1746. gada martā un apglabāts klusi kā nabags bez liķa nodevām. Atzīmēdams šo notikumu ģimenes bībelē, Kants piemetina, ka Dievs aizgājušam nav ļāvis piedzīvot šinī dzīvē daudz prieka. Ari viņa māte, kas mira 1737. g. decembrī, tikusi tāpat, nabadzības dēļ, klusi un bez garīdznieka apglabāta. Tā grūtos ārējos apstākļos pagāja Kanta bērnība, tā pagāja arī viņa jaunība studiju laikā. Bet Kants nebija glēvulis un nezaudēja dūšu, bet ar pacietību un stingru un noteiktu gribu cīnījās uz augšu par spīti visām grūtībām, likstām un likteņa sitieniem. Viņa iemīlotā devīze jau tanī laikā bijusi romiešu dzejnieka Vergīlija vārdi: Tu ne cede malis, sed contra audentior ito (Tu nepadodies likstām, bet jo drošāki viņam pretim stājies.) Tā nesteigdamies, pacietīgi un intensīvi strādādam, Kants absolvēja studijas Karalauču universitātē 1746. gadā, iesniedzdam zinātnisku rakstu ar nosaukumu: «Gedanken von der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte». Šis pirmais Kanta zinātniskais darbs tika iespiests ar viņa tēvoča, kurpnieku meistara Richtera, palīdzību 1749. g. Šis pētījums aplūko tanī laikā dzīvi pārrunātu mēchanikas strīdīgu jautājumu — kā izmērīt dabas kustinošo spēku lielumu, pie kam Kants mēģināja atrast izlīdzinājumu (kas tomēr nav uzskatāms par pareizu) starp Dekarta un Leibnīca uzskatiem šinī lietā. Darbā izmanāms

jaunības dedzīgums un stipra pašapziņa; te redzama arī Kanta ciešā apņemšanās ziedot sevi zinātniski-akadēmiskai gaitai, meklēt, pētīt un sludināt droši patiesību, neklausot nekādām autoritātēm, kā tikai prāta aizrādījumiem. «Es esmu sev nospraudis ceļu — raksta šeit Kants —, kuŗu es gribu iet. Es sākšu savu gaitu un nekas nedrīkst mani kavēt, šo gaitu turpināt.» Pagāja tomēr ilgs laiks — 9 gadi, līdz Kants guva iespēju iesākt akadēmisku darbību savas dzimtās pilsētas universitātē. Lai gan pirmais zinātniski-literāriskais mēģinājums visumā nav izdevies, tomēr tanī sastopami atsevišķi asprātīgi un dziļi domu gājieni un vērojama liela zināšanu bagātība filozofijā, matemātikā un dabas zinātnēs. Te arī sastopams pirmais mēģinājums atrisināt jautājumu par telpas būtību, sakarā ar norādījumu, ka telpas trīs izmērijumi (dimenzijas) un citas viņas īpašības atkarājas, varbūt, no sevišķas priekšstatīšanas formas, kas īpatnēja mūsu dvēselei. Sekodams savam skolotājam Knutenam viņš noteikti aizstāv Ņutona mācību par pasaules gravitāciju (pievilkšanas spēku) pret Dekarta un Leibnica piekritējiem. Kants atzīmē arī valdošās metafizikas nezinātnisko stāvokli un progresā trūkumu tanī, viegli aizskārdams jau problēmu par atziņas nepieciešamām robežām, kuŗa vēlāk kļuva par viņa kritiskās filozofijas dzīvības nervu.

Mājskolotāja un privātdocenta gadi

Pēc studiju beigšanas, Kants līdzīgi daudziem citiem materiāli nenodrošinātiem kandidātiem, bija spiests nodarboties kā mājskolotājs vairākās Austrum-Prūsijas turīgās aristokrātu ģimenēs. Ievērojot satiksmes neērtības un citus saimnieciskus apstākļus, Austrum-Prūsijas muižnieki un citi turīgi ļaudis ļoti bieži audzināja un mācīja savus bērnus pašu mājās, uzticot šo uzdevumu mājskolotājiem — «informātoriem vai hofmeisteriem», kā toreiz vācu viņus apzīmēja. Bez Kanta, arī tādi slaveni vācu filozofi, kā Fichte, Šellings, Hegels un Herbartss arī kādu laiku darbojušies kā mājskolotāji. Vispirms Kants bija par mājskolotāju reformēto mācītāja Anderšs ģimenē, kas dzīvoja kādā ciemā Jutšenā (Judtschen) starp Insterburgu un Gumbinenu. Kants mācīja Anderšs trīs dēlus apm. līdz 1750. g. Šis mājskolotāja laiks Kanta dzīves gājumā ir tas posms, par kuru uzglabājies ļoti maz drošu ziņu. Pēc tam viņš turpināja savu pēdējā amatā majora fon Hülzena ģimenē Gross-Ārnsdorfā pie Elbingas, mācīdams 2 Hülzena mazos dēlus (6 un 10 g. vecumā). Šeit Kants darbojās ilgāku laiku, iekārtojams šīs ģimenes siltu pateicību, sirsnīgu cieņu un mīlestību. Ilgā sarakstīšanās starp Kantu un Hülzenu pēc tam, kad viņš beidzis darboties viņa ģimenē kā mājskolotājs, arī liecina par sakaru ciešumu un sirsnību. Atzīmējams, ka vecāko dēlu Frīdrihu Hül-

zenu Kants uzņēma pie sevis panzijā, kad šis atnāca uz Karalaučiem, un iestājās universitātē. Fr. Hülzens, domājams zem sava humānā audzinātāja svētīgā iespaida, vēlāk dāvāja brīvību saviem dzimtļaudīm, par ko ķēniņš Frīdrichs Vilhelms III. iecēla viņu grāfu kārtā. Par trešo — grāfa Joh. Keizerlinga dzimtu Rautenburgā nav droši zināms, vai Kants tanī ir bijis arī par mājskolotāju. Ar šo augsti izglītoto ģimeni Kantam bija tuva satiksme arī pašos Karalaučos, kur grāfs ar savu ģimeni mēdza pavadīt ziemu. Grāfiene Keizerlinga bija gudra, apdāvināta un ļoti izglītota sieviete, ar stipri attīstītām filozofiskām interesēm un viņa nodarbojusies arī literāriski un gleznieciski. Viņa ir uzgleznojusi Kanta portreju ar ļoti jauneklīgu izskatu, kas rāda viņu ne vecāku par 30 gadiem. Grāfienes mājā Kants piesavinājās ārēju izveicību un galantas manieres sabiedriskā un viesīgā satiksmē. Kants augsti stādīja uzvešanās smalkumu un spēju savaldīt sevi, kas esot nepieciešamas īpašības katram attīstītam cilvēkam, bet ienīda uzpūtīgu iedomību, tukšus komplimentus un liekas ceremonijas. Savas smalkās un atjautīgās uzstāšanās dēļ Kants privātdocenta gados tika daudzināts arī par «eleganto maģistri». Grāfienes Keizerlingas mājā Kantu saistīja arī interesantās sarunas, sevišķi pie pusdienas galda, par franču, itaļu un angļu literātūru. No šī paraduma Kants bija ieguvis stipru tieksmi uz ilgām galdu sarunām labu draugu un paziņu vidū, sevišķi paša mājā.

Par saviem mājskolotāja laikiem Kants mēdza runāt ar jokošanu un izteicās, ka laikam nekad neviens nav bijis tik slikts Hofmeister's, kā viņš. Šis darbs esot liela māksla, lai piemērotos bērnu nījēgumiem un sekmīgi ar viņiem nodarbotos. Par šī Kanta dzīves posma iekšējo nozīmi Borovskis atzīmē: «Klusā dzīve uz laukiem noderēja vi-

ņam uzcītības veicināšanai. Šeit viņa galvā tika viiktas linijas dažam labam pētījumam, dažs pat pilnīgi izstrādāts,» kuŗi pēc 1754. g. sāka drīzi viens pēc otra parādīties klajā. Šo laiku Kants intensīvi izlietoja savu zināšanu paplašināšanai, smeldamies atziņas no visu zinātņu avotiem.

1755. g. Kantam pēc ilgas gaidīšanas beidzot izdevās saistīties pie Karalauču universitātes kā privātdocentam. Maģistra grada (tagadējā vācu doktora grada) iegūšanai viņš tā gada 17. aprīli iesniedza filozofijas fakultātei zinātnisku rakstu ar tematu: De igni — «Par uguni». Uz šī raksta pamata fakultāte vienbalsīgi piešķīra Kantam maģistra (magister artium) gradu. Svinīgais publiskais promocijas akts notika tā paša gada 12. jūnijā, uz kuŗu bija ieradušies ļoti daudzi pilsētas ievērojami mācīti vīri, un šie jauno maģistru uzņēma ar dziļas cieņas pilnu atzišanu. Jāatzīmē, ka Kanta vārds mācīto vīru aprindās bija kļuvis diezgan pazīstams ar viņa pirmiem zinātniskiem rakstiem, kas modināja uzmanību. Tā paša gada 27. septembrī no pulksten 8—12 priekšpusdienā Kants publiski aizstāvēja savu disertāciju jeb habilitācijas rakstu: Principiorum primorum cognitionis metaphysicae nova dilucidatio — «Metafiziskās atziņas pirmprincipu jauns apgaismojums», ar kuŗu ieguva tiesības docēt universitātē. Ar 1755./56. g. ziemas semestri Kants uzsāka akadēmiskā darbiņieka gaitu un turpināja to bez pārtraukuma 40 gadus — līdz 1796. g. ziemas semestrim. Dažādu ārēju nelabvēlīgu apstākļu dēļ slavenais filozofs 15 gadus nostrādāja kā privātdocents, līdz tikai savā 47. dzīvības gadā ieguva kārtēju profesūru.

Kants lasīja daudzas un dažādas disciplīnas. Jau pirmā semestrī viņš lasīja loģiku, metafiziku un matemātiku un, varbūt, arī fiziku; bet nākamo semestri arī jau fizisko ģeogrāfiju. Šis bija viens no viņa iemīļotiem kursiem,

ar kuŗu viņš dzīvi saistīja klausītājus no dažādām aprindām ar visdažādākām intelektuālām interesēm. Bez šiem priekšmetiem Kants vairāk vai mazāk bieži lasījis vēl par šādām zinātņu nozarēm: filozofijas enciklopēdiju, dabisko teoloģiju, morāles filozofiju, dabiskām tiesībām, vienu semestri mēchaniku, mineraloģiju (vienu semestri) un antropoloģiju, kuŗa blakus ģeografijai, bija viņa iemīlotais kurss. Savu apbrīnojamo daudzpusīgo zināšanu un dziļo domu bagātību Kants prata ļoti sistēmātiski, dzīvi un skaidri celt priekšā klausītājiem, saistot tos sevišķi antropoloģijas un ģeografijas lekcijās ar dzīvu atjautību, smalku asprātību un popularitāti. Viņa lekcijas prasīja labu uzmanību un viņu vairums studentu starpā skaitījās kā grūtas. Kants vienmēr pūlējās mācīt klausītājus pastāvīgi domāt un filozofēt, nevis ieliet viņiem gatavu gudrību. Herders, kuŗš arī kādu laiku bija Kanta klausītājs un piekritējs, zīmīgi apraksta savu iespaidu no Kanta kā skolotāja un filozofa (skati viņa «Briefe zur Beförderung der Humanität», 29. vēstulē): «Man bija laime pazīt filozofu, kuŗš bija mans skolotājs. Viņam viņa dzīves ziedošākos gados piemita jaunekļa moţums, kuŗš, kā es ticu, pavadīja viņu līdz vissirmam vecumam. Viņa atklātā, domāšanai veidotā piere, bija neiznīcināma gaiša gara un prieka miteklis; no viņa lūpām plūda visbagātāko domu pilna runa; humors, asprātība un atjautība bija viņa rīcībā, un viņa mācības priekšnesums bija vissaiostošākā satiksme. Ar to pašu garu, ar kādu viņš pārbaudīja Leibnicu, Volfu, Baumgartenu, Krūziju, Jūmu un sekoja Keplera, Ņutona, fiziķu dabas likumiem, viņš uzņēma arī tanī laikā klajā nākušos Russó rakstus, viņa Emilu un Heloizi, kā arī katru viņam zināmu kļuvušu dabas atklājumu, novērtēja to un vienmēr atgriezās atpakaļ pie dabas brīvas pazīšanas un cilvēka morā-

liskās vērtības. Cilvēces, tautu, dabas vēsture, dabas mācība, matemātika un pieredze bija tie avoti, ar kuriem viņš darīja dzīvu savu priekšnesumu un satiksmi; nekā zināšanas cienīgs nebija viņam vienaldzīgs; nekāda intriga, nekāds aizspriedums, nekāda godkāriba uz savu vārdu nebija viņam ne mazākais viņinājums, salīdzinot ar patiesības paplašināšanu un noskaidrošanu. Viņš uzmudināja un patīkami spieda uz padomāšanu (Selbstdenken); despotisms bija viņa dabai svešs.»

Atalgojums, ko Kants kā privātdocents saņēma par savām lekcijām, bija neliels un svārstīgs, bet ievērojot prāvo klausītāju skaitu sava iztikšana viņam bija droša, jo vairāk tāpēc, ka viņš prata kārtīgi un taupīgi dzīvot, pat iekrājot vēl jaunības gados zināmu summu nebaltām dienām. Bez tam Kants pelnījās klāt ar privātsundām, ko pasniedza dažiem turīgiem studentiem un ar privātlekcijām (privatissima), ko lasīja izmeklētām personām. Kants pasniedzis stundas matemātikā un fortifikācijā*) arī krievu virsniekiem, kad septiņgadu karā Austrum-Prūsija līdz ar Karalaučiem bija okupēta no krievu kara spēka (Karalauči tika ieņemti 1758. g. 22. janvārī).

1758. g. kļuva brīva kārtēja profesora katedra loģikā un metafizikā. Kants iesniedza lūgumu uz krievu ķeizarienes Elizabetes vārdu ļaut ieņemt viņam šo vakanto amatu. Tomēr Kantam nelaimējās: krievu gubernātos, ģenerālis Korfs, jautājumu izšķīra tīri ārīšķīgi un formāli, atdodams priekšroku pāris gadus vecākam, bet zinātniski neievērojamam privātdocentam Bukam, koš līdz ar Kantu sacentās uz šo katedru. Savus eksistences līdzekļus mazliet pavairojot Kantam izdevās

*) Mācība par apcietinājumu un cietokšņu celšanu.

1765. g., kad viņam, uz paša lūgumu, tika piešķirta ķēnišķīgās pils bibliotēkāra palīga amats — par niecīgu — 62 dālderu lielu atlīdzību gadā. Jau 1762. g. ar profesora Boka (Bock) nāvi kļuva brīva profesūra poēzijā, kuŗa kuŗa apstākļu dēļ kādu laiku tika atstāta neieņemta. 1764. g. šī katedra tika piedāvāta Kantam, bet pēdējais no tās atteicās, atrazdams sevi pēc sava gara spēju īpatnībām par nepiemērotu poēzijas profesūrai, jo vairāk tāpēc, ka šīs katedras pārstāvim vajadzēja cenzēt dzejojumus, kas rakstīti akadēmisku jubileju gadījumiem, kā arī pašam sacerēt dzejas latīņu un vācu valodā oficiāliem svētkiem un notikumiem.

Kanta slava ar katru gadu pieauga un viņa zinātniskie nopelni tika oficiāli atzīmēti arī ķēniņa pavēlē. 1769. g. viņš saņēma uzaicinājumu pieņemt kārtēju profesūru Erlangenas universitātē, bet 1770. g. viņš tika uzaicināts arī uz Jenu. Kants jau taisījās aiziet uz Erlangenu, bet drīz pašos Karalaučos kļuva brīva katedra loģikā un metafizikā, kuŗu atstāja viņa agrākais sāncensis Buks, pāriedams uz matemātikas katedru. Ar ķēniņa Frīdriha Lielā pavēli Kants 1770. g. 31. martā tika apstiprināts par kārtēju profesoru loģikā un metafizikā pie Karalauču universitātes. Ar šo gadu sākas jauns un svarīgākais posms Kanta dzīvē un darbā, ne tikai akadēmiskā stāvokļa, bet arī filozofiskās attīstības ziņā, noslēdzot priekškritisko un ievadot kritisko periodu viņa domāšanā, kuŗas ģeniālais un pamazām nobriedušais auglis bija 1771. g. iznākušā «Tīrā prāta kritika», kas nozīmēja veselu apvērsumu filozofisko atziņu pasaulē.

No priekškritiskā perioda Kanta rakstiem kā galvenie un raksturīgākie būtu minami šādi:

Dabas zinātņu laukā — sevišķi ievērojams ar savu oriģinalitāti ir viņa 1755. g. iznākušais pē-

tījums: «Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels.» Šeit Kants izveido ģeniālu kosmogonisku mācību par pasaules izcelšanos mēchaniskā ceļā no pirmatnējas kopmasas miglāja stāvoklī. Šī vielu masa pamazām sacietē, atdalās pateicoties centrālās spēkam atsevišķas materijas daļas, no kurām izveidojas planētas, kas top pievilktas no centrālā kodola jeb saules un sāk riņķot ap to pēc Ņutona formulētiem debess mēchanikas likumiem. Līdzīgu mācību, kā zināms, vēlāk izvirzīja franču dabas pētnieks Laplas. «Ja visas planētas cēlušās iz saules materijas, — saka Kants, — tad jāpieņem, ka saules blīvums līdzinās visu atsevišķo planētu vidējam blīvumam, ņemot tās kopā.» Attiecīgie izmērojumi apstiprināja Kanta hipotēzi. Pats Kants pie tam ir pārliecināts, ka pasaules mēchaniskās izcelšanās hipotēze pilnīgi savienojama ar uzskatu par dievišķo gribu, kas valda pār pasauli ar stingru noteiktu likumību un izmanāma arī tai kārtībā, kā izceļas un harmoniski kustas debess spīdekļi un citi ķermeņi.

Tuvā sakarā ar minēto kosmogonisko darbu stāv 1763. g. iznākušais apcerējums: «Der einzig mögliche Beweisgrund zu einer Demonstration des Daseins Gottes» — «Vienīgi iespējamais pierādījuma pamats Dieva esamības demonstrēšanai.» Šis pierādījums pastāv atzinumā, ka pasaules iespējamība domājama tikai pieņemot, ka ir Dievs. Viņš šeit asi kritizē agrākos Dieva esamības pierādījumus. Šo rakstu viņš nobeidz ar šādiem raksturīgiem vārdiem: «Visnotaļ vajadzīgs pārliecināties par Dieva esamību, bet nebūt nav tikpat vajadzīgs, viņa esamību demonstrēt» (t. i. ar prāta līdzekļiem pierādīt). Šis sacerējums daudz sekmēja Kanta vārda populāritāti vācu mācīto vīru starpā. 1764. g. sākumā nāca klajā neliels apcerējums, kas uzrakstīts franču elegantu eseju garā, — viegli, dzīvi, atjautīgi un populāri,

ar daudz konkrētiem piemēriem un cilvēku praktisku pazīšanu; viņš saucas «Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen.» Te Kants no psiholoģiska viedokļa aplūko, pa daļai zem angļu filozofu iespaida, daiļuma un cildenuma jūtas viņu dažādās nokrāsās, sakarā ar cilvēku īpatnībām pēc dzimuma, temperāmenta un tautības. — Metafizikas problēmas tiek apgaismotas «Pētījumā par dabiskās teoloģijas un morāles principu skaidrību», kur svarīgs ir norādījums, ka matemātikas priekšmeti nav reālas lietas, bet ideāli veidojumi, kas satur to, ko ar definīcijām viņiem piešķir; tāpēc matemātiskos nolikumus iespējams noteikti pierādīt. Metafizikas uzdevums turpretim izpētīt pašu īstenību, un tāpēc te ar tīru jēdzienisku domāšanu vien nav īstas atziņas iegūstamas. Te jau vērojamas dažas kriticisma domu ieskaņas. Vēl noteiktāki pret spekulējošu metafiziku un šaubīgu misticismu Kants uzstājas satiriskā rakstā «Träume eines Geistessehers, erläutert durch Träume der Metaphysik (1766. g.) — «Garu reģu sapņi, izskaidroti ar metafizikas sapņiem.» Šeit Kants asprātīgi izsmej tanī laikā ārkārtīgi populāro garu reģi (spiritistu), zviedri Svedenborgu, kas arī daudz rakstījis par visādām mistiskām parādībām. Kants atzīst, ka nav iespējams ar zinātnisku drošību kaut ko noskaidrot par reliģiskās ticības lietām, kas stāv ārpus reālās pieredzes. Visas spekulācijas šinī virzienā par viņpasauli esot neauglīgas un bīstamas fantazijas. Šeit Kants vēl vairāk tuvojas savai kriticisma pamatdomai par metafiziku: viņai nepiekrīt uzdevums uzstādīt pozitīvas atziņas par pārjuteklisko pasauli, bet sistēmātiski aprādīt cilvēka prāta atziņas robežas.

Kants — profesors un filozofiskā kriticisma pamatu licējs

Saskaņā ar universitātes noteikumiem, Kants jauno profesora amatu uzsāka ar publiskas disertācijas aizstāvēšanu universitātes lielajā klausītavā 21. augustā 1770. gadā. Latīņu valodā sarakstīta Frīdriham Lielam veltītā disertācija saucās: «Dissertatio de mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis (Disertācija par jutekliskās un intelligiblās*) pasaules formu un principiem.) Šis pētījums tad nu arī uzskatāms par pirmo k r i t i s k ā perioda darbu, kurā noteikti un sistēmātiski top izvirzīta doma par to, ka laiks un telpa nav par sevi esošas, no izzinošā subjekta, neatkarīgas īstenības, bet apziņas s u b j e k t ī v a s f o r m a s, resp. kārtības veidi, kuŗos top tvertas skatāmas parādības. Pēc šī pētījuma Kants zinātniski-literāriskā ziņā apklust uz 11 gadiem, kamēr 1781. g. parādās klajā viņa lēni un klusi nobriedušais galvenais darbs: «Tīrā prāta kritika». Pa šo starpu Kants publicējis pāris neliela apmēra gadījuma apcerējums. Profesūra Kantam nodrošināja bezrūpīgāku ārēju eksistenci un lielāku, kauču arī tikko pietiekošu, algu, tā ka viņš lekciju skaitu nedēļā varēja ta-

*) Intelligiblā pasaule — pārjutekliskā, tikai prātam pieietamā īstenība.

gad pamazināt. Un tomēr Kants vēl lasīja caur-
mērā ap 14 stundu nedēļā un pa lielākai daļai no
plkst. 7—9 rītā. Kants lasīja paša dzīvoklī īpaši
šim nolūkam ierīkotā klausītavā. Kad 1783. gadā
Kants par ietaupīto kapitālu nopirka nelielu
2 stāvu māju ar dārziņu, arī tanī viņš lika ierī-
kot klausītavu un pastāvīgi savas lekcijas lasīja
tanī. Mūsu filozofs lasīja pilnīgi brīvi; uz ne-
lielas lapiņas, kuŗu viņš mēdza ņemt līdz, bija
īsumā atzīmētas tikai vadošās domas. Viņš pū-
lējās lasīt, piemērojoties vidusmēra klausītāju iz-
pratnes limenim. Kants mēdza teikt: «Es nelasu
ģenijiem, jo tie paši sev izlauzīs ceļu; arī ne muļ-
ķiem, jo tie nav pūliņu vērts, bet tiem, kas stāv
vidū un kuŗiem jāsaprotas savam nākamam
arodam». Savos priekšlasījumos par tikumību
Karalauču gudrais runāja ne tikai uz prātu, bet
saviļņoja arī savu klausītāju sirdis, jo viņa paša
personības būtībā dega tikumiskais spēks un pa-
toss, kas tikumības praktiskos principus no-
stāda visas viņa filozofijas centrā. Lasot Kants
sēdēja aiz zemas katedras, bet tā, ka viņš pāri
tai varēja pārredzēt visus klausītājus, pie kam
savu skatu viņš mēdza fiksēt uz kādu no tuvumā
sēdošiem klausītājiem. Ja pie šāda klausītāja kaut
kas nebija pieklājīgā kārtībā, tad tas profesoru
traucēja un izklaidēja. Viņa balss bija klusa,
bet skaidra un patīkama. Savās lekcijās viņš
mīlēja arī mazus atjautīgus ekskursus jeb novir-
zījumus no galvenā temata, tā radīdams priekš-
nesumā zināmu dažādības dzīvumu. Klausītāju
skaits viņa galvenos kursus (par loģiku un me-
tafiziku) svārstījās starp 70 un 100, tā ka viņa
klausītava visus pat nevarēja ietilpināt un dau-
dziem bija jāstāv priekštelpā. Kants interesējās
ne tikai par savu studentu mācības gaitu, bet
arī par viņu personīgo labklājību. Studenti
Kantu ļoti cīnīja un mīlēja un savu uzmanību

pret viņu izpaua atsevišķos gadījumos svinīga pagodinājuma veidā. Savā akadēmiskā darbā, kā visur, Kants bija ļoti apzinīgs un punktuāli kārtīgs. Kāds viņa klausītājs un cienītājs — biografs liecina, ka 9 gadu laikā Kants neesot izlaidis nevienu lekcijas stundu, ne arī nokavējis ceturtdaļstundas.

Kanta vārds ar katru gadu kļuva pazīstamāks, slavenāks un plaši atzīts. Viņš saņēma vairākus uzaicinājumus pāriet darboties citās izglītības iestādēs ārpus viņa dzimtās pilsētas. 1775. g. viņam tika piedāvāts akadēmiskās ģimnazijas direktora amats Jelgavā, Kurzemes hercogistes metropolē. Bet Kants šo uzaicinājumu nepieņēma, bet norādīja uz savu brāli Johanu. Direktora palīga vietu Jelgavas pilsētas skolā (ne akadēmijā) pieņēma Kanta brālis teologs Johans Heinrichs Kants, kuŗš vēlāk bija par mācītāju Jaun-Saules un Vec-Saules draudzēs (pie Bauiskas) un mira 1800. g. Ar savu brāli Latvijā (Kurzemē) ģeniālais Karalauču filozofs diezgan daudz korespondējis.*)

Lieli Kanta cienītāji bija arī Prūsijas kanceļers fon Šrēters (Schröter) un sevišķi Frīdriha Lielā izglītības ministrs fon Cedlīts (Zedlitz), kuŗam Karalauču ģenijs veltījis savu «Kritik der reinen Vernunft». Cedlīts piedāvāja Kantam spidoši atalgotu (800 dālderu) filozofijas profesūru Halles universitātē, kuŗa bija ievērojamākā un visvairāk apmeklētā Prūsijas valsts universitāte. Vilinošie noteikumi un spožās perspektīvas tomēr neuzvārēja Kantu un viņš no šī godinošā aicinājuma atteicās. Viņš bija pieticīgs cilvēks, kas nemeklē plašu arēnu, plašus li-

*) Par Kanta dzimtas atvasēm (un arī senčiem) skati J. Lapiņa rakstu Izgl. ministrijas žurnālā 1924. g. V. burtņica: „Imanuela Kanta ģimene un viņas sakari ar Latviju“.

dzeļus un sakarus, bet mierīgu dzīvi un klusu koncentrētu darbu iemīlotā dzimtā pilsētā, kuŗā viņam bija arī savs labu un mīļu draugu pulciņš. Bez tam, kā pats filozofs atzīstas, katra pārmaiņa radot viņā bailes un viņš palika uzticīgs dzimtai pilsētai un viņas augstskolai līdz mūža galam.

Kanta iekšējā interese un intelektuālā enerģija kopš 1770. gada galvenā kārtā veltīta nepārtrauktām intensīvām pārdomām par sava galvenā darba filozofiskām problēmām. Savu jauno kriticisma uzskatu par atziņas būtību un viņas robežām Kants no sākuma domāja izteikt samērā nelielā darbā, kuŗam projektēja nosaukumu «Par cilvēka atziņas robežām». Bet jaunās atziņas mācības domas auga arvienu dziļumā un plašumā, prasīja arvienu jaunas koncentrētas pārdomas un pētījumus, kas beidzot tikai pēc 11 gadiem kā apzīlbuma un spēkā viņa nemirstīgā «Tīra prāta kritikā». Šī darba izcelšanās un nobriešanas vēsturei ļoti svarīgas ir Kanta vēstules, kuŗas viņš rakstīja Markam Hercam Berlinē par savu kritisko uzskatu iekšējās veidošanās gaitu. Hercs, pēc aroda ārsts, bija viens no Kanta mīļākiem audzēkņiem, kuŗš uzstājās arī kā oponents pie viņa disertācijas aizstāvēšanas 1770. gadā.

Kādā savā vēstulē drīz pēc sava disputa Kants aizrāda, ka ne tikai filozofu, bet vispāri visu cilvēcīgo uzdevumu labā svarīgi esot zināt izšķirību starp to, kas pieder mūsu atziņas spējai kā tādai, un to, kas pieder pie pašu priekšmetu būtības; tāpat esot jāzin, kas ir dibināts uz cilvēka gara spēju subjektīviem principiem, cik tāl tie sakņojas ne tikai juteklībā, bet arī prāta funkcijā. 1772. gadā rakstītā vēstulē Kants raksta: «Ilgu laiku man vēl kaut kas būtisks trūka,

kas īstenībā ir atslēga visiem metafizikas noslēpumiem, kuŗa līdz šim pati sevi nav sapratusi. Es proti, sev jautāju: uz ko pamatojas priekšstata attiecība pret priekšmetu.» Tas ir modernas atziņas teorijas centrālā problēma, kuŗa formulējuma arī tā: kā atziņas attiecas pret īstenību? kā izzinošais subjekts ar saviem priekšstatiem un savām domām spēj aptvert lietas? Kad Kants savas kritikas filozofijas pamatzskatu bija sev noskaidrojis, viņš cerēja savu reformatorisko darbu uzrakstīt, ieskaitot arī tikumības filozofiju («praktiska prāta kritiku»), apmēram 3 mēnešu laikā. Bet pagāja vēl veseli 9 gadi, pirms Kants savu ilgo pārdomu augli varēja sniegt atklātībai — un pie tam pagaidām tikai par teorētisko filozofiju. Kants bija pārliecināts, ka viņa pētījums dos filozofijai ja un u v i r z i e n u, un tāpēc apzinādamies lielo atbildību, kas guļ uz viņu, izvairījās no enerģijas un laika šķiešanas, sīkaku rakstu apcerēšanā, un centās pēc iespējas rūpīgāki nobriedināt un iekšēji iznēsāt sagatavojamo pamatdarbu. Visa viņa pārdoma notika tikai viņa galvā un viņš nerakstīja un nepārlaboja uzrakstīto. Ne tikai problēmu dziļums un viņu aplūkojuma rūpība neļāva Kantam ātrāki nākt klajā ar savu ģeniālo darbu, bet arī nestipras veselības apstākļi spēlēja šinī ziņā zināmu lomu, kā tas redzams no viņa vēstulēm.

Beidzot 1780. g. vasarā Kants stājās pie sava ilggadīgā pētījuma uzrakstīšanas. Pats Kants liecina, ka viņš «Tīrā prāta kritiku» sarakstījis apm. 5 mēnešu laikā, pie tam ar vislielāko uzmanību pret viņa saturu, bet ļoti maz rūpējās par izteiksmi un pieietamību lasītājam. Mūsu metropolei — Rīgai, pieder gods būt par to vietu, kur šis, filozofijā jaunu laikmetu ievadošais, darbs tika vispirms apgādāts. Šī viņa darba izdevējs bija Hartknoch's Rīgā(tagad Kimmēļa grā-

matu veikals), kuŗš lika iespīest plaŗo manu- skriptu 1780. g. decembrī un laida to klajā 1781. g. jūlijā. Iznākuŗā grāmata aptvēra 55 loksnes, pie kam Kants no izdevēja saņēma tikai 4 dālderus par loksni, tā tad kopsummā 220 dālderus un ap 12 brīveksemplāru. Ņo vācu filozofijas ģeniālāko darbu no sākuma uzņēma gandrīz ar pilnīgu kluscieŗanu un viņa oriģinālitātes un nozīmes neizpraŗanu. Samērā maz ievērojamais filozofs Hamans skeptiski pazobojās kādā vēstulē Herderim par Ņo lielo darbu un nosauca Kantu par «prūŗu Jūmu», tā tad neliegdams viņam arī izcila domātāja nozīmi. Asprātīgais filozofs Mendelsons atzinas, ka viņŗ neesot spējīgs Ņo darbu saprast, bet viņŗ tomēr cerot sava mūŗa laikā izsekot Ņī pētījuma domas. Pirmo recenziju, redaktora ļoti sakropļotu, 1782. g. janvārī publicēja filozofs Garve «Göttingenas mācīto ziņās», redzēdams «Tīrā prāta kritikā» angļu filozofa Berkeleyja domu atkārtojumu. Vēlāk Garve atzina savas atsauksmes vienpusību un nepareizību un augsti cienīja Kantu kā filozofu. Lielā mērā piepildījās paŗa Kanta vārdi, ka viņŗ ar saviem pētījumiem nācis gadu simteni par agru un ka tikai pēc simts gadiem viņa darbus pareizi sapratīs, par jaunu pētīs un atzīs. Kants saprata, ka viņa domu izteiksme un valoda «Tīrā prāta kritikā» tieŗām ir pārāk grūta un komplicēta un vietām neskaīdra. Tāpēc viņŗ nolēma sarakstīt populārāku un īsāku «Tīrās prāta kritikas» domu attēlojumu. To viņŗ arī izdarīja savā nākamā grāmatā: «Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können», kuŗa parādījās 1783. gadā un ļoti sekmeŗa Kanta domu popularizēŗanu un sapraŗanu.*)

*) Ne ar „Tīrā prāta kritiku“, bet ar Ņo darbu ieteicams sākt Kanta filozofijas studijas.

Iepazīšanos ar Kanta filozofiju un viņa slavu ļoti veicināja Kārlis Reinholds, Jenā ar savām «Vēstulēm par Kanta filozofiju», kuŗas viņš iepieda, sākot ar 1776. gadu, savā laikā ievērojamā nedēļas laikrakstā «Teutscher Merkur». Reinholds prata attēlot Kanta uzskatus ar lielisku daiļrunību, pārlicības siltumu un lielu izteiksmes skaidrību un vienkāršību. Viņš uz šo rakstu pamata ieguva profesūru turpat Jenas universitātē un bija pirmais, kas mācīja Kanta filozofiju no augstskolas krēsla. Šie raksti un priekšnesumi radīja vispārīgu interesi par lielā karaļcieša filozofiju. Viņa slava un iespaids sāka nu pieaugt ar apbrīnojamu plašumu un spēku, un arī ārpus Vācijas viņš kļuva jau pazīstams. Jena kļuva uz vairāk gadu desmitiem par Kanta un vispāri vācu filozofijas centru, kuŗa pulcēja sevī sava laika vācu ievērojamākos garus. Pie tādiem piederēja arī dzejnieks Šillers, kuŗš ieņēma ārkārtēju profesūru universitātē un bija Kanta filozofisku ideju dedzīgs piekritējs, bet vienā un otrā ziņā mēģināja viņas arī pārveidot, saskaņā ar sava dzejnieka gara īpatnībām, mikstinot, piem., Kanta ētikas rigorismu (stingrību) ar savu «daiļā gara» (Schöne Seele) jēdzienu. Ar savu dziļo pārlicību un valodas spēku Šillers arī no savas puses ļoti veicinājis Kanta filozofisko uzskatu izplatīšanu.

Pats Kants vairs nerūpējas par to, lai savu jauno mācību darītu pieietamāku plašākai izpratnei, bet, iegājis septītā gadu desmitā, visu savu atlikušo dzīves laiku, centās taupīgi un apdomīgi izlietot sava filozofiskā pasaules uzskatā tālākai izveidošanai un noslēgšanai. Sakarā ar to, arī ar savām vēstulēm viņš kļūst skopāks gan viņu biežuma, gan arī garuma ziņā. Savā literāriskā darbībā Kants sistēmātiski attiecina «Tirā prāta kritikā» iegūtās filozofiskā criticisma, resp.

transcendentāla ideālisma pamatdomas uz visiem galveniem filozofiskas domāšanas un zinātņu novadiem. 1786. gadā iznāk pētījums «*Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft*», kuŗu varētu nosaukt arī par «dabas metafiziku»; te Kants criticisma garā mēģina noskaidrot dabas filozofijas galvenās problēmas un pamatjēdzienus, saprotot pie tam materiļu dinamiskā nozīmē kā spēku centru sistēmu. 1784. gadā iekš «*Berlinische Monatschrift*» viņš publicē rakstu par vēstures filozofijas jautājumiem ar nosaukumu: «*Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht*»; kā ievads criticisma ētikā 1775. gadā parādījās neliels darbs: «*Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*» — «Tikumu metafizikas pamatojums.» Viņa galvenais darbs ētikā, tika izdots 1788. gadā ar nosaukumu: «*Kritik der praktischen Vernunft*» — «Praktiskā prāta kritikā». 1787. gadā jau otrā izdevumā iznāca «*Tirā prāta kritika*», kuŗā Kants bija izdarījis vienu otru labojumu un jaunu uzsvērumu, piešķirot lielāku nozīmi arī *Ding an sich* — sevī esošo lietu jēdzienam. Kanta mūžā viņa galvenais darbs iznāca pēc tam vēl trijos izdevumos, kas saskan ar otro. Savu aistētikas filozofiju un dziļu teoriju par mērķpiemērības principu dabas aplūkošanā, Kants izteicis, 1790. gadā iznākušā, pētījumā «*Kritik der Urteilskraft*» — «*Spriešanas spējas kritika*», kuŗš, blakus «*Tirā prāta kritikai*», uzskatāms par dziļāko un ievērojamāko Kanta darbu. Savus uzskatus par reliģijas būtību un nozīmi mūsu filozofs galvenā kārtā attēlojis darbā: «*Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft*» — «*Riligiija tirā prāta robežās*» (1793. g.), kuŗš uzskatāms par beidzamo no viņa ievērojamākiem darbiem. Tuvāki izveidotu mācību par tikumību,

tiesībām un valsti atrodam vienā no vēlākiem Kanta darbiem, kuŗš iespiests 1797. g. 2 daļās ar nosaukumiem: «Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre» un «Metaphysische Anfangsgründe der Tugendlehre», kuŗas 1798. g., otrā izdevumā apvienotas pētījumā ar vienu nosaukumu: «Metaphysik der Sitten, in zwei Teilen». Kanta darbs par antropoloģiju iznāca 1798. g. un nes nosaukumu: «Anthropologie in pragmatischer Hinsicht». No mazākiem pēdējā laika darbiem īpaši atzīmējams apcerējums par mūžīgo mieru — «Zum ewigen Frieden» (1795. g.), kuŗā Kants izteic savu projektu, kā novērst kuŗu iespējamību un likt drošus pamatus tautu un valstu mierīgai kopdarbībai un attīstībai. Kanta cēlās ģeniālās idejas šinī jautājumā ar Tautu Savienības nodibināšanu ir pa daļai atraduŗas savu praktisko piepildījumu un piepildījuma sistēmātiskus mēģinājumus.

Kanta dzīves pēdējais posms. Viņa nāve

Kantam nācās vairākas reizes izpildīt arī universitātes administratīvus amatus. 1776. g. vasarā viņam pirmo reizi bija jāuzņemas filozofijas fakultātes dekāna amats. Saskaņā ar fakultātē noteikto satversmi, viņš, ievērojot savu rindu, līdz 1791. g. vēl 5 reizes ieņēma dekāna amatu, kuŗš ar savām daudzām sīkām un apgrūtinotām darīšanām nemaz nebija viņam patīkams. Vēlāk filozofijas fakultāte, nākot pretim pašā Kanta noteiktai vēlēšanai, nolēma viņu pilnīgi saudzēt šinī ziņā un vairs neuzlika viņam dekāna pienākumu izpildīšanu.

1786. g. Kants tika pagodināts pirmo reizi ar augstākā akadēmiskā amata piešķiršanu — viņš tiek ievēlēts par universitātes rektoru un uzņemas šo amatu šavā 62. dzimšanas dienā. Šinī dienā viņa sevišķi dedzīgie cienītāji pasniedza viņam, šim notikumam sacerētu dzejoli, kuŗā cildināja savu filozofu kā jaunatnes tēvu, vadoni, draugu un skolotāju. 1788. g. vasarā Kantam otru reizi tika piešķirts rektora amats. Ari rektora pienākumu izpildīšanu lielais filozofs izjuta kā nepatīkamu nastu, kas viņu stipri atrauj tīri filozofiskam pētīšanas darbam; šie pienākumi, starp citu, esot viņu traucējuši pienācīgi nodoties. «Tīrā prāta kritikas» otrā izdevuma sagatavošanai. Bet kamēr Kants bija administratīvā amatā, viņš to

pildīja ar lielāko apzinību, taisnīgumu un cienīgumu. Ari Berlīnes zinātņu akadēmija, ievērodama Kanta lielos zinātniski filozofiskos nopelnus, ievēlēja viņu 1786. gadā par savu locekli. Par savu locekli, vēlāk ievēlēja Kantu arī Pēterpils, Sijenā un, īsi priekš nāves, arī Parīzes akadēmijas. Akadēmiķa titulumam pats Kants nepiegrīza nekādu vēribu un arī nemēdza viņu piemētināt savu darbu titullapās un parakstos. — Atzīmēdama Kanta sevišķos nopelnus, valdība ar 1779. g., piešķīra Kantam arī sevišķu algas palielinājumu par 220 dālderiem. Bet apmēram ap to pašu laiku, kad Kants piedzīvoja goda un atzīnības apliecinājumus, viņa kluso, mierīgo, tikai patiesības pētīšanai ziedoto, dzīvi aptumšoja un sarūgtināja konflikts ar reakcionāri-klērikālo izglītības ministri Völneru, kurš ar īpašu rīkojumu 1794. g. noliedza Kantam lasīt un publicēt kaut ko par reliģiju, atrazdams, ka Kants ar saviem uzskatiem noniecinot un satricinot kristīgās mācības un ticības pamatus. Tāpat tika noliegts Karalauču universitātes filozofijas un teoloģijas fakultātes pasniedzējiem lasīt par Kanta reliģijas filozofiju, kā viņa izteikta darbā «Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft».

Prūšu valdības politiskā kursa straujā maiņa stāvēja ciešā sakarā arī ar lielās franču revolūcijas izcelšanos 1784. g. no kuŗas iespaيدا uz vācu sabiedrību šī valdība ļoti baidījās. Šī revolūcija no sākuma tika vācu progresīvi domājošo pilsoņu aprindās uzņemta ar simpatiju, kā brīvības un taisnības nesēja. Ari Kants no sākuma iekšēji simpatizēja šai kustībai un viņas ideāliem, kuŗos redzēja tikumisko ideju lielo cēlo varu. Bet Völneram, apgaismības laikmeta idejas, bija bīstami spēki, kas sekmēja revolūcionāru un naidīgu kustību pret valsti un baznīcu. Tāpēc viņš sāka niknu cīņu pret apgaismības brīvdromātājiem un

brīvdomības tendencēm Prūsijā. Vispirms viņš ieveda ārkārtīgi stingru cenzūru pret preses un vārda brīvību. Tam sekoja famozais rīkojums par reliģiju 1788. g. (Religionsedikt), ar ko tika noteikta birokrātiska kontrole par amata personu reliģisko pārliecību un uzticamību.

Kanta darbu par reliģiju («Religion innerhalb u. t. t.») Berlīnes cenzūra noliedza publicēt, bet ar Karalauču teoloģijas fakultātes atbalstu šis darbs tomēr parādījās klajā un guva lielu piekrišanu. Pēc viena gada viņš piedzīvoja jau otru izdevumu. Tas bija kā dadzis acīs reakcionāram prūšu ķēniņam Frīdriham Vilhelmam II. Viņš pavēlēja Völneram asāki uzstāties pret Kantu, un sekas bija, jau minētā 1794. g. oktobrī izdotā, ķēniņa pavēle ar Völnera līdzparakstu. Šī pavēle sākās ar raksturīgiem vārdiem: «Mūsu augstākā Persona jau kopš ilga laika ar lielu nepatiku novēroja, ka Jūs savu filozofiju nelietīgi izlietojat svēto rakstu un kristietības dažu pamata mācību sakroplošanai un nonicināšanai, kā sevišķi Jūs to darījuši savā grāmatā «Religion innerhalb der blossen Vernunft», tāpat citos savos apcerējumos».

Savā atbildē uz šo pavēli Kants ar cienīgu un skaidru pašapziņu atraidīja viņa domu un nodomu negatīvu iztulkojumu, bet apsolija padoties ķēniņa prasījumam kā «viņa majestātes uzticamākais pavalstnieks». Kants klusēja, negribēdams savas atziņas par reliģijas jautājumiem piemērot pret savu sirdsapziņu, kā viņam šķita, nepamato tiem prasījumiem. Pēc ķēniņa Frīdriha Vilhelma II. nāves (1797. g.), viņš neuzskatīja sevi vairs kā saistītu ar doto solījumu un atkal brīvi puda savas domas arī reliģijas jautājumos. Kā Kanta reakcija uz šo konfliktu uzskatāms viņa 1798. g. iznākušais raksts «Der Streit der Fakul-

tāten» — «Fakultātu strīds», kur, starp citu, principiāli tiek aplūkots jautājums par attiecību starp teoloģisko un filozofisko fakultāti, biblisko un filozofisko teoloģiju, ticību un prātu un aizrādīts, ar kādiem līdzekļiem un kādā veidā jācinās zinātnes laukā.

Smagais 1794. g. konflikts ar Prūšu reakcionāro valdību manāmi atsaucās arī uz Kanta veselību un spēku. Kopš šī laika vecuma vājums Kanta garīgā un miesīgā personā sāka arvien redzamāki pieņemties. 1795. g. viņš jau stipri ierobežoja savu lekciju skaitu, bet 1796. g. 23. jūlijā nolasīja savu beidzamo lekciju — par loģiku. Sakarā ar Kanta šķiršanos no akadēmiskās mācības darbības, Karalauču studenti 1797. g. 14. jūnijā sarīkoja atvadišanos no sava ievērojamākā un slavenākā profesora, ierazdamies, ar muzikas pavadību, svinīgā gājienā pie Kanta dzīvokļa un pasniedzami vecajam filozofam cildinošu dzejojumu.

Kā spilgtākās vecuma zīmes bija novērojamas a t m i ņ a s un r e d z e s s p ē j a s pakāpeniska mazināšanās. Vēlāk tam pievienojās pieaugošs ēstgribas trūkums, netiksme izkustēties, vispārīgs gurdenums, garīga apātija un nevarība. Kopš 1798. g. Kants nepieņēma nekādus uzaicinājumus kaut kur ciemoties un pats pie sevis mājās pieņēma tikai tuvākos draugus. 1799. g. viņš saviem draugiem saka bēdīgus vārdus: «Mani kungi, es esmu vecs un vājš; jums jāskatās uz mani kā uz bērnu.» Tanī pašā gadā viņš bija spiests izbeigt mazus pastaigāšanās gājienuš pēc tam, kad viņš reizi bija pakritis uz ielas.

Neskatoties uz pamazām pieaugošo spēku sabrukumu, Kants pūlējās veikt vēl lielāku nodomu — formulēt kopsakarā visu savu filozofiju, sarakstīt «Tīrās filozofijas sistēmu viņas visumā.»

Bet šis darbs palika nepabeigts, un atrastie fragmenti liecina, ka te mums darišana ar agrāko uzskatu vāju atkārtojumu. Viņa garīgā enerģija bija par daudz jau izšķiesta. Sakarā ar ārkārtīgi intensīvo intelektuālo darbību, Kants uz vecuma dienām arvienu jo vairāk cieta no spiediena galvā, kuŗa cēloni viņš pats gan iedomājās citur esam — pie šīm grūtībām esot vainīga gaisa e l e k t r i b a!

1803. g. 22. aprīlī, gadu priekš nāves, Kants savu galda draugu intimā pulciņā nosvinēja 79. dzimšanas dienu, uz kuŗu viņš ar rūpību un priecīgu interesi bija sataisījis. Bet šis sarīkojums atnesa viņam maz prieka, jo neparastā viesību atmosfēra viņu ļoti nogurdināja un it kā apdullināja. Kad tā paša gada 1. augustā viņu apmeklēja viņa audzēklis un draugs J a c h m a n i s, Kants viņu nekādi vairs nevarēja pazīt. Par savu iespaidu savā Kanta biogrāfijas 17. vēstulē Jachmanis izsakās šādi: «Ak, Dievs! kas ir cilvēks un kas ir liels cilvēkā? Sava laika lielākais gars, kuŗa skatam nekas nepalika apslēpts, kuŗš ar savu spēku aptvēra visu dabu, visu cilvēciskas zināšanas lauku, kuŗš caur maldu dziļo tumsu atklāja saulaino ceļu uz debess gudrību, uzcēla filozofijas nesatricināmu celtni un apgaismoja pasauli ar gaišo patiesību, šis gars daudzus mēnešus priekš šķiršanās no sava miesīgā organa nevarēja saistīt savā starpā nedaudzus jēdzienus un pacelt viņus apzinas skaidrībā. Šim cilvēkam, kuŗš ar savu mācību modināja Eiropas gudrajos apbrīnošanu, vajadzēja ļauties, lai viņa vecā māsa teiktu viņam priekšā atsevišķus vārdus gluži parasto domu apzīmēšanai.»

Kanta māsa, par kuŗu te ir runa, bija viņa jaunākā, 1731. g. dzimusi, māsa Barbara, kuŗa bija apprecējusi amatnieku Teneru, bet drīz kļuva atraitne. Viņa vēl bija stipra sieviete. Pēdējā Kanta dzīvēs gadā viņa tika uzņemta viņa mājā,

lai koptu savu nevarīgo, lēni nīkstošo brāli. Šo pienākumu, kuŗu viņa bez kurnēšanas uzņēmas, viņa pildīja ar lielu pacietību, rūpību un mai-gumu. Uzticīgs un ļoti vērtīgs palīgs un draugs Kantam, kopš 1790. g., bija viņa agrākais klausī-tājs Vasianskis, pēc amata diakons. Viņš baudīja Kanta absolūtu uzticību un 1801 g. viņš uzticēja Vasianskim savas saimniecības un naudas lietu pārzināšanu. Vasianskis rūpējās par Kantu ar lielāko uzmanību, taktu un mīlestību. Vasian-skis pats sīki un pareizi aprakstījis Kanta dzīves pēdējos gadus, viņa mājas dzīvi un raksturu ļoti vērtīgā biografiskā darbā, kas iznācis jau Kanta nāves gadā (1804.) un saucās: «Immanuel Kant in seinen letzten Lebensjahren. Ein Beitrag zur Kenntnis seines Charakters im häuslichen Leben aus dem täglichen Umgange mit ihm.» Slikti sāka kalpot Kantam viņa sulainis Mārtiņš Lampe, kuŗš jau 40 gadus bija saistīts darbā pie vientulīgā filozofa — vecpuīša. Viņš izmantoja sava kunga labsirdību, palika arvienu nekārtīgāks, rupjāks, sāka dzert, tā ka ne vien-mēr varēja palīdzēt Kantam pakustēties no vie-nas vietas uz otru, jo pats dažu reizi nebija stingrs uz kājām. Kants, pateicoties viņa dienesta ilgiem gadiem, bija par daudz pieradis pie Lampes un viņam nebija viegli atlaist viņu un ņemt mājā jaunu sulaini. Bet viņš tomēr bija spiests beidzot darīt to 1802. g. sākumā. Vasianskis bija jau laikus parūpējies par jauna krietna sulaiņa ap-gādāšanu. Pašā beidzamā laikā Kanta kopšanā par labu atlidzību piedalījās arī kāds viņa māsas dēls, jo arī naktīs vajadzēja būt nomodā pie viņa gultas. Sakarā ar spēku sabrukumu, Kants arī gulēšanu lika ierīkot savā darba istabā; turpat viņš arī ēda. Viņa pēdējie mēneši bija jau lēna mīršana. 1803. oktobrī ar viņu notika pirmo reizi triekas lēkme, pēc kuŗas viņa spēki sāka straujāki

dzist. Decembra mēnesī viņš vairs nevarēja uzrakstīt salasāmā veidā savu vārdu. Viņa jutekļi gandrīz beidza darboties; viņa balss kļuva tikko sadzirdama. Beidzamās divi nedēļas viņš vairs nepazina savu apkārtni. Kopš 3. februāra 1804. g. viņš gandrīz vairs nekā neēda. Pēc 8. februāra viņš ne uz īsu brīdi nepiecēlās no gultas. Periodiem viņš gulēja nemaņā. Pāris dienas priekš nāves Vasianskis jautājis Kantam, vai viņš pazīstot viņu, mirstošais sirmgalvis nekā nav varējis pateikt, bet sniedzis viņam savu muti — domājams pateicības skūpstam. Pēdējo nakti viņa uzticama draugs un kopējs Vasianskis palicis pie viņa gultas. Vasianskis vairākas reizes naktī Kantam pasniedzis slāpju apmierināšanai vīnu, jauktu ar ūdeni. Viņš no tā mazliet it kā atžirdzis un spējis vēl pateikt: «i r l a b i» (Es ist gut). Tie bijuši viņa pēdējie vārdi. Pret rīta pusi, it kā sagatavodamies uz lielo šķiršanās brīdi, viņš savu izkaltušo ķermeni izstiepis pilnīgi taisnā un kārtīgā stāvoklī un palicis tādā līdz pašam nāves brīdim, kuŗa iestājusies tā paša, 12. februāra rītā, taisni vienpadsmitās stundas beigās. «Viņa nāve — saka Vasianskis — bija dzīvības izbeigšanās, bet ne dabas varmācīgs akts», — tik mierīgi, tik klusi šķīrās no šīs pasaules lielā domu ģenija dvēsele. Un tas notika klusā saulainā svētdienas rītā, kad tikai viegls mākonītis peldējis debess dziļumā. Kāds kareivis, stāvēdams uz tilta un redzēdams šo mākonīti, esot tuvumā stāvošiem teicis: «Redzat, tā ir Kanta dvēsele, kas aizlido debesis.» Pilsētā jau vairākas dienas iepriekš gāja valodas par Kanta nāvi. Kad šī ziņa kļuva skaidri zināma, tā ātri aplidoja visu pilsētu un iespiedās arī tautas vienkāršās aprindās. Visi jūta un zināja, ka Karalauči un pasaule zaudējusi vienu no lielākiem un garīgi skaidrākiem ģenijiem, kādi jeb kad dzīvojuši.

Kanta mirstīgās atliekas guldītas zemes klēpī ar lielu svinību 28. febr., īpašā profesoru kapu vietā pie paša Doma, resp. universitātes baznīcas. Vēlāk 1880. g. tika uzcelta īpaša kapliča pie šīs baznīcas austrumu stūra un šīnī kapličā par jaunu apglabāja viņa pišļus. Šīs kapličas sienā bija iezīmēti pazīstamie vārdi no «Praktiskā prāta kritikas» noslēguma: «Zvaigžņotā debess pār mani un morāliskais likums manī.» Šī kapliča samērā ātri sabojājās no atmosfēras apstākļiem, un viņu nojauca un tanī pašā vietā, 1924. g., Kanta dzimšanas 200 g. piemiņas svinību laikā, 21. aprīlī, atklāja un nodeva pilsētas sargāšanā jaunu, daudz cienīgāku kapliču. Tā atrodas klusā sētā pie Doma stūra un rāda aiz dzelzs sētiņas šķirstveidīgu akmeni, zem kuŗa paglabāti Kanta pišļi. Pār šo akmeni sedzas neliels jumts uz slaidām, apm. 10 metru, augstām, četrstūrainām kolonnām no Saksijas sarkanējā porfira. Jaunais Kanta mauzolejs pieskaņots Doma arhitektoniskām līnijām un krāsai un atstāj cēli-vienkāršu iespaidu.

Kanta dzīves veids

Kanta dzīve bija prāta diktētas likumības apbrīnojami noteikts iemiejums. Nekas viņa dzīvē gandrīz nekad nebija padots nejaušībai, bet izrietēja no principiem un rēgulām, ko viņš bija atzinis par pareiziem un kuŗu konsekventa ievērošana ienesa arī viņa ikdienišķā dzīvē ļoti stingru, var teikt, pat pedantisku noteiktību un kārtību. Kants bija pamatīgi un vispusīgi izpētījis sava vājā organisma īpatnības un prasības un atzinis, ka tikai ar stingri noteiktu dzīves veidu, viņš varēs uzturēt veselu savu miesu un padarīt to par gara darbības pakalpīgu un drošu organu. Ar to pa daļai, blakus vispārīgai iedzimtai prāta principu un kārtības mīlestībai, izskaidrojama Kanta dzīves veida ārkārtīgā noteiktība.

Viņa dienas gaita noritēja pēc stingri noteikta iedalījuma. Kā ziemā, tā vasarā viņš cēlās augšā pulksten 5. Viņa sulainim Lampem bija jāpamodina savs kungs ceturksni priekš pieciem un tas nedrīkstēja aiziet no guļamistabas, kamēr viņa kungs nebija piecēlies. Tad Kants gāja uz savu darba istabu, kur iebaudīja 2 tases vājas tējas un izsmēķēja pipi tabakas; kafiju viņš uzskatīja par veselībai kaitīgu dzērienu. Pēc tam līdz plkst. 7 viņš sagatavojās uz savām lekcijām, kuŗas viņš lasīja paša mājas klausītavā no plkst. 7—11. Pēc 1789. gadā viņš lasīja tās tikai līdz plkst. 9. Pēc lekcijām viņš devās atkal uz savu darba istabu un strā-

dāja pie saviem pētījumiem un pārdomām līdz plkst. 12 vai arī $3\frac{1}{4}$. Tad nāca pusdienas, kuŗas viņš ieturēja vai nu viesnīcā, vai arī ciemos, kur viņš diezgan bieži tika ielūgts. Kants palika vecpuišis un ilgu laiku — līdz 1787. g. viņš nebija ierīkojis pats savu saimniecību. Viņam bija interesanti pusdienot ārpus mājas, jo tad viņš dabūja novērot dažādus cilvēku tipus. Mājās viņa pusdienu biedris no sākuma bija profesors Krauss; vēlāk viņš mēdza pulcēt pie sava pusdienas galda 2—5 draugus un paziņas, — cilvēkus no dažādām aprindām: te bija redzami gan ierēdņi, gan profesori, gan ārsti, garīdznieki, gan izglītoti tirgotāji, reizēm arī studenti, lai sarunās būtu vairāk interesantas dažādības. Starp Kanta draugiem un galda viesiem mināmi tirgotāji Jakobijs, M o t e r b i j s (Motherby), bankas direktors Rufmans, pilsētas prezidents un asprātīgais rakstnieks H i p p e l s, ārsti Hagens, Elsners, Moterbijs jaunākais, Reušs; bez tam brāļi Jachmaņi u. c. personas. Sevišķi tuvu sadraudzējies bija Kants ar angļu tirgotāju G r i n u (Green), arī ļoti gudru un pedantiski kārtīgu cilvēku. Tuvā draudzībā Kants bija arī ar tirgotāja Moterbija ģimeni, kuŗā bija arī mazi bērni; ar šiem Kants esot pratis ļoti labi apieties un jokot, piemērojoties bērnu saprašanas spējām. Kants vispāri prata ieiet otra cilvēka personībā, atrast viņā daudz interesanta un vērtīga un cienīt to. Tāpēc tik dzīvi un interesanti ritēja laiks arī pie Kanta pusdienas galda. Tas bija Kantam īsts omulības un atpūtas laiks. Šīs pusdienas, pie kuŗām n e d r ī k s t ē j a r u n ā t p a r f i l o z o f i s k i e m j a u t ā j u m i e m, vilkās parasti līdz plkst. 4, dažu reizi pat līdz plkst. 6. Pats Kants sevišķi mīlēja runāt par politikas jautājumiem un bezbailīgi iestājies par franču revolūcijas idejām. Pusdienas bija vienkāršas, no 3 garšīgi pagatavotiem ēdieniem un 2 pudelēm vīna.

Kants ēda ar lielu apetīti un ļoti priecājās, kad arī viņa viesi netaupīja maltīti. Kā interesants sīkums atzīmējams, ka Kantam ļoti garšoja stiprs siers un sinepes, kuŗas viņš pats milēja pagatavot. Pēc pusdienas maltītes Kants mēdza lasīt kādu laiku vai arī nodevās iekšējam pārdomām.

Pulksten 7 Kants gāja 1 stundu pastaigāties un to viņš darīja kārtīgi katru dienu, ziemu vai vasaru, neskatoties uz laika apstākļiem. Viņa iemīļotais ceļš bija tā sauktais «filozofu dambis», pa kuŗu staigājot, kā pats Kants atzīstas, izdomājis «Tīrā prāta kritikas» galvenās domas. Viņa pastaigāšanās notika tik punktuāli noteiktā laikā, ka Karalauču pilsoņi esot mēdzuši pārbaudīt pēc tā savus pulksteņus. Stāsta, ka viņš tikai vienu reizi nokavējis savu pastaigāšanos, aizraujoties no tikko saņemtā Ruso «Emila» lasīšanas. Viņa gaita bija lēna un viņš gājis ar noliektu, drusku saņis pagrieztu galvu. Reizēm viņš atsēdies arī uz sola, lai atzīmētu svarīgākās domas, kādas staigājot ienāca galvā.

Pārnācis mājās, viņš nokārtoja saimnieciskās darīšanas un pēc tam lasīja jauniznākušās grāmatas, žurnālus un politiskus laikrakstus, ceļojumu aprakstus, dabas zinātniskus un higieniskus rakstus. Dažu reizi šīnī laikā pieņēma arī viesus vai aizgāja ciemā pie labiem paziņām. Krēslas stundās Kants mēdza pārdomāt par lasīto vai arī loģiski veidot savas lekcijas un nākamos rakstus. Šādā pārdomu stundā viņš mēdzis stāvēt atspiedies pie krāsns un caur logu fiksēt savu skatu uz tuvējās baznīcas torni. Kad kaimiņa dārzā augošās papeles bija pastiepušās tik augstu, ka sāka aizsegt Kanta skatam minēto torni, viņš jutās traucēts un nelaimīgs. Dabūjis to zināt, laipnais kaimiņš, Kantam par patikšanu, licis apcirst šo papeļu galotnes. Taisni pulksten 10 vakarā viņš likās uz nakts dūsu; beidzamos dzīves gados viņš

gājis gulēt jau plkst. 9 un vēl agrāk. Un tā stingri noteiktā kārtībā un laikā ritēja lielā filozofa dzīves stundas un dienas, ārēji samērā vienmuļi, bet pilnas auglīga intelektuāla darba sprieguma, gara dzīvības, radošu domu dziļuma un bagātības. Ari savu darbu veidošanā viņš turējās pie zināmiem kārtības un taupības noteikumiem; tikai tad, kad plāns bijis noskaidrots un visos sikumos izdomāts cauri un apceramais darbs kā kaut kas vesels nostājies viņa garīgā skata priekšā, viņš stājās pie tā uzrakstīšanas. Un šim darbam vajadzēja būt apstrādātam līdz beidzamam punktam, tikai tad viņš to deva iespiešanā. Taupīdams laiku savu vērtīgo domu un atziņu sistēmātiskai izveidošanai, Kants savu sarakstīšanos ierobežoja uz minimumu un tāpēc vēstuļu skaits, ko viņš mums atstājis, nemaz nav liels.

Kanta personība

Kants, šis gara milzis, domu tītāns, savā miesīgā personā bija sīkas un vājas, asteniskas konstitūcijas un pamaza auguma. Viņa galva bija ne visai liela, krūtis šauras un iekritušas, stāvs drusku uzlicis, viens plecs drusku saliekts. Viņa piere izcēlās ar savu augsto un plašo veidojumu un zilām, starojošām, dziļi vērigām acīm. Viņa mati bija gaiši, sejas krāsa svaiga un veselīga; viņa balss paklusa, bet skaidra un izturēta. Visa viņa seja, viņa acis un balss izteica skaidras un asas domas koncentrēto spēku, augstu ideālu apgarotību un rakstura noteiktību. Pats Kants liecina, ka viņš neesot nekad slimis bijis. Viņš mācēja valdīt par savu vājo organismu un pats bija viņa ārsts, kuŗa rīcībā bija tāds spēcīgs un drošs līdzeklis — kā viņa paša stiprā griba un ciešā apņemšanās. Ar gribas un pašsuģestijas spēku Kants sekmīgi pārvarēja vienu otru fizisku grūtību, slimīgu kairinājumu un prāta pasargāt savu organismu no pārāk agra novecojuma. Viņa jutekļu asums, kā zināms, arī sāka mazināties tikai pašos beidzamos dzīves gados.

Prāta valdīšana, prāta suverēnitāte un bezgailīga pietāte pret viņa likumību, iekšējās gribas spēks un sirdsapziņas tikumiskais smalkums un skaidrība, bija Kanta garīgās personības pamatelementi. Objektīva prāta, patiesības, pienākuma un cilvēciskās cieņas idejas pilnīgi noteica

viņa domas, dzīvi un raksturu, piešķirot viņa personībai aprbrīnojamu vienību, konsekventi un cēlu vienkāršību. Viņš nebija sauss kabineta filozofs, bet vispusīgi un dzīvi atsaucīgs domātājs un īsts dzīves gudrais, kuŗš dzīvoja tā, kā mācīja un mācīja vienīgi to, ko savos prāta un sirdsapziņas dziļumos bija atzinis par patiesu un vērtīgu. Un viņa filozofijas un personības centrā dzīvo ne teorētiskās atziņas sasniegumi, bet tikumiskas pārlicības spēks, tikumiskais patoss, praktiskā prāta primāts (pirmība). Par visu augstāk viņš stāda cilvēka tikumiskā uzdevuma skaidru izpratni, labo gribu un viņas konsekventu piepildījumu. Tikumisko vērtību viņš apzinās un izjūt kā absolūtu un svētu vērtību, uz kuŗu pārnes jau reliģiskas pietātes iezīmes. Savā būtībā Kants bija dziļi reliģiozs cilvēks, kuŗš ticēja Dievam, kā pasaules radītājam un tikumisko likumu devējam; viņš ticēja arī dvēseles nemirstībai, bet arī te reliģijā morāliskais pamats un saturs bija viņam noteicošais moments. Baznīcas gars un reliģijas kultiskā forma, atsevišķu dogmatu saturs viņam personīgi bija svešs un pat nepatīkams. Šinī ziņā viņš izturējās brīvi un kritiski; no baznīcas viņš vārda burtiskā nozīmē bēdzis. Lai to saprastu, jāņem vērā viņa skolas gadu vienpusīgās mācības un pārmērības audzināšanas reliģiskā režīmā.

Kanta intelekta īpašībās uzsverams kritiskās analīzes asums, domu īpatnība un ģeniāls dziļums, aprbrīnojams abstrakcijas spēks un metodes apzinība. Tālāk viņa domāšanā un atziņas īpatnībā jāatzīmē reta daudzpusība un īpatnēja asprātība, kā arī lielas arhitektoniskas veidošanas un sistēmātizēšanas spējas, kuŗas reizēm izvēršas arī pārāk pedantiskā schēmatizēšanā un kārtošanas kārē. Raksturīga viņa domu darbībai, neskatoties uz visu satriecošo, nežēlīgo kritiku, ir arī tendence meklēt, ja iespējams, pretējo domu

un uzskatu izlīdzinājumu un sintezi; tādas sintezes auglis, kā zināms, ir viņa paša nodibinātais kriticisms. Bet noteicošais viņam visur ir tīrais lie-tišķības un patiesības gars.

Kanta atmiņa pārsteidza ar savu plašumu, daudzpusību un precizitāti, nesdama sevī milzīgus erudīcijas un smalku un konkrētu novērojumu krājumus. Viņš interesējās ne tikai par filozofiski abstraktu lietu pētišanu, bet arī reālās pieredzes pazišanu un eksaktas likumības izziņāšanu uz no-vērojumu pamata. Un šinī ziņā viņa atmiņas spēja — labi paturēt sevī arī konkrētos datus — nāca pateicīgi pretim viņa prāta uzdevumiem. Ari Kanta fantāzija, sevišķi vīzuālās (redzes) iedomas spēja bija ļoti dzīva un bagāta, kā tas starp citu, redzams no viņa lekcijām par antropoloģiju un fizisko ģeografiju. Aistētiskā izjūta Kantam bija diezgan vāji attīstīta, bet ar prāta palīdzību un dažu reizi ar laimīgām intuīcijām viņš tomēr dziļi un ģeniāli precīzi izprata mākslas un aistētiskā pārdzīvojuma būtību, tā kļūdamas par modernās aistētikas zinātnisku nodibinātāju. Raksturīgi, ka viņam patika tikai didaktiskā dzeja, bet mu-zīku viņš nevarēja ciest.

Viņa sirds bija bērnišķīgi skaidra, gaiša un atsaucīga. Laipnība, pazemība, uzticēšanās un cieņa ir vērojama viņa attiecībās pret citiem. Tu-vāku draugu un paziņu sabiedrībā Kants bija ļoti omulīgs, atjautīgs un dzīvs un labprāt veda ga-lantas un asprātīgas sarunas ar dāmām, sevišķi interesēdamies par kulināro mākslu. Apprecē-jies viņš nav aiz principa, sevišķa prāta atzinuma, ka laulības dzīvē viņš nevarētu tik nedalāmi un pilnīgi nodoties savas lielās filozofiskās misijas piepildīšanai. Viņa biogrāfs apstiprina, ka Kants 2 reizes bijis iemīlējis. Viņa dziļi nopietnā rak-sturā nebij nekā drūma un smaga. Viņa līdzsva-rotās dabas harmonija, pieticība un gaišums, prie-

cīgs sirdsprāts, ko viņš apzinīgi uzsvēra, neļāva manāmi izteikties dvēseles dziļumos apslēptai melancholijas stīgai, kas pie ģenijiem tik bieži sastopama!

Gudra pieticība, saprātīga mērenība, kluss darba, lietišķības un pienākuma heroisms ieslēdz Kanta dzīvi un personību cēlas cilvēcības un vienkāršības viengabalainā lokā. Viņš nebija godkārīgs un nemeklēja slavas spožumu, bet tikai darbu — patiesības un cilvēcības vārdā. Tāpēc viņa vārds arī spīd lielo garu vēsturē ar tik skaidru, pievilcīgu un nedziestošu spožumu.

Kanta filozofija

Atziņas teorija

1. Tirā prāta kritikas pamatjautājums

Kā zinātņu mācības daļa, atziņas teorija (gnoseoloģija) ir filozofiskā disciplīna, kas pēta atziņas materiālo pusi: t. i. atziņas būtību, viņas veidus, priekšnosacījumus, avotus, loģisko izcelšanos, apmēru, nozīmību un robežas. Šādā mūsdienu sajēgumā viņu pirmo reizi uzstādīja un sistēmātiski izstrādāja Imanuels Kants. Atšķirība tikai tā, ka lielais Karalauču domātājs savu uzdevumu saprata šaurāk, kā tagadnes filozofija: viņš pētīja galvenām kārtām tikai apriorās, t. i. no pieredzes neatkarīgās atziņas faktu, kamēr empīriskā atziņa viņa acīs nemaz nebija problēma. Savu pētījumu rezultātus viņš vispirms publicēja slavenajā «Tirā prāta kritikā» (Kritik der reinen Vernunft), kas jānostāda pirmā rindā starp visiem cilvēces gara darinājumiem. «Viņa ir darbs, kam uztvēruma dzižuma, domu asuma, ideju svarīguma un valodas varenuma ziņā prātniecībā blakus var nostādīt tikai nedaudzus, kā: Platona «Republiku», Aristoteļa «Metafiziku», Spinozas «Ētiku», bet pastāvošas nozīmes, dziļi un plaši tveņošas ietekmju un ierosu bagātības ziņā, nevienu pašu», saka Faihingers. Šis darbs sava satura un stilistisko īpatnību dēļ bija — un joprojam ir — ļoti grūti lasāms un izprotams, tamdēļ divi gadi vēlāk (1783. g.),

Kants laida klajā mazāku sacerējumu, kas daudz populārākā apstrādājumā lielos vilcienos skicēja to pašu problēmu nostādījumu un atrisinājumu, ko «Kritika»: «Prolegomenas katrai nākotnes metafizikai, kuŗa varēs uzstāties kā zinātne» (Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können). Viņš patiesībā ir uzskatāms kā izvilkums no pirmā.

Ko Kants grib «izšķirt», «apspriest», «kritizēt»? Īsi sakot: cilvēka gara prasījumus pēc savu spriedumu absolūtas nozīmības visos zinātniskās atziņas laukos. «Kritikas» pamatjautājumu varētu izteikt tā: Kā ir iespējams atziņas fakts jeb kas tie ir par nosacījumiem, no kuŗiem viņš izriet? Lai atbildētu uz šo pamatjautājumu, jānoskaidro: 1) kas ir atziņa? 2) vai viņa pastāv? 3) kā šī pastāvēšana iespējama?

1. Katra atziņa izpaužas spriedumos vai, vismaz vēlāk, tādos ir ietērpjama, tas ir domāšanas formās, kur viens domu saturs par otru izsacīts apgalvojoši vai noliedzoši. Še iespējami divi gadījumi: vai nu predikāts jau ietveras, kaut arī tikai apslēptā veidā, subjekta jēdzienā, vai arī: subjekts un predikāts ir sākotnēji sveši viens otram, un tikai vēlāk viņus nostāda savstarpējā attiecībā. Pirmā gadījumā sprieduma būtība pastāv subjekta jēdziena sadalīšanā jeb *analizē* viņa pazīmēs, pie kam klaji izsaka to, kas jau bija apslēpti domāts subjektā. Otrā gadījumā spriedums pastāv jaunas pazīmes pievienošanā (*sintezē*) subjekta jēdzienam. Lai šo apstākli izceltu, Kants izdara «klasisko» spriedumu iedalījumu *analitiskos* un *sintētiskos*. Pirmie ir tikai *paskaidrojoši*. Tā piem., spriedums, visiem ķermeņiem piemīt zināms izplatījums, izteiktik to, kas jau ietveras ķermeņa jēdzienā, jo domājot ķermeni, mēs domājam izplatību, un pa-

skaidrojums, ka ķermeņi ir izplatīti, nozīmē jau pastāvošas zināšanas formulējumu. Tamliedzīga jēdzienu satura analīze un noteiktu pazīmju izcelšana, kuŗas pieder pie šā jēdziena, nav bez savas vērtības. Materiāli, t. i. satura paplašināšanas ziņā, tāds spriedums neko nedod, jo viņš paliek tās domāšanas robežās, kuŗas priekšmets ir attiecīgais subjekta jēdziens. Sintetiskie spriedumi, turpretim, ir atziņu paplašināoši. Viņi pievieno subjekta jēdzienam kādu jaunu momentu, vēl nepazīstamu pazīmi. No ķermeņa jēdziena vēl neizriet, ka viņš ir smags, un ja es tamdēļ saku: visi ķermeņi ir smagi, tad es apgalvoju, ka ķermeņiem piemīt īpašība, kas nebija domāta minētā jēdzienā. Lai ķermeņiem varētu piešķirt smaguma īpašību, vajadzīgi zināmi pieredzes liecinājumi, piem. spiediena sajūtas.

Ar šo spriedumu iedalījumu pie Kanta šķērsojas otrs iedalījuma pamats, proti iedalījums a priori un a posterioro spriedumos. A priori jeb «no sākta gala» apzīmē tādas atziņas, kas no pieredzes, pēc savas nozīmības, ir neatkarīgas. No a posteriorām (tām, kas nāk no pieredzes) viņas atšķiras ar divām pazīmēm: pirmkārt, pieredze saka, ka kaut kas ir tāds un tāds, bet ne to, ka arī nevarētu būt citādi. Ja nu kāds spriedums māca, ka zināmam lietas sastāvam jābūt tā un ne citādi, tad viņam jābūt a priori. Blakus šai iekšējai nepieciešamībai, otrkārt, kā a priorio atziņu pazīme noder stingra vispārnozīmība. Pieredze sniedz tikai bieži atkārtojošos gadījumu reģistrāciju, tikai komparatīvu, t. i. ar atsevišķu gadījumu uzskaitīšanu jeb indukciju gūtu vispārīnājumu, tā ka še vajadzētu teikt: cik tāļu mēs līdz šim esam uztvēruši, un šis vai tās rēgulas nav nekādu izņēmumu. Tādi a priori spriedumi pastāv tīrā matēmatikā (piem. $2 \times 2 = 4$); ne viņiem apstiprinājums piere-

dzē ir vajadzīgs, ne arī pieredze tos kādreiz var apgāzt. Ari dabaszinātnē pastāv apriori spriedumi, piem., katrai pārmaiņai ir savs cēlonis. Analitiskie spriedumi vienmēr ir reizē ar to apriori: viņu loģiskais pamats slēpjas subjekta jēdzienā, viņu izsacīšana norisinās pēc pretruņas likuma, kuŗu pārķāptu, ja subjektā domāto pazīmi gribētu noliegt. Tā, es runāju sev pretīm, apgalvo dams, ka zelts nav dzeltēns, jo lai domātu zeltu, man jau iepriekš vajadzēja līdzī domāt kā pazīmi arī «dzeltēno».

Citādi tas ir ar sintetiskiem spriedumiem: lai te apvienotu līdz šim svešus jēdzienus, sapratnei vajag vienmēr reāla pamata, uz kā savas sintezes atbalstīt. Kā liekas, tad pieredzes spriedumi šinī ziņā sevišķas grūtības nesagādā: katrs jauns pieredzējums dara bagātākus mūsu uzskatus un paplašina zināšanas. Visi aposteriorie spriedumi tamdēļ ir sintetiski. Savā loģiskā vērtībā viņi tomēr nevar mēroties ar analitiskiem: gan viņi paplašina mūsu atziņas, tomēr viņiem trūkst nepieciešamības un vispārnozīmības, kas pienākas vienīgi aprioriem spriedumiem. Analitiskie atkal gan ir apriori nozīmīgi, tomēr satura ziņā nedod neko jaunu. Mūsu atziņas prasības visā pilnībā spētu apmierināt tikai spriedumi, kas būtu sintetiski un līdz ar to apriori. Vai pastāv tādi sintetiski spriedumi apriori?

2. Atziņu faktiskā pastāvēšana. Aprioros sintetiskos spriedumus atrodam: ģeometrijā un aritmētikā, tirā dabas zinātnē un arī transcendentā metafizikā.

Ka matemātikā visnotaļ pastāv tādi sintetiskie spriedumi, uz kā taisni pamatojas viņas nepieciešamība, var viegli pārliecināties. Tā piem. spriedums $7+5=12$ ir sintetisks, jo uzaicinājumā apvienot 7 ar 5 vēl nav izteikts, ka summa dos taisni 12. Jēdziens «12» nekādā ziņā vēl nav

domāts, ka es domāju tikai $7+5$ savienojumu, un es varu savu jēdzienu par iespējamo summu sadalīt pēc patikas, taču viņā es šos 12 neatradišu. Ir jāiet abiem jēdzieniem pāri, ņemot palīgā vērojumu (Anschauung, созерцание), kas atbilst vienam no jēdzieniem, piem., savus piecus pirkstus, vai piecus punktus, un jāpievieno pie jēdziena 7 vienība pēc vienības no vērojumā dotiem pieciem. Sevišķi, kā Kants saka, tas jo skaidrāk atskāršams pie lielākiem skaitļiem, jo kā arī mēs savu jēdzienu grozītu un gumdītu, ar vienkāršu viņa analīzi neko nepanāktu.

Tas pats ar ģeometrijas spriedumiem. Ka taisne ir īsākā līnija starp diviem punktiem, ir sintetisks spriedums. Jo manā jēdzienā par taisni neietveras itin nekas par lielumu, bet tikai kvalitāti. Jēdziens par īsāko līniju pienāk pilnīgi klāt un nav atvedināms no taisnes jēdziena. Ka dabaszinātnē vismaz pamatprincipi ir sintetiski un apriori, liecina cēlonības likums. Spriedums: «visam, kas notiek, ir savs cēlonis» ir sintetisks. No subjekta «viss, kas notiek» var secināt dažus analītiskus spriedumus, piem. domu par esamību, kurai pa priekšu iet kāds laiks, bet ne specifiski kauzālo attiecību. Šis spriedums ir reizē ar to apriors, jo pieredze jau nekad nevar mācīt, ka it in visam, kas notiek, vajag būt savam cēlonim, bet gan labākā gadījumā, ka visai līdz šim novērotai norisei ir bijis savs cēlonis. Piemēri transcendentā metafizikā: Dievs ir eksistējoša būtne; pasaulei ir sākums laikā un robežas telpā.

3. Sintetiskie spriedumi, kas paceļ prasību pēc aprioras nozīmības, tā tad neapšaubāmi pastāv. Ar viņu objektīvo nozīmību stāv un krīt racionālistiskais zinātnes ideāls. Vispārīgais «Tira prāta kritikas» uzdevums ir pamatot šīs prasības tiesības; viņas galīgā formula tamdēļ skan: kā iespējami sintetiskie sprie-

dumi apriori? Ar iespējamību, par ko te runa, jāsaprot vispārējie noteikumi, kas noder kā minēto aprioro spriedumu izskaidrojumi un priekšnosacījumi. Tādi vispārējie nosacījumi ir divējādi: Kants prasa 1) pēc subjektīvās iespējamības, t. i. kādām teorētiskām spējām vadot, kļūst iespējami minētie īpatnējie spriedumi? 2) pēc gnōzeoloģiskās jeb objektīvās iespējamības: pie kādiem priekšnosacījumiem minētie spriedumi ir nozīmīgi?

Vispārīgais «Kritikas» jautājums nu tālāk iedalās: 1) kā iespējama tīrā matēmatika? 2) kā iespējama tīrā dabas zinātne? 3) kā iespējama metafizika kā dabiskā prasība (Metaphysik als Naturanlage)? Jeb kā izceļas jautājumi, kas iet pāri pieredzei un ko prāts uzstāda saskaņā ar savu dabu? Tā kā visi līdzšinējie mēģinājumi izšķirties par tiem, piem. vai pasaulei ir sākums laikā un robežas telpā, ir devuši pretrunīgas atbildes, tad nevar apmierināties tikai ar metafiziskās prasības apskatījumu, bet jāzin, vai vispāri prāts spēj, vai nespēj šos jautājumus atrisināt. Tamdēļ beidzamais kritikas jautājums: 4) kā iespējama metafizika kā zinātne? Taisni metafizikas problēma stāv Kantam tuvu un nav brīnums, ka lielāka daļa viņa kapitālā darbā veltīta dogmatiskās metafizikas kritikai.

Ja prātam jāspriež pašam par savu dabu un iespējām, vajadzīga sevišķa domāšanas ievirze, panēmiens, lai gūtu tādu pašatziņu. Pirms Kanta lūkoja pieklūt klāt atziņas problēmai pa lielākai daļai ar ģenētisko metodi: mēģināja atziņu atvedināt vai nu no pilnīgi, vai virtuāli iedzimtām idejām, vai arī jutekliskās uztveres šī, kā Kants saka, «fizioloģiskā» metode mums var dot gan svarīgus aizrādījumus par atziņas izceļ-

šanos un viņas sastāvu, bet viņa itin neko nevar noteikt par tās nozīmību, jo viņai pa daļai jāstrādā ar tiem pašiem priekšnosacījumiem, kuŗi vēlāk jāpārbauda (reālītāti, telpu, cēlonību u. c.). Jaunais un izšķirošais pie Kanta ir skaidrā atskārta, ka psihoģenetiskā metode pilnīgi nepietiekoša atziņas teorijas jautājumu noskaidrošanai, jo zināma izsacījuma izcelšanās neko neizšķir par tā tiesībā m būt lietišķi nozīmīgam. Faktā pastāvēšanas un viņa tiesību jautājumam (quaestio facti un quaestio iuris) ir dažādas lietas. Savu jauno metodi Kants nu sauc par *transcendentālo* un savu filozofisko sistēmu par *transcendentālo filozofiju*. Jēdzienu «transcendentāls» visvieglāk paskaidrot, ņemot palīgā terminus «*immanents* un *transcendents*». Pirmais nāk no latīņu «*immanēns*» un apzīmē «tas, kas iekšā». Tuvāku sajēgumu šis jēdziens iegūst paturot vērā objektu, kam kas iekšā. Ar immanents Kants apzīmē katru priekšstatu, jēdzienu, spriedumu, teoriju u. t., kas turas iespējamās pieredzes robežās. Šis pieredzamais var būt tieši un faktiski uztveramais, kā arī viss, kas stāv sakarā ar īsteno pieredzi pēc zināmiem principiem, tā kā viņš zem zināmiem nosacījumiem (varbūt nekad nepiepildāmiem) var kļūt atziņas priekšmets, piem. mūsu planēšu sistēmas izcelšanās, varbūtējie iedzīvotāji uz mēneša u. t. t. «*Transcendents*» nāk no «*trānsscendēns*», kas nozīmē: «tas, kas iet pāri». Ari viņš gūst jēgu, raugoties, kam iet pāri. Kantam šis termins apzīmē visu, kas iet pāri pieredzes robežām, tā tad izteikumus par pārjuteklisko, piem. par dvēseles likteni pēc nāves, Dievu un tml. Kā taisni terminu «transcendentāls» Kants atvasināja, nav pilnīgi droši nosakāms. Ticams šāds izskaidrojums: «transcendentālajam» kopējs ar immanento tas, ka viņš neiet pāri pieredzes robežām, ar *transcendente* — ka iet pāri pieredzes

juteklisko uztvērumu saturam, iet uz apriorajām atziņas sastāvdaļām (telpu, laiku, sapratnes jēdzieniem). Pats viņš «transcendentālo» dēfinē tā: «es saucu katru atziņu par transcendentālu, kas nenodarbojas tik daudz ar priekšmetiem, kā ar mūsu atziņas veidu par priekšmetiem, cik tāļu tam jābūt apriori iespējamam». (Krit. d. rein. Vern. Kērbacha izdev. 43. un sek. lpp.). Tā tad «transcendentāls» apzīmē teoriju par apriorās atziņas iespējamību. Ne katra apriorā atziņa par sevi jau ir transcendentāla, bet tikai tā, kur līdz ar konstatējumu par viņas neempīrisko sākotni pastāv atskārta, ka viņa arī attiecas uz priekšmetiem apriori. Transcendentālās metodes pamatdoma: atziņas nozīmības jautājums izšķirams tikai ar atgriezenisku vērsanos uz viņas nosacījumiem. Ja augšā minētās zinātnēs pastāv apriori sintetiski spriedumi, kas pretendē uz objektīvu nozīmību, tad, lai šīs prasības attaisnotu, transcendentālā metodē jautā: kādiem noteikumiem jābūt izpildītiem, lai šīs prasījums būtu tiesisks? Atziņa kļūst iespējama, kad viņa saskan ar sākotnējiem atziņas pamatiem vispāri. Tie jāmeklē mūsu pieredzes un domāšanas uzbūves principos un darbības formās, runājot Kanta vārdiem, juteklībā (Sinnlichkeit) un sapratnē (Verstand). Šie ir abi sākotnējie un patstāvīgie atziņas avoti, kas «varbūt izaug no vienas, bet mums nezināmas saknes» (Krit. d. r. V. 47. lpp.); pirmais mums dod priekšmetus, ar otrā palīdzību viņus domājam. Šim iedalījumam piemīt galvenām kārtām metodiska nozīme: jāparāda, kādas sastāvdaļas ieiet katrā atzinumā: kas nāk no pieredzes un kas no prāta, kāda katra par sevi, un kā viņas sadarbojas.

2. Juteklība atziņā

«Ka visa mūsu atziņa sākas ar pieredzi, nav apšaubāms. Katras atziņas priekšnosacījums ir zināma dotība, kas jāizzina, to grib izteikt šie «Kritikas» sākuma vārdi. Dotība — vismaz mums — pieietama tikai kā iedarbība. Spēju iegūt no priekšmetiem priekšstatus tādā kārtā, kā viņi mūs iespaido, «aficē», Kants sauc par **juteklību** (Sinnlichkeit). Šās afekcijas sekas ir sajūtas. Sajūtas mūsu apziņā nekad nav dotas šķirtā veidā, bet vienmēr kā empīrisku vērojumu reālās sastāvdaļas. Ar vērojumu Kants saprot telpā un laikā izplatītu sajūtu daudzveidību, pie tam izslēdzot domāšanas piedevas, kas še varētu nemanot piejaukties. Empīriskais vērojums attiecas uz savu priekšmetu tieši, kamēr domāšana netieši, tas ir ar zināmu, vairākiem priekšmetiem kopēju, pazīmju starpniecību. Empīriskā vērojuma priekšmetu Kants sauc par **parādību**. Parādība ir piem. galds, pie kuŗa es rakstu, domas un priekšstati, ko es pārdzīvoju. To kas parādībā atbilst sajūtām, Kants sauc par viņas **materiiju**, kas, turpretim, šo materiiju sakārto, par **formu**. Materija nāk aposteriori no priekšmetiem, kamēr formu dod subjekts un par viņu Kants izsakās, ka viņa jau «dvēselē guļ apriori gatava» (Krit. d. r. V. 49. lpp.). Kā tas jāsaprot, par to vēlāk. **Cik tāļu formā nav nekādu sajūtu piejaukumu, tā ir tīra un viņu var**

pašu nosaukt par tiro vērojumu. Ja es ķermenī aizdomāju prom (abstrahējos) visu, ko tur pieliek klāt no savas puses sapratne piem. substanci, spēku, dalāmību, kā arī to, kas tur pieder pie sajūtām, piem., necaur laidību, krāsu, cietumu u. t. t., tad no šā empīriskā vērojuma pāri paliek tikai izplatījums un veids. Tas tad pieder pie tirā vērojuma, «kas apriori pastāv dvēselē arī bez jutekļu priekšmeta (Krit. d. r. V. 49. lapp.). Zinātne par visiem juteklības apriorem principiēm ir t r a n s c e n d e n t ā l ā a i s t ē t i k ā. (Kants lieto vārdu aistētika arī tādā nozīmē, kā «gaumes kritika», t. i. mācība par to, kas patīk, un kas nē. «Tirā prāta kritikas» sarakstīšanas laikā viņš vēl domāja, ka «gaumei» nevar būt aprioru principu un tamdēļ, pievienodamies grieķu filozofijas terminoloģijai, ar aistētiku saprata mācību par uztveri, bet norobežojās tikai uz viņas aprioro faktoru — telpas un laika apskatījumu.)

Tiklab jutekliskās sajūtas, kā mūsu garīgo pārdzīvojumu (pašuztveri) mēs apzināmies laikā, turpretim telpā tikai pirmās, jo vienīgi viņām piemīt izplatība, ne apziņas pārdzīvojumiem. Visas sajūtas sakārtojas laikā, bet ne visas telpā. Uz tā pamatojas izšķirība: iekšējā un ārējā maņa (der innere und äussere Sinn). Tādā gadījumā juteklība būtu divējādu vērojumu veids, raugoties, vai viņi saistīti tikai ar laiku, vai arī ar telpu. Uz ārējās maņas pamatojas priekšstats par empīrisko ārpasauli, uz iekšējās — par empīrisko iekšpasauli. Tā ka visi, arī ārējie, priekšstati piekārtoti mūsu empīriskai pašapziņai, tad viņi pakļaujas arī šās formai — laikam, tamdēļ, var teikt, ka laiks ir tiešā veidā iekšējās maņas un netiešā arī ārējās maņas forma, kamēr telpa nepieciešamā kārtā guļ tikai ārējo parādību pamatos.

Kas ir telpa un laiks? Vai kādas īstenībā pa-

stāvošas būtnes? Vai lietu īpašības, vai attiecības, bet tādas, kas tām pienāktos arī par sevi, kad tās nevērotu, vai arī viņas ir tādas, kas pastāv tikai kā vērojuma formas, tā tad m.s.u dvēseles subjektīvās īpašības, bez kuņām šos predikātus nevar piešķirt nevienai lietai?

Kants nu pierāda 1) telpa un laiks nav no pieredzes cēlušies, 2) viņi nav arī kādi loģiski jēdzieni. Pierādījumi ir vienādi, kā telpai, tā laikam, tamdēļ vienkāršības labad norobežosimies vienīgi uz telpu.

Telpa ir a priori, jo, a) lai attiecinātu sajūtas uz kaut ko ārpus manis, kā arī priekšstatu kā tādas, kas atrodas viena ārpus otras un viena blakām otrai, tad jau vajadzīgs būt pamatā telpas priekšstatam «muss die Vorstellung des Raumes schon zum Grunde liegen», Kritik., 51. lpp.). Tā tad telpas priekšstats nav patapināts («erborgt») no parādību attiecībām pieredzes ceļā, bet šī ārējā pieredze pati ir iespējama tikai ar domāto priekšstatu. b) Nav iespējams nekādā priekšstatā, ka nav nekādas telpas, kaut gan var pilnīgi domāt, ka viņā nav atrodami nekādi priekšmeti. Viņa ir parādību iespējamības nosacījums, ne no tām atkarīga īpašība, un ir nepieciešams priekšstats.

Telpa nav loģisks jēdziens, bet tīrs vērojums. Mēs varam priekšstatīt vai nu vienu vienīgu, tieši klātesošu objektu, vai arī vispārīgu, kas pastāv no vairākām lietām kopējām pazīmēm. Pirmā gadījumā mūsu priekšstats ir vērojums, otrā — jēdziens. Pirmais iegūts tieši, otrais abstrakcijas ceļā, izceļot kopējās pazīmes; vērojums ir atsevišķs, jēdziens vispārējs priekšstats. Telpa ir tīrais vērojums, jo a) var priekšstatīt tikai vienu vienīgu telpu; ja runā par daudzām telpām, tad tās ir ne atsevišķie

eksemplāri, bet vienas telpas daļas, kuŗas viņā reāli ietveras. Turpretīm, atsevišķie gadījumi, uz ko attiecas kāds jēdziens, neietveras vis šīnī jēdzienā kā viņa reālās sastāvdaļas, bet pakārtojas tam kā eksemplāri. Piem., visiem cilvēkiem individiem ir kopējas zināmas īpašības, ko domā apvienotas jēdzienā «cilvēce», bet tamdēļ vēl atsevišķo cilvēku priekšstati nav šā jēdziena sastāvdaļas tādā nozīmē, kā kuŗš katrs telpisks lielums ir tomēr tikai izgriezums no lielākas telpas.

b) Telpas priekšstats ir sevī vienots vesela is: atsevišķās telpas nav patstāvīgas, pa priekšu ejošas sastāvdaļas, no kā summējas veselā telpa, līdzīgi tam, kā jēdzienu saliek no pazīmēm, bet nepatstāvīgi daļu momenti, kas izgriezti ārā no viena telpas priekšstata. Daudzas telpas ir tikai vienvienīgās ierobežojumi. Tamdēļ ģeometriskos pamatnolikumus (piem., ka trīsstūrī divas malas kopā ņemot ir lielākas kā trešā) nekad nevar atvedināt no vispārējiem jēdzieniem (minētā piemērā malu attiecību trīsstūrī no jēdzieniem par divu malu summu viņas attiecībā pret trešo malu), bet gan vienīgi no vērojuma, un pie tam apriori ar apdeiktisku (nepieciešamu) drošību (Krit..., 52. lpp.). c) Telpu priekšstata kā dotu bezgalīgu lielumu. Jēdziens gan ietveras kā kopējā pazīme bezgalīgā priekšstatu daudzumā, tā tad pakārto tos sev, bet neviens jēdziens nav domājams tā, it kā viņš sevī ietvertu bezgalīgu daudzumu priekšstatu. Bet telpu nu tādu domā, jo visas bezgalīgās telpas daļas ir reizē.

Atsevišķie Kanta izteicieni («atrasties dvēselē apriori jau gatavā veidā», «iet pa priekšu subjektā» u. t. t.) varētu vedināt uz domām, itin kā telpas un laika vērojumi būtu iedzimts dvēseles mantojums. Tam runā pretīm nevien fakts, ka mūsu apzinātais telpas un laika priekšstats attīstās tikai

pie pieredzes un ar pieredzi, un tamdēļ uzrāda arī lielu individuālu dažādību, bet arī paša Kanta paskaidrojums: «Kritika neatļauj itin nekādus mantotus jeb iedzimtus priekšstatus, itin visus, lai tie piederētu pie vērojuma, vai sapratnes jēdzieniem, viņa pieņem par i e g ū t i e m» (Über eine Entdeckung, nach der alle neue Kritik der reinen Vernunft, durch eine ältere entbehrlich gemacht werden soll, 68. lpp.; arī Krit., 104.) Izteikums, telpa un laiks ir «priekš» katras pieredzes, nozīmē ne to, ka viņi iet tai pa priekšu laiciski, bet gan ka viņi ir katras pieredzes nosacījums. Citādi, ka viņiem piemīt nozīmība attiecībā uz katru pieredzi, lai šo formāli noteiktu, ne e s a m ī b a pirms pieredzes. Kas grib lietas uztvert ārpus sevis, tam tās jāuztver telpā, kas grib novērot savu dvēseles dzīvi, tam tā parādās kā norise laikā. Katra būtne, kas ko jutekliski priekšstata, ir saistīta ar laika un telpas formām. Viņu iekšējā likumība ir nozīmīga visiem, kam piemīt jutekliski priekšstati un visām, ko juteklisti priekšstata: telpa un laiks tā tad ir vispārnozīmīgi un nepieciešami, apriori. Viņu aprioritāte nozīmē, ka viņi ir katra veida jutekliskās vērošanas neiztrūkstošais nosacījums, ne vis, ka viņu pašu priekšstats iet pa priekšu citu lietu priekšstatam. Tamdēļ viņi nav jāsaprot kā divi tukši trauki, kuņģos mums atliktu tik ieliet sajūtu saturu. Ja formēšana notiek, tad tā pastāv gan transcendentālajā sfairā.

Ja telpa un laiks ir tīrie vērojumi, tad no tā izriet matēmatikas iespējamība; matēmatika ir fakts, tad telpai un laikam jābūt tīriem vērojumiem. Apceri par telpu un laiku, kā sintētiskās apriorās atziņas pamatiem, Kants sauc par t r a n s c e n d e n t ā l u. Tīrā matēmatika aptver ģeometriju, aritmētiku un mēchanikas principus. Ģeometrijas priekšmets ir telpas lielumi un attiecības,

tamdēļ telpa ir tās pamatnosacījums; aritmētikas priekšmets ir skaitļi, kas izceļas caur skaitīšanu, t. i. secīgi pievienojot vienību vienībai. Secība ir norise laikā, tamdēļ laiks ir aritmētikas pamats. Vispārīgās kustību mācības jeb mēchanikas priekšmets ir kustība, kas, abstrahejoties no kustīga ķermeņa, ir laika secība telpā. Vienkāršības dēļ norobežosimies tikai uz ģeometriju, kas ir sintetiska zinātne. Kam jābūt telpas priekšstatam, lai par viņu būtu iespējama tāda atziņa? Sākotnējam vērojumam, jo no jēdzieniem nav atvedināmi spriedumi, kas iet pāri tiem (t. i. jēdzieniem), kas tak notiek ģeometrijā. Šim vērojumam jābūt tīram, jo ģeometrijas spriedumi ir visnotāl apodeiktiski, t. i. nepieciešami, piem. ka vērojuma telpai ir trīs izmērojumi.

Tīrais vērojums nav jāsajauc ar uztveramo jutekļu telpu, tamdēļ arī Eukleida ģeometriskā telpa nav uztveres dabas telpa, jo pēdējā vienmēr ir ar empīriskām piedevām, bez vienības, viendabības un bezgalības, kas nepieciešams pirmajai. Ir vajadzīgs, ka tīro vērojumu, kas ārējā uztverē reālizējas kā empīriskā vērojuma forma, mēs varam arī bez sajūtu piejaukuma apriori paši konstruēt saskaņā ar zināmiem jēdzieniskiem priekšrakstiem. Kants saka, ka katrs vērojums bez jēdziena ir akls. To var attiecināt arī uz tīro vērojumu, kas ir tikai daudzveidība bez vienības. Lai šī daudzveidība kļūtu par noteikta telpas lieluma priekšstatu, dotu telpu, tad viņa jāapvieno. Lai domātu, piem., līniju, mums viņa jānovelk vai nu empīriski — uz papīra, vai arī priekšstatīt iedomas spējā. (Salīdz. Kritik d. r. V. 674. un 678. lpp.). Katru apvienošanu (sintezi), pēc Kanta, var izdarīt tikai sapratne, tamdēļ arī ģeometriskā telpa tādā kārtā patiešām ir jēdienisks darinājums, kas no tīri loģiskiem jēdzieniem atšķiras atkal

ar savu vērojuma dabu. Ka Kants klaji un stingri nav šķīris uztveres telpu (ārējo jutekļu formu), iedomas spējas jeb fantāzijas telpu (telpas priekšstatu) un Eukleida ģeometrijas telpas jēdzienu, tas ir radījis un rada daudz pārpratumus.

No atziņas teorijas viedokļa ņemot, ģeometrijas telpa ir tā pati, kurā risinās arī mūsu jutekliskā pieredze, kaut arī psiholoģiski matēmatiskā telpa un uztveres telpa ir nevienādas. Šī tāpatība izskaidro auglīgo matēmatikas pielietojumu dabas zinātnē un mēchanikā. Ir jau iespējams, brīvi variējot ģeometrijas pamataksiomās, izgudrot tādas ģeometrijas, kas no sāкта gala atsakās no Kanta vērojuma bāzes. Par to viņš pats ir domājis savā jaunības darbā (Gedanken von der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte. 1746, § 10.). Tad iegūst telpas jēdzienus, kur triju izmērojumu eukleidiskā telpa ir tikai speciāls atgadījums; šim «telpām» ar mūsējo ir kopējs tikai vārds, tās vairs nav pārvēršamas vērojumā. Ari šīs ģeometrijas izlietojamās dabas likumu formulēšanai, kaut arī līdz šim Eukleida ģeometrija ir izrādījusies vienkāršākā un visvairāk mērķim piemērotā. Vērojuma nepieciešamība pienākas tikai Eukleida ģeometrijai un šī ir zinātne par mūsu telpu.

No telpas un laika aprioritātes Kants taisa svarīgus gnozoloģiskus slēdzienus. a) Telpa un laiks nav kādu lietu par sevi īpašības vai attiecības, kas paliktu pāri, abstrahējoties no vērošanas subjektīvajiem nosacījumiem, jo ne absolūtas, ne relatīvas lietu pašu īpašības nav apriori izzināmas. b) Telpa un laiks nav nekas cits, kā ārējās un iekšējās maņas parādību formas; vienīgi tās dara iespējamu katru vērojumu. Viņām pienākas tamdēļ reālitate (t. i. objektīva nozīmība), attiecībā

uz šo vērojumu priekšmetiem, turpretim ideālitāte, (nenozīmība), ja domātu lietas neatkarīgi no jutekliskās vērošanas. Šādā sakarā Kants izsakās, ka telpai un laikam ir empīriskā reālītāte attiecībā uz iespējamo pieredzi, bet transcendentāla ideālitāte, tiklīdz nerēķināties ar iespējamo pieredzi un uzskatām tos par kaut ko, kas pienākas lietām pašām par sevi.

Telpai un laikam nav absolūtas īstenības tamdēļ, ka viņi ir tikai jutekliska vērojuma formas, taču mums, kas paši, kā empīriskas būtnes, pastāvam telpā un laikā, un esam saistīti pie jutekliskiem priekšstatiem, abas formas ir tik īstenas, cik vien vispāri mums var būt kas īstens. Cik īstena ir mūsu pieredze saskaņā ar apziņas tiešo liecību, tik pat ir īstena telpa un laiks: viņiem pienākas nozīmība visā tagadējā, izbijušā un nākošā pieredzē. Domu, ka telpa un laiks varētu būt reizē apriori un transcendentāli nozīmīgi, Kants atraida kā patvaļīgu un nepierādāmu metafizisku hipotezi, jo vienkārt, tad vajadzētu pieņemt, ka Radītājs no sākta gala cilvēka garā ir iestādījis šās, ar metafizisko īstenību saskanošās, formas; otrkārt, tad izceļas nenovēršamas pretrunas, ko Kants sauc par «tīrā prāta antinomijām», par kurām mums būs jārunā. Gņozeoloģiskais subjektīvisms, ko kriticisms māca, nav jāsaprot pēc līdzības ar subjektivitāti, kas piemīt mūsu sajūtām. Jutekliskās kvalitātes (piem. krāsas, smaržas, garšas) atkarājas no uztverošā organisma īpašībām, un jutekļiem darbojoties dažādos nosacījumos, var parādīties īpatnēji atšķirīgā veidā. Tas pats priekšmets var dažādi parādīties nevien dažādiem organismiem, bet tā paša organisma dažādiem orgāniem un pat vienam un tam pašam organam dažādos apstākļos dažādi. Turpretim telpa un laiks ir katra jutekliskā vērojuma nepieciešams nosacījums, tamdēļ kopējs visiem uztvero-

šiem subjektiem. Ja Kants telpu un laiku sauc par «subjektīvu» un «mūsos pastāvošu,» tad to viņš nedomā vis empīriski — psiholoģiski, bet transcendentāli, tas ir, apgalvo, ka ārpus vērojošās apziņas vispāri viņi nepastāv. Viņi nav kādas augstākas kārtības jutekliskās kvalitātes, nav arī tikai priekšstati par kādas empīriskas īstenības formām, bet mūsu vērošanas objektīvi īstenās formas. Nav šaubu, ka uz jautājumu: vai piem. laiks ir apziņā, vai apziņa laikā, Kants izšķirtos par otro iespējamību, ar to ierobežojumu, ka laikā ir apziņa kā parādība, ne kā «lieta par sevi». Visā lietu pasaule pieietama tikai caur šīm vērojuma formām, un tā ka šīs nav no domājošās apziņas neatkarīgas, tamdēļ visa pasaule ir tikai parādība, *faïnomens*. Parādība (*Erscheinung*) nav jāsaļauc ar maldiem jeb illūzijām (*Schein*) un jāvairās viņu paskaidrot ar nepareiziem piemēriem. Jo, kā saka Kants, parādībā objektu līdz ar viņa īpašībām uzlūkojam par ko patiešām dotu, bet, tā ka viņš atkarājas no atziņas subjekta vērošanas veida, tad šī parādība nav lieta par sevi. Tā: fiziskie ķermeņi patiešām ir telpā un ne vis tikai liekas esam ārpus mums. Ķermeņi un ķermeņu priekšstati sakrīt: tie ir telpā sakārtota sajūtu daudzveidība. Viņu eksistence nemaz nav jāpierāda: tā ir dota līdz ar ārējo uztveri. Taisni tamdēļ šī pieredzes pasaule arī nav metafiziska, bet tīri empīriskā. Ārpasaule ir tik pat īstena kā telpa, bet arī ne vairāk. Tāpēc mūsu pieredzes ķermeņi nav lietas par sevi, t. i. par sevi esošas metafiziskas substances, bet tikai parādības, lietas, kā tām jāattēlojas jutekliski vērojošai būtnei. Maldi jeb illūzijas gan rodas, ja piem. rozei pašai par sevi piešķir krāsu un smaržu, vai Saturnam pašam par sevi austiņas (*Krit.* 73. lapp. piezīme.).

Ari mūsu pašu dvēseles dzīve pieietama tikai kā parādība: mūsu empīriskā pašapziņa pamatojas uz iekšējās maņas, ar kuņas palīdzību dvēsele pati sevi vēro. Šā vērojuma forma ir laiks. Tamdēļ dvēseles procesus un stāvokļus apzināties secīgi (sukcesīvi), kur nav atrodams nekas substanciāli noturīgs.

3. Sapatne atziņā

Parādības vispirms ir nenoteiktie mūsu empīrisko vērojumu priekšmeti; viņi tuvāk jānosaka un jāsaista par sakarīgu veselo jeb dabu. Rodas sevišķas grūtības: arī ārējie vērojumi netieši pakļauti laikam, tā tiešai psihisko parādību formai. Līdz ar to viņi nostājas sākotnējā attiecībā pret mūsu personīgiem pārdzīvojumiem un ņem zināmā mērā viņos dalību. Piem.: mūsu uztvere, vērsoties uz zināmu priekšmetīgu daudzveidību, notiek vienmēr secīgi. Kad es uztveru māju, tad mani skati var slīdēt no pamatnes gar sienu līdz jumtam, vai otrādi: manā apziņā seko viens vērojums otram, kamēr māja, kā esmu pārliecināts, stāv uz vietas. Atkal cits gadījums: es stāvu upes malā un redzu laivu lejup slīdam; arī te manā apziņā seko viens otram uztveres dati, bet šoreiz es apgalvoju, ka arī objektā kas seko, t. i. laiva atrodas katrā nākošā laika momentā lejaspus tai vietai, kur viņa atradās mirkli iepriekš. Es izsaku kaut ko par pašu novērojamo priekšmetu. Kā tas iespējams? Arī ārējās parādības, kā priekšstati, vispirms ir tieši mani priekšstati un tikai tādu es viņus apzinu. Pirmā laikā tas, ko es saucu par «dabu», pastāv no atsevišķiem pieredzes datiem un viņu papildinājumiem ar atmiņas un fantāzijas priekšstatiem. Fizikas priekšmeti no zināma viedokļa ir arī psiholoģijas priekšmeti. Objektīvās pasaules būvmateriāls pieder arī pie in-

dividuālās apziņas. Tīri subjektīvo pārdzīvojumu sakarība īpatņa apziņā tomēr ir citāda. Še, kā redzējam, visi saturi risinās secīgi, kas ne katrreiz atbilst dabas norisei. Te nu paceļas pieredzes problēma: Kā savienot pieredzes objektivitāti ar visu viņas sastāvdaļu piekārtojumu subjektīvai pārdzīvojumu plūsmai? Priekškantiskās sistēmas šinī ziņā varēja atsaukties uz priekšmetu pasauli, kas savā esamībā un tā būtībā no atziņas subjekta neatkarīga. Še priekšstatu saskaņa ar neatkarīgām lietām bija katras objektivitātes kritērijs. Transcendentālajam filozofam šis ceļš nav ejams. Ari viņš var pieņemt kaut kādu attiecību pastāvēšanu starp parādībām un lietām par sevi, tak tās stāv ārpus katra atziņas loka; «ārpus mūsu atziņas mums nav nekā, ko mēs šai atziņai varētu nostādīt pretim kā korespondējošu» (Krit., 119.) Ko var nozīmēt apziņas saturu priekšmetīgais iztulkojums, kas atšķir pieredzi objektīvā nozīmē no viņas subjektīvās puses? Visas empīriskās atziņas pamatā ir uztvere. Jā viņu izsaka spriedumā, rodas uztveres spriedums, kas patiesībā izteic tik to, ko subjekts patlaban pārdzīvo. Tādi uztveres spriedumi piemēram ir: «vērmeles — rūgtas, istaba — silta» (Prolegomena, 78. u. 79. lpp.). Viņi izteic tik subjekta stāvokli, nepaceļot prasību pēc objektīvas nozīmības. Bet ir arī uz jutekliskas uztveres pamatojošies spriedumi, kas paceļ objektīvas nozīmības prasību. Tādus spriedumus Kants sauc par pieredzes spriedumiem. Pieredzes spriedums izsaka parādību nepieciešamo sakarību savā starpā, neatkarīgi no katras empīriskās apziņas. Šinī neatkarībā pastāv šo spriedumu objektivitāte, kas spriedēja apziņā pieņem nepieciešamības raksturu. Ja es attiecībā uz kādu notikumu saku: saule sasilda akmeni, tad šis teikums izsaka ko

citu, nekā to vien, kas dots uztverē. Kaut arī es būtu uztvēris sauli kā spožu ripu un akmeni kā kaut ko pelēku, apaļu, cietu un siltuma pieņemšanos, aptaustot ar rokām, tomēr sakarība, ko nodibina starp šīm jutekliskās pieredzes sastāvdaļām, apzīmējot sauli par sasildīšanas cēloni, nav izskaidrojama vienīgi ar uztveri. Šī dod tikai sajūtas viņu telpiskā attiecinājumā un laiciskā secībā. Cēloniskās attiecības uztveršanai nav nekāda jutekļa un laiciskā secība nesatur neko no kauzālā saistījuma. Klāt pienākošais cēloņa jēdziens nepieciešami saista gaismas jēdzienu ar siltuma jēdzienu, ar ko tad arī pats spriedums kļūst vispārnozīmīgs. Cēloniskā izsekšana nav ne ar kādu jutekli uztverama, un vienkārša sekošana laikā vēl nav cēloniskais saistījums. Tā ka empīriskās atziņas bez cēlonības pastāv vēl daudzi jēdzieni, kas jutekliskā vērojumā nav sastopami, tad jāpieņem īpaša sintetiska atziņas funkcija, kas iekšēji saista jutekliskos datus viņu telpiskā laiciskās īpašības un attiecībās. Viņu Kants nosauc par saprātņi (Verstand) un zinātņi, par viņas apriorajām funkcijām, par transcendentālo analītiķi, kas sastāda pirmo daļu transcendentālā loģikā. Ar apzīmējumu «transcendentālā loģika» viņš grib teikt, ka te nav domāta parastā loģika, kas nodarbojas ar jēdzieniem, spriedumiem, slēdzieniem un metodēm. Šī loģika saucas par formālo. Domātie objekti, lai tie piederētu pie iekš- vai ārpusaules, viņu neinteresē. Turpretim transcendentālā loģika pirmā daļā, proti analītikā, meklē taisni tādus, priekšmetu pasauli noteicošus principus, cik tālu tie iespējami apriori. Šos principus, augstākā vispārīguma jēdzienus, kas tipiski atkārtojas dažādos spriedumos, Kants sauc par katēgorijām. Katēgorijas ir jēdzieniskās formas, vispārīgie apvie-

nošanas jeb sintezes veidi, saskaņā ar ko jāsaista priekšstatus priekšstatā. Kā jūtēklības apriori bija telpas un laika vērojumi, tā sapratnes — kategorijas; pirmie parādības dod, otrās tās saista likumīgās attiecībās. Kad es runāju par vienu sauli un daudzziem akmeņiem, par reālu norisi pretstatā tīri iedomātai, un sakarību starp saules gaismu un akmens sasilsanu apzīmēju par nepieciešamu, tad visos gadījumos es pielietuju kategorijas. Ja kategorijas izteic vispārīgās sintezes formas, saskaņā ar ko saistīt priekšstatus priekšstatā, tad arī otrādi: vajag būt tik daudz kategoriju, cik iespējamo dažādo spriedumu veidu. Kants, pievienojoties sava laika formālai loģikai, iedala spriedumus no četriem viedokļiem:

I. Pēc kvantitātes (subjekta apmēra attiecības pret predikātu): vispārīgos, atsevišķos īpatnējos.

II. Pēc kvalitātes (spriedumu predikāta): apgalvojošos, noliedzošos, bezgalīgos. (Piem. «dvēsele ir nemirstīga» izsaka, ka viņai var pienākties itin visi predikāti, tikai ne mirstība.)

III. Pēc relācijas (starp subjektu un predikātu): katēgoriskos (A ir b), hipotētiskos (ja A ir b, tad viņš arī ir c) un dizjunktīvos (A ir vai b, vai c).

IV. Pēc modālītātes (drošības grada attiecībā uz domāšanu): problēmatiskos, asertoriskos, apodeiktiskos (A var būt b; ir b; jābūt b). Šai spriedumu tabūlai atbilst sekošās kategorijas:

I. Pēc kvantitātes: vienība, daudzība, viskopība (Allheit).

II. Pēc kvalitātes: reālitate, negācija, limitācija. (ierobežojums).

III. Pēc relācijas: substance un akcidence, cēlonis un sekas, savstarpēja iedarbība.

IV. Pēc modālītātes: iespējamība, neiespējamība, esamība — neesamība, nepieciešamība — nejaušība.

Piemērs: «Visi cilvēki ir mirstīgi» satur viskopības, reālītātes,, substances — akcidenceces un esamības katēgorijas.

Pirmās 6 katēgorijas viņš apzīmē par matēmatiskām, sešas pēdējās par dinamiskām: pirmās attiecas uz vērojuma priekšmetiem, otrās uz šo priekšmetu eksistenci.

Mūsdienu loģiķis še atrastu daudz ko iebilst tiklab pret spriedumu iedalījuma pareizību, kā pilnību, arī katēgoriju atvedinājumu. Te daudz kas mākslīgi saistīts uz tīri ārīšķīgas analogijas pamata (piem. apgalvojošais spriedums ar reālītāti tml.), un nav jābrīnās, ka Šopenhauers sacīja, šī tabula, atskaitot kauzālītāti, esot «vienpadsmit akli loģi». Trūkst piem. tādas katēgorijas, kā «tapšana». Uzstādīt visiem laikiem nozīmīgu katēgoriju tabulu nemaz nav iespējams. Taču katēgoriju attīstības iespējamība nekādā ziņā nemazina svarīgo pamatdomu, ka katrā laikā vajadzīgas zināmas domu formas jutekliskā materiāla pārstrādāšanai; «īsto» konstitūtīvo katēgoriju izstrādāšana vienmēr būs, kaut arī tikai pa daļai sasniedzams, pastāvīgs atziņas teorijas uzdevums.

Katēgoriju pielietojums uztveres spriedumus dara par pieredzes spriedumiem. Kā lai izskaidro šā pielietošanas fakta tiesības? Pielietojums būtu saprotams, ja katēgorijas nāktu no pieredzes, bet tad 1) viņām trūktu patiesas nepieciešamības un stingras vispārnozīmības, 2) jau Jūms neapgāžami pierādīja, ka jutekliskā pieredzē nemaz tādu katēgoriju nav. Viņām jābūt apriorām. Bet kā lai katēgorijām, kā subjektīviem domāšanas nosacījumiem, varētu pieņemt tiesobjektīva nozīmība? Viņu ap-

rioro attiecību pret priekšmetiem Kants lūko pierādīt nodaļā par «katēgoriju transcendentālo dēdukciju, kuŗas izstrādāšana, kā viņš pats saka, prasījusi vislielākās pūles. Viņas saturs, pāris vārdiem sakot, tāds: apriorajām katēgorijām pienākās priekšmetīga nozīmība tamdēļ, ka vienīgi pateicoties viņām mums vispāri pastāv pieredze. «Pieredzes iespējamība» tamdēļ ir transcendentālās dēdukcijas princips (Krit. 110. lapp.). Cik tālu katēgorijas ir spriedumu formas, viņu funkcija ir loģiska. Cik tālu tās apgalvo zināmas sakarības pastāvēšanu lietās — empīriski reāla. Loģikā funkcija nerāda reālo, bet atzīst tikai kā objektīvi un tiesiski esošu, fiksē jēdzieniski. Paša pieredzē jau vajag būt pamudinājumam un attaisnojumam, kā viņa katēgoriāli jāapstrādā. Piem., ja akmens apsaulojums būtu saistīts drīz ar sasilšanu, drīz atdzišanu, tad nebūtu ne pamudinājuma, ne attaisnojuma izteikt cēloniskas attiecības pastāvēšanu starp saules spīdēšanu un akmens sasilšanu. Sapratne, kā Kants saka, parādības «izspiego», vai tur nav atrodama kāda regulāritāte norisē. Ja tāda patsāv, tad klāt pienākošā katēgorija dod tai savu apstiprinājumu, un tā vienkāršā «regula» kļūst par «likumu», tamdēļ katēgoriālā sinteze pieredzes spriedumā nozīmē tikai novērojamo attiecību jēdzienisku fiksēšanu, ne šīs attiecības radīšanu. Jutekliskā pieredze nāk zināmā mērā domāšanai pretim, izrādās tai piemērota. Šo viņas īpašību Kants nosauc (pēc ķīmijas terminoloģijas) par afinitāti. Te nu paceļas smagais jautājums: Kā iespējama šī afinitāte? «No kuŗienes jutekļu priekšmetiem pienākas viņu kopā pastāvēšanas sakarība un regulāritāte, tā ka sapratnei ir iespē-

jams to pakļaut vispārīgiem likumiem un atrast parādību vienību saskaņā ar principiem?» (Kritik., 125. un sek. lpp.). Šo jautājumu Kants izsaka arī tā: kā iespējama daba: 1) daba materiāli, kā parādību kopība, un 2) daba formāli, kā šo parādību pastāvēšana saskaņā ar vispārīgiem un nepieciešamiem likumiem, citādi: zinātniskā pieredze? (Prolegomena 73. lpp.). Kants minēto jautājumu sauc par «augstāko punktu, kam transcendentālā filozofija vispāri var pieskārties, un līdz kuram tā arī jānovada, kā līdz savai robežai un piepildījumam» (Proleg. 99. lapp.). Taisni šie atvešas dziļākie dziļumi lielā prātnieka pasaulē. Afinitātes iespējamības izskaidrojumi varētu būt tikai divi: vai nu sākotnējā, primārā pieredze nosaka mūsu sapratnes formas un likumus, vai arī sapratne ir tā, kas primārai pieredzei uzspiež savas formas un likumus. Pirmā gadījumā sapratnes jēdzieni vadās no priekšmetiem, otrā priekšmets no mūsu priekšstatiem (Krit., 109. lpp.). Trešo iespējamību, «ka Radītājs varētu būt iekārtojis mūsu domāšanas iedabu tā, ka viņas lietojums pats par sevi saskan ar dabas likumiem (Leibnica domu par iepriekšnoteikto jeb prestabilēto harmoniju starp domāšanu un esamību, Kants atrada kā patvaļīgu metafizisku hipotēzi).

Nopietni ņemamas tikai atzīmētās divas iespējamības. Pirmā no tām atkrīt, jo pieņemot katēgoriju empīrisko izcelšanos, viņām trūktu patiesas nepieciešamības un vispārnozīmības. Atliek tik otrā: sapratne nesmeļ vis savus aprioros likumus no dabas, bet pat ita itos diktē (schreibt vor). Šo domu Kants sauc par «kopernikānisko apvērsumu» filozofijā. Tas nenozīmē, ka mūsu apziņā tā domāšana pēc patikas var rīkoties ar parādībām. Viņa ir saistīta ar negrozāmiem likumiem un atrod jau savā priek-

šā fainomenālo īstenību. Afinitātes fakts mūs spiež uz pieņēmumu, ka juteklisko priekšstatu norisē jau pirms viņu apspriešanas ar sapratni, kaut nezināmā veidā valda tā pati likumība, ko mēs apzināties savā domāšanā. Tamdēļ saprotami Kanta vārdi, ka par dabu apriori var izzināt tikai to, ko prāts jau tur iepriekš iekšā ielicis. Sapratne, kā dabas likumdevēja, nav mūsu subjektīvi-psicholoģisko domāšanas spēju, bet gan likumības veidu kopība, kas tā (t. i. par sapratni) nosaukta tikai ņemot vērā mums pazīstamo šo likumu loģisko darbības lauku, kas norāda uz kādu kopēju sakni mūsu «dvēseles dabā». Kants ar to domā dziļāku kopēju sapratnes un dabas likumu tāpatību. Citādi nebūtu saprotams, ka par dabu var izsacīt apriorus pieredzes spriedumus. Taču šis redzes viedoklis ir iespējams tikai tad, ja daba nav «lieta par sevi», bet parādība.

Visu atziņas procesu vajag tulkot kā dažu dažādās pakāpēs un veidos izdarītu vērojumu daudzveidības apvienošanu, sintezi. Vērojumi bez jēdzieniem ir akli, jēdzieni bez vērojumiem tukši. Katra apvienošana ir pašdarbības (spontānitātes) akts, ko izdara sapratne, ne juteklība, kuŗa ir pasīva vērošanas spēja. Bet katra apvienošana, sinteze, norāda uz sintezes vienību. «Es domāju» pavada katru mūsu sapratnes aktu un ir augstākais apvienojošais faktors atziņā. Lai varētu saistīt vienu domu ar otru, attiecināt dažādus vērojumus vienu uz otru, domājošam subjektam jābūt iekšēji vienotam. Ja es domāju vienu domu, kāds cits indivīds atkal pie tās piederīgu, tad tomēr, neraugoties uz pašu par sevi iespējamo saistību, abas domas paliek pilnīgi šķirtas. Tamdēļ augstākais atziņas priekšnosacījums ir šis «es domāju», īpatnējā pašapziņas vienība, apcerepcija, ko Kants arī

dēvē par transcendentālo apercepciju, lai ar to apzīmētu, ka viņa ir aprioro atziņu pirmnoteikums. Ar «transcendentālās apercepcijas vienību» jeb «apziņu vispāri», Kants saprot apzinātību, kuŗa piemīt visam, kas mums kaut kā eksistē un kuŗa to apvieno gnozeoloģiskā vienībā. Tas ir tīri formālais atziņas funkciju attiecību punkts, kas paliek pats tāpatns un apvieno priekšstatus tanī pat empīriskā apziņā. Transcendentālā apercepcijas vienība no parādībām dara «likumīgu sakarību» un šie likumi nav nekas cits kā mūsu sapratnes likumi. Jau neapzināti, parādībām izceļoties, darbojas šī likumība, uz kuŗas pamata mēs vēlāk sintezējam parādības objektīvi nozīmīgos spriedumos. Dotas tik vārda stingrā nozīmē ir sajūtas, kuŗas formējot dabū «parādības». Formēšanu transcendentālā aistēika pieņem kā faktu. Še viņš izskaidrojas tā: formēšana ir neapzinīgi darbīgās sapratnes (kā prguduktīvās iedomas spējas) sintezes darbs, kuŗa savieno sajūtu daudzveidību, saskaņā ar katēgoriālām pirmformām, jutekliskā parādībā. Tas pats attiecas arī uz telpu un laiku, tīrām vērojuma formām, kas arī kā noteikti lielumi tiek doti vienīgi ar sapratnes sintezēm. Sapratne nav tikai pasaules izziņas ierocis, bet viņas cēlējs. Sajūtu elementu sinteze jutekliskos priekšmetos notiek uz to pašu likumu pamata, kā mūsu priekšstatu sinteze pieredzes spriedumā. Un to panāk ar katēgorijām, kas izteic attiecības, kādās stāv mūsu pasaules aina pret transcendentālo apercepciju. «Tā pati funkcija», saka Kants, «kas dažādiem priekšstatiem dod vienību vienā spriedumā, tā arī dod vienību dažādo priekšstatu sintezei vienā vērojumā, kas,

vispāri izsakoties, ir sapratnes jēdziens» (Krit., 95. lpp.).

Kādus likumus tad diktē sapratne dabai? Tos iegūstam, kad izseko katēgoriju pielietojumam vērojumiem; viņu kopība sastāda tiro dabas zinātni. Katēgorijas, kā domāšanas sintezes formas, nav viendabīgas ar vērojumiem. Tamdēļ vajadzīgs kāds pastarpinātājs loceklis. Par tādu izrādās laika vērojums kam ar katēgorijām radniecīga aprioritāte, turpretim, kā iekšējā jutekļa vērojuma forma, viņš kopējs visām parādībām. Uz laiku attiecinātās, it kā viņā iegremdētās, katēgorijas Kants sauc par transcendentālām schēmām. Schēmas dod katēgorijām priekšmetīgu virzienu. Tā, bez attiecinājuma uz laiku, substances katēgorija nozīmētu tikai kaut ko, kas jādōmā kā subjekts, ne kā citas lietas predikāts, turpretim attiecinājums uz laiku nosaka, ka substance ir tas, kas noturīgs laikā, kamēr mainās viņas īpašības un attiecības. Skaitlis ir lieluma jeb kvantitātes katēgorijas schēma; aizpildīts un tukšs laiks atbilst reālītātei un negācijai, cēlonībai regulārā secība laikā, nepieciešamībai — esamība katrā laikā u. t. t. Pielietojot katēgorijas vērojumiem, iespējams uzstādīt tīrās sapratnes pamatnolikumus, ko apriori var apgalvot par visām parādībām, par visu pieredzi. Viņi ir tie zinātniskie spriedumi apriori, kas guļ pamatā visiem pārējiem zinātnē atrodamiem. Viņi — mūsu atziņas augstākās aksiomas. Tā kā šīs aksiomas ietveļ sevī divpadsmit katēgorijas un bez tam visu juteklisko parādību formu — laiku, tad viņu vispārnozīmība pieredzē ir pierādīta. No visiem pamatnolikumiem svarīgākie ir pieredzes analoģijas. Pamatnolikumus Kants iedala tāpat

pēc kvantitātes, kvalitātes, relācijas un modālītātes.

I. Kvantitāte. Vērojuma aksiomas. Viņu princips: visi vērojumi ir ekstensīvi lielumi. Ekstensīvs lielums ir tāds, kas salikts no mazākām daļiņām. Mēs ekstensīvu lielumu domājam satverdami daļu daudzību vienā vienībā, pielietojot kvantitātes katēgoriju. Visi lielumi saistīti ar telpu un laiku, tamdēļ empirisko sintezi it visur nosaka tīrā telpas un laika sinteze. Tā izskaidrojama matemātikas pielietošanas iespējamība empiriskām lietām, kas visnotāļ izrādās skaitāmas un mērojamas.

II. Kvalitāte. Uztveres anticipācijas. Viņu princips: visās parādībās reālais, kas ir sajūtu priekšmets, ir graduēts intensīvs lielums. Viņš nav saliekams no daļiņām, bet jādodomā kā punktuāla vienība. Intensīvais lielums arī mērojams: viņš noteikts pat vismazākai telpas un laika daļiņai (telpas un laika diferenciālam). Viņa pamazinājums iespējams līdz minimumam, ne nullei. Viņa šķietamā izzušana ir jāuzlūko tikai par zemāku apzinātības gradu.

III. Relācija. Pieredzes analogijas. Viņu princips: pieredze ir iespējama tikai ar parādību nepieciešamo saistījumu. Atšķirībā no iepriekšējiem nolikumiem, šīs analogijas nevis rada parādības, tikai noteic viņu kārtību laikā. Atbilstoši substances, kauzālītātes un savstarpējās iedarbības katēgorijām, analogijas iedalās trijos pamatnolikumos, kuŗi attiecas uz paša laika priekšstatu, parādību objektīvo secību laikā un objektīvo vienlaicību.

IV. Modālītāte. Empiriskās domāšanas postulāti. Viņi apzīmē parādību attiecību pret atziņas spējām. Iespējams tas, kas

saskan ar formāliem domāšanas un vērošanas nosacījumiem. Īstents tas, kas pamatojas uz sajūtas. Nepieciešams — kas saskan ar īsteno pēc vispārīgiem likumiem. Svarīgākās, kā teikts, ir pieredzes analogijas. Viņu problēma ir parādību laika objektīvās noteikšanas iespējamība, neraugoties uz piekārtojumu iekšējai uztverei. Pakavēsimies tikai pie cēlonības jeb kauzālītes analogijas. Uztvere ir vienmēr secīga. Var, protams, uz reizes pārdzēt daudz atsevišķās lietas, bet tad tās man izliekas kā vienība, ne kā atsevišķu lietu daudzība, jo «priekšstats, kas ietveras vienā acumirkli, nevar būt cits, kā tik absolūta vienība.» Līdz ar uztveri, arī objektīvi vienlaicīgais izraisās nemitīgi aizritošu iekšējo pārdzīvojumu plūsmē par atsevišķo daļu secīgu norisi. Gluži tas pats notiek, uztverot objektīvu kustību, piem., pa straudi lejup slidošu laivu. Un tomēr es ne brīdi nešaubos par laivas kustību; šinī gadījumā no manas patvaļas neatkarājas redzēt to pašu stāvokli vienreiz augstāk, tad atkal zemāk. Tamdēļ var sacīt: ja uztveres saturu secība nav apgriežama, tad tā ir viņas objektivitātes empīriskā mēraukla. Šis fakts izskaidrojams tā, ka mūsu garā sakņojas kāds likums, kas šiem saturiem piespiežu kārtā ierāda vietu laikā. Šis likums ir cēlonības likums. Bez transcendentālās kauzālītes kārtējā pieredze būtu neiespējama, tā tad viņas pieņēmums nepieciešams. Šis likums nebūtu pielietojams, ja pašu uztveres saturu norisē nebūtu zināmas regulāritātes. No otras puses, afinitāte atkal būtu nesaprotama, ja loģiskai cēlonības kategorijai spriedumā neatbilstu kāds analogs likums pašā parādību pasaulē pirms šo apspriešanās. Ņemot vērā, ka mums darīšana tikai ar mūsu priekšstatiem, minētais likums var būt tikai mūsu pašu sapratnes li-

kums. Jau pirms kauzālītātes loģiskās funkcijas darbojas viņas reālā jeb transcendentālā funkcija. Ne jau spriedums ienes kārtības formu uztveres jucekli: arī bez viņa, izlietojot jau minēto empīrisko mērauklu, t. i. nespēju apgriezt zināmu secības kārtību, mēs spētu konstatēt objektīvu secību. Neviens neuzskatīs laivas atrašanās vietas iepriekšējo punktu par cēloni sekojošam; cēlonības analogija apgalvo tikai: zināmā notikuma cēloņiem vajag būt tik tāni apstākļi, kas vispāri iet pa priekšu šim notikumam. — Uz transcendentālās analitikas pamatjautājumu, kā iespējama pieredze? jāatbild: mūsu gara pašlikumība (autonomija) rada nosacījumus, lai atšķirtu objektīvo atziņas sfairu no subjektīvās. Viņa izpaužas pieredzes spriedumā, cik tālu saista mūs pie noteiktām empīrisko priekšstatu loģiskās sintezes formām, viņa darbojas arī primāros pieredzes saturos, cik tālu šos transcendentālā sinteze saista par parādībām un pēdējās kārtā atkal laikā.

Sintetisko aprioro spriedumu tiesības dabas zinātnē pamatojas uz tā, ka bez viņu nozīmības nebūtu nekādas sakārtotas pieredzes.

Tirās sapratnes pamatnolikumi formulē tikai vispārīgo dabas likumību, kamēr par dabas norises atsevišķiem atgadījumiem var teikt vienīgi, ka viņi vispāri pakļaujas aprioriem likumiem. Atsevišķie likumi, kas attiecas uz empīriski noteiktām parādībām, nav pilnīgi atvedināmi no aprioriem. Vajaga, saka Kants, klāt pienākt vēl pieredzei, lai ar tiem iepazītos. Še tūlīt paceļas jautājums, no kurienes nāk speciālie dabas likumi un vispāri telpiskās un laiciskās dabas parādību īpatnības? Pieredze, par ko šādā sakarā ir runa, var būt tikai sajūtu vielas pirmdotība. Še vajadzētu būt visam tam kaut kā iepriekš paredzētam un stāvēt ar lietām par sevi kādā noslēpumainā

sakarā. Kā šī pirmviela var ieiet transcendentālās apziņas formas likumos, un kā dabas norises analoģiskās sastāvdaļas var iekārtoties sapratnes vispārīgā dabas likumbā, uz to transcendentālā filozofija nespēj vairs atbildēt. Tikai dabas apspriedums no mērķu viedokļa šē var nest kādu gaismas starpu. No visa sacītā izriet, ka mūsu sapratnes atziņai ir vilktas nepārkāpjamas robežas. Viņa iespējama tik pieredzes robežās, tik tālu, cik tālu sniedzamas mūsu juteklība, jo sapratnes formām saturu dod tikai vērojumi. Lietas par sevi nekad nevar būt vērojuma priekšmets, tamdēļ viņas arī nekad nav izzināmas. Lieta par sevi ir vispirms loģiskais pretstats parādību pasaulei: tas, kas nav no juteklības atkarīgs. Viņa ir tikai «domu lieta», ko izzināt varētu tāda sapratne, kuŗa spētu nevien domāt, bet arī intelektuāli vērot. Mums nav tādas sapratnes, tamdēļ Kants lietu par sevi vispirms sauc par «n o u m e n o n u» (t. i. domu lietu) n e g ā t ī v ā sapratnē» t. i. par vērojošas sapratnes lietu (mūsējā spēj tik domāt!). Šādā sajēgumā lieta par sevi ir robežu jēdzienš mūsu juteklībai. No otras puses lieta par sevi ir mūsu empīrisko vērojumu vielas avots; sajūtas rodas, kad «lietas» par «sevi» mūs iespaido, «aficē». Šī «aficēšana» nenorisinās empīriskā apziņā un šīs «afekcijas» nav psihofizioloģiskās sajūtas (relatīvi vienkāršā uztvere), kuŗas atkarīgas no jutekļu orgāniem un prasa kā priekšnoteikumu jau transcendentālās afekcijas pastāvēšanu. Kanta doma gan šāda: lieta par sevi iespaido mūsu «es» par sevi — un rodas transcendentālā afekcija. Šī, iedama caur telpas un laika formām, mūsu empīriskā apziņā parādās kā empīriski vērojumi. Transcendentālā afekcija jādomā kā bezlaicīga attiecība. Ar transcendentālo afekciju nav sajauicama empīriskā, kas norisinās starp miesu un fiziskiem ķermeņiem.

4. Prāts atziņā

Ja istā atziņa norobežojas uz iespējamo pieredzi, tad metafizika transcendentā nozīmē, kā zinātne par pārjuteklisko, piem. dvēseles nemirstību, pasaules sākumu un galu, Dievu u. t. t. nav iespējama. Viņas vietā stājas metafizika kā aprioro atziņu sakarīgais veselais.

Metafizika, kā dabiskā prasība, dziļi sakņojas cilvēka dvēselē; veltīgi liekuļot, saka Kants, vienaldzību pret tādiem jautājumiem, kā brīvība, nemirstība, Dievs, jo viņi aizskaņ izšķiņošu dzīves jautājumus. Jāpapēta tuvāk dzenuļi, kas prātu veda līdz šim uz maldu ceļiem. Varbūt, ka līdzšinējā metafizika ir izgājusi no maldīgiem priekšnosacījumiem, gribēdama izzināt kaut ko par lietām, kur visa zināšana izbeidzas. Jāiznīcina spekulatīvā metafizika — šis prāta maldu darbs (Blendwerk), lai bez aizspriedumiem pieietu pēdējiem jautājumiem. Vispirms jājautā: kā iespējama metafizika kā fakts, proti maldu zinātne par pārjuteklisko? Metafizikas priekšmets nav dots, tamdēļ viņa cer veikt savu uzdevumu slēdzienu ceļā, izejot no jēdzieniem. Slēdzienų spēja ir prāts. Viņš meklē pakļaut sapratnes spriedumus kādiem augstākiem principiem. Vai prātam piemīt radoša spēja paplašināt atziņas pāri sapratnes robežām? Tad viņam vajadzētu sava apriori; prāts, balstīdamies uz to, būtu «tīrais» prāts. Kanta uzdevums viņu pārbaudīt, kri-

tizēt. To viņš izpilda otrā transcendentālās loģikas daļā — t r a n s c e n d e n t ā l ā d i a l e k t i k ā. Mūsu sapratnes atziņa visur atrod tikai atkarīgo un noteikto, nekur neatkarīgo un absolūto, tādēļ viņai trūkst iekšējās vienības un pilnības. Vīsa esošā pēdējo principu noskaidrošana būtu cilvēka atziņas augstākais mērķis, ideāls, bet tā ka viņš nekad nav aizsniedzams, tad arī cilvēka atziņas prasības vienmēr paliek neapmierinātas. Šis ideāls tomēr vada cilvēka atziņas centienus: ja nepagurstoši kāpj no vienas aprobežotās un relatīvās lietas uz otru, tad tas notiek aiz neapspiežamās vēlēšanās aizsniegt piepildījumu un galu galā tvert absolūto. Absolūtais nav realizējams īstenībā, bet pastāv kā ideja. Ideja ir t ī r ā p r ā t a j ē d z i e n s, viņa apriori. Viņa ir doma par priekšmetu, kuŗš nekad nav dots pieredzē. Viņas uzdevums kalpot par ceļa rādītāju empiriskai pētišanai, vadot to uz lielāku pilnību. Prāta maldi ceļas tūlīt, tiklīdz šās idejas uzlūko par dotu atziņas priekšmetu. Kā katēgorijas Kants atvedina no spriedumiem, tā idejas no slēdzieniem. Katēgoriskiem slēdzieniem atbilst ideja par absolūto subjektu jeb dvēseli, hipotētiskiem — ideja par galīgu vai bezgalīgu visumu, disjunktīviem — ideja par visus priekšmetus noteicošu būtni — Dievu. Par pirmo pastāv metafizikas zinātne, kas saucās r a c i o n ā l ā p s i c h o l o ģ i j a, par otro — r a c i o n ā l ā k o s m o l o ģ i j a, trešo — r a c i o n ā l ā t e o l o ģ i j a. R a c i o n ā l ā p s i c h o l o ģ i j a t ī r i j ē d z i e n i s k i g r i b i z z i n ā t d v ē s e l e s b ū t ī b u. Visi viņas slēdzieni balstās uz maldīga priekšnosacījuma («paraloģisma»). Šī kļūda tā, ka viņa mūsu pašapziņas vienībā nesašķata vis tikai domājošu subjektu, kā apzinātības formu, bet gan dotu metafizisku objektu. No apstākļa, ka «es» nekad nav predikāts, bet subjekts, slēdz uz s u b s t a n c i ā l i t ā t i, no loģiskās

apercepcijas vienības uz dvēseliskās būt-
nes vienkāršību, no apziņas saturu maiņā
noturīgās apzinātības formas uz personas
identitāti; no iespējamības domāt atziņas sub-
jektu bez attiecības pret miesu — uz viņa imma-
teriālitāti, šķirt no miesas — uz nemir-
stību.

Dvēseles «ideja» tomēr svarīga citu tik pat
neiespējamu apgalvojumu noraidīšanai. Ja dvē-
sele nav jēdzieniski pierādāma, tad tāpat nav ari
nolie dzama. Ja no pašapziņas vienības nevar
slēgt uz dvēseliskās būtnes vienkāršību, tad tik
pat labi noraidāms ari katrs materiālistisks izskai-
drojums, jo vielā nav nekā vienkārša. Tāpat jā-
noraida tad miesas un dvēseles metafiziskais duā-
lisms: ārējās un iekšējās maņas parādību da-
žādība. Abi divi nav nekas vairāk, kā cilvēku
garā pamatoti priekšstatīšanas veidi. Uz jautāju-
mu, kā domājošā subjektā var pastāvēt telpisks
vērojums, atbildes nav. Var būt, ka miesai
un dvēselei metafiziskais pamats ir kopējs. Nav
neiespējams, ka lieta par sevi ir garīgas dabas, to-
mēr tā nevar būt atziņas priekšmets. Raci-
onālā kosmoloģija. Še prāts lūko apspriest
pasaules visumu, kā «visu eksistējošo lietu kopī-
bas absolūto totalitāti». Spriežot par veselumu,
prāts iet pāri pieredzei un nonāk ar sevi pretru-
nās, antinomijās. Par pasaules būtību var
uzstādīt un pierādīt pilnīgi pretējus ieskus.
Pierādījuma gaitu izdara netieši (indirekti) tā, ka
tezi pierāda, aprādot antitezes neiespējamību, un
antitezi — tezes neiespējamību. Pirmās antinomi-
jas teze apgalvo: pasaulei ir sākums laikā un robe-
žas telpā; antiteze : pasaulei nav sākuma laikā un
robežu telpā. Otrās antinomijas teze skan: sa-
liktās substances ir sadalāmas vienkāršās daļās;
antiteze: pasaulē nav nekā vienkārša. Trešās

antinomijas teze teic: dabas kauzālītai vajaga noslēguma un atvedinājuma no kauzālītes caur brīvību; antiteze: pasaulē valda tikai dabas kauzālītē. Ceturtās antinomijas teze pierāda: pasaulei vajadzīga absolūti nepieciešama būtne; antiteze: neeksistē itin nekāda nepieciešama būtne. Piemēra labad īsi aizrādīsim uz trešās antinomijas galvenām domām. Tezes pierādījums izriet no pieņēmuma, ka pastāv tikai kauzālītate saskaņā ar dabas likumiem. Tad kāda notikuma cēloņu rindai jābūt bezgalīgai, jo katram iepriekšējam stāvoklim vajag atkal kāda iepriekšēja u. t. t. Tad nav nekāda pirmā sākuma un līdz ar to vispār pilnīgas cēloņu rindas. Turpretim tas taisni ir dabas likums, ka bez pietiekoša apriora cēloņa nekas nenotiek. Tā tad spriedums, ka visa kauzālītate iespējama tikai saskaņā ar dabas likumiem, runā pats sev pretim, tamdēļ jāpieņem kāds pēdējais cēlonis, absolūta spontānitāte, t. i. kauzālītate caur brīvību, lai varētu cēloņu rindu noslēgt un atvedināt. Antitezes pierādījums iziet no brīvības pieņēmuma. Ja pastāv spontānitāte, kas absolūti nosaka kādu seku rindu, tad šim sākumam pašam nevar iet pa priekšu nekas, kas viņu nosaka. Taču katrs darbības sākums iepriekš prasa kādu stāvokli, kuŗā vēl darbība nenotiek, un absolūti pirmais sākums prasa kaut ko, kas iet pa priekšu, kaut arī no šā stāvokļa neatkarājas. Tā tad brīvība stāv pretrunā ar kauzālītāti. Daba un brīvība atšķiras kā likumība un anarchija. Tā tad kauzālītate caur brīvību ir neiespējama un nav nekā cita, kā vien dabas kauzālītate, kas apsola likumīgu pieredzes vienību.

Kosmoloģisko antinomiju kļūda, ka viņas loģisko principu, kuŗš liek uzmeklēt noteiktajam nosacījumu, pārvērš par metafizisku ideju. ka šie nosacījumi doti visā pilnībā. Bezgalības ideja, pirmās divās antinomijās, ir uz-

devums, lai mēs savā atziņas darbā nekur neapstātos un rikotos tā, itin kā kad pasaulei nav nekādu robežu. Kāda pasaule ir pati par sevi, to nevar noteikt jau tamdēļ vien, ka telpa un laiks nav nekādas materijas īpašības, bet vērojuma formas. Citāds stāvoklis jāieņem pret trešo un ceturto antinomiju, cik tālu teze un antiteze abas var būt patiesas. Ja antitezi attiecina uz parādībām, tezi uz lietām par sevi, tad izzūd pretruņa starp viņām, jo tad viņas attiecas uz dažādiem priekšmetiem. Trešās antinomijas teze piem., nosaka gribu kā intelligiblo raksturu un tādā kārtā noraida kauzālītātes kā sapratnes katēgorijas prasības. Antitezē turpretim darišana ar empīrisko raksturu, ar gribu, ko pārdzīvojam un domājam, kas kā parādība vienmēr jāatvedina uz motīviem. Tādā kārtā šē tiek izstrādāts norādījums uz brīvās gribas iespējamību un sagatavots praktiskā prāta postulāts. Teorētiski viņš nav pierādāms.

Racionālā teoloģijā Kants kritizē trīs Dieva pierādījumus: ontoloģisko, kosmoloģisko un fikāli-teoloģisko. Ontoloģiskais secina no vispilnīgākās būtnes jēdziena, viņas eksistenci. Pilnība nav nekāda īsta pilnība, ja viņai trūkst eksistences, tamdēļ Dievs eksistē. Kants aizrāda, ka eksistence nav jāuzskata kā jēdziena satura pazīme. No jēdzieniskā satura puses simts īstu dālderu ir tik pat daudz kā simts iespējamu. Par kādas lietas eksistenci var liecināt tikai pieredze.

Kosmoloģiskais pierādījums secina no pasaules visuma uz viņa pēdējo cēloni. Bet jau trešā antinomija rādīja, ka parādību kauzālais izskaidrojums iet bezgalībā. Ja no meklētās nosacījumu totālītātes slēdz par absolūtu bezcēloņa būtni, tad nodara kļūdu, kas bija jākonstatē jau pie ontoloģiskā pierādījuma: no idejas top

reālītāte. Turklāt kauzālītāte pielietojama tik parādībām. Ari jāšaubās, vai absolūtā reālītāte, piem., Dievs, kā pasaules Radītājs, ir ar kauzālītātes palīdzību aizsniedzams: labākā gadījumā šis arguments vedina uz pirmā cēloņa (causa sui), ne personīga Dieva pieņemumu. Beidzot, ja atsevišķās lietas ir nejaušas (kontingentas), tad vēl nav pierādīts, vai arī pasaule visumā ir nejaušība.

Fizikāli-teoloģiskais slēdz no pasaules mērķpiemērīgā iekārtojuma un attīstības uz būtņi, kas šos mērķus sprauž un realizē. Kants šo sauc par populārāko un visvairāk ievēribu pelnošo. Taču arī viņš jānoraida. Jo nemaz jau neievērojot, ka viņš atiet atpakaļ uz ontoloģisko un kosmoloģisko, viņš pierāda mazāk kā kosmoloģiskais, jo atļauj pieņemt, daudz, tad kā ļoti varēnu un gudru pasaules namdari. Viņš tak tāpat atkarīgs no veidojamā materiāla kā tehniķis, kuŗš konstruē mašīnu, vai mākslinieks, kuŗš izcērt no marmora statuju. Beidzot, nav nepieciešams domāt šo būtņi kā pilnīgāko; pietiek, ka viņa tik pat mērķpiemērīga un pilnīga, kā viņas roku darbs. Tāpat nevar pierādīt, ka dabas mērķpiemēriba nevarētu būt izcēlusies tīri mēchaniski. Vienā ziņā spekulatīvās teoloģijas kritika tomēr ir pozitīvs ieguvums: tik pat mazā mērā, kā racionāli Dievs nav pierādāms, arī nekritiskais ateisms jeb naturālisms nekādi nav zinātniski attaisnojams. Racionālās teoloģijas kritika tamlīdz sagatavo ceļu dievticības nodibināšanai uz citiem, ne spekulatīvā prāta pamatiem. Svētbijības tiesības Kants attaisno, apspriežams augstākās tikumības un vispilnā labuma piepildīšanās nosacījumus.

Ja arī prāta idejām, cik tālu viņas vērsas uz absolūto, nav objektīvās nozīmības, taču viņām, kā mūsu savratnes lietojuma principiem, rēgulām, pienākas sava formāla vērtība. Viņas nav konstitūtīvi, t. i. priekšmetus radoši prin-

cipi, bet regulatīvi, t. i. noder kā zinātniskās pētīšanas uzdevumi, redzes viedokļi, normas un norādījumi.

Psicholoģiskās idejas regulatīvais lietājums brīdina zinātnisko dvēseles mācību kā no spirituālisma, tā materiālisma, bet liek pētīt tikai psihiskās parādības. Kosmoloģiskā ideja mūs nemitīgi mudina nepalikt pie katrreizējās aizsniegtās empīriskās atziņas pakāpes, bet iet tālāk, no atzinuma pie atzinuma, no nosacījuma uz nosacījumu. Ari fenomenālā pasaule, kā noslēgts veselais, nav nekad dota kā pieredzes priekšmets, bet gan' uzdota (aufgegeben); viņas izpētīšana, kaut arī nekad nav nobeigta, tomēr apsola vērtīgus rezultātus. Teoloģiskā ideja izpilda augstāko regulatīvo funkciju, jo viņa mums liek visas atziņas sistematiski apvienot un katru atsevišķo atzinumu uzskatīt par visu aptverošas atziņas sistēmas, kaut arī nekad nepiepildāmas sakarības locekli. Kaut arī teoloģiskiem izskaidrojumiem nav vietas empīriskās zinātnēs, tomēr, kā izrādīsies, zināmos apstākļos no svara ir aplūkot lietas tā, itin kā visas viņas būtu cēlušās dievišķā intelligencē, jo ar šīs domas vidutājību auglīgu pielietājumu atrod *teleoloģiskais* (mērķpiemēribas) apspriedums, nesaduroties ar cēloniski-mēchanisko izskaidrojumu. Transcendentā metafizika nav iespējama, bet viņas regulējošā nozīme paliek neaizskārta un var kļūt jo auglīgāka, jo skaidrāk esam apzinājušies mūsu atziņas robežas.

Dabas filozofija

1. Filozofiskie uzskati par materiju

Istās atziņas priekšmets ir vienīgi daba kā ārējo un iekšējo parādību kopība. Viņu izpētīšana var norisināties divos slāņos: 1) novērojot un analizējot pieredzes priekšmetus, mēģināt empīriski noteikt atsevišķus dabas likumus; 2) apriori uzstādīt vispārīgos dabas un dabas izziņas nosacījumus.

Otrā jeb racionālā atziņa var būt, no vienas puses, *matematika*, kā zinātne par pieredzes vērojumu formām, no otras puses, *metafizika* jaunā sajēgumā, kā parādību pasaules apriorā sapratnes atziņa. Otrais slānis vērtības ziņā stāv augstāk, jo, kā Kants izsakās, «par zinātņi vārda stingrā nozīmē var saukt tikai to, kuŗas drošība ir apodeiktiska; atziņa ar empīrisku drošību ir tikai pārnestā nozīmē tā sauktā *zināšana*». Zinātnes vērtība tā tad atkarājas no viņā ietilpstošo aprioro atziņu apmēra. Katras atsevišķās dabas mācības pamats ir vērojumi, jo ar jēdzieniem vien nekas nav panākams. Viņas vērtības pakāpi nosaka apmērs, kādā te pielietojama matematika, tamdēļ «dabas mācībā zinātnes vārda stingrā nozīmē ir tik daudz, cik te var pielietot matematiku». Cik tālu kāda zinātne šim prasījumam neatbilst, tā pelna tik sistematiskas eksperimentēšanas nosaukumu. Par tādu Kants uzskatīja pat sava laika ķīmiju.

Dabas *metafizikas* uzdevums: viņai jānoteic visi, par dabu vispāri iespējamie, apriorie

spriedumi. Šā uzdevuma vispārīgo daļu veica jau tīrās sapratnes pamatnolikumi; ja pieietami vēl kādi speciāli apriori izsacījumi, tad jāņem vērā arī pieredze, jo pilnīgi apriori var izzināt tikai pieredzes formu, ne saturu. Pietiek, ja šinis formās domā kā dod kaut ko vispāri un tad uz transcendentālo principu pamata mēģina atvedināt par dabu speciālus apriorus izteikumus. Ārējā pieredzē tāds vispārējs jutekļu objekts ir *m a t e r i j a*, iekšējā — *d o m ā j o š ā b ū t n e*. Matēmatika iekšējam parādībām nav pielietojama, otrkārt, slēdzieni par garīgo substanci iestīga paralogismos, tamdēļ racionālā psiholoģija nav iespējama; viņai nav aprioru pamatu un viņa nekad neklūs zinātne vārda stingrā nozīmē. Dabas metafizika varēs vienmēr būt tikai ārējās dabas metafizika. Filozofiskās dabas mācības jeb ķermeņu pasaules pamatjautājums skan: *k o v a r a p r i o r i i z z i n ā t p a r ķ e r m e ņ u p a s a u l i j e b m a t e r i j u?* Šo tematu Kants iztīrā darbā «Dabas zinātnes metafiziskie pirmpamatojumi» (*Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft*, 1786.) Materijas jēdziens izceļas pielietojot substanciālitātes kategoriju ārējās uztveres parādībām. Materija ir fiziskās pasaules substance, tas, ar ko atšķiras fiziskie ķermeņi no ģeometriskiem. Materija nav nekāda lieta par sevi, bet tikai parādība, nepieciešams jēdziens. Viņš ir izcēlies ņemot palīgā pieredzi, jo apriori var tvirt tikai vērojuma formu — telpu, ne šo telpu piepildošo saturu. Ja jānorobežojas uz aprioriem izsacījumiem, tad materijas jēdzienā jāuzņem pēc iespējas maz empīrisku pazīmju. Šādā nolūkā Kants materiju apzīmē par *k u s t ī g o*, telpu piepildošo *s, u b s t a n c i*, kaut gan, kā redzēsim, pētījuma gaitā viņš materiālās substances vietā liek spēku. Materija ārēji izpaužas kustībā, tamdēļ Kanta neorganiskās dabas filozofija

ir apriora kustības mācība. Vadoties no pamatnolikumu un kategoriju schēmas, arī kustību pētījums norisinās pēc kvantitātes, kvalitātes, relācijas un modālītātes. Kustības kvantitāte ir kustība kā telpisks lielums, t. i. pārmaiņa telpā. Pārmaiņu telpā var apskatīt arī liekot fiziska ķermeņa vietā matemātisko punktu. Mācību par kustību no šā viedokļa Kants sauc par *f o r o n o m i j u*. Kustības kvalitatē ir kustība kā materijas īpašība, viņas īpatnējā izpausme un darbības veids. Ja kustība ir materijas darbības sekas, tad šai jābūt kustības cēlonim. Šādi apskatīta kustības mācība ir *d i n a m i k a*. Kustības relācija ir likumīga sakarība, saskaņā ar ko viens kustošs ķermenis iedarbojas uz otru. Šos kustības likumus pēta *m ē c h a n i k a*. Kustības modālītāte ir kustība, cik tālu viņu aplūko kā iespējamu, īstenu vai nepieciešamu parādību. Šie predikāti attiecas uz veidu un kārtu, kā kaut kas mums parādās. Tamdēļ Kants šo apriorās kustības mācības daļu apzīmē par *f a i n o m e n o l o ģ i j u*.

Isā pārskatā šē varam tikai ļoti vispārīgos vilcienos skicēt dažas vadošās idejas. *F o r o n o m i j ā* Kants apskata vispirms dažādus kustību veidus: kustību pa taisnu un liektu līniju. Pēdējā var būt: vai nu nenoslēdzošās, vai sevī noslēdzošās. Noslēdzošās kustība iedalās riņķveidīgā un svārstīgā (cirkulējošā un oscilējošā). Ķermenis kustās t. i. pārmaina savu stāvokli pret apkārtējiem ķermeņiem, kas tāpat ieņem noteiktu telpu. Šī telpa ir fiziska un uztverama: viņa ietver ķermeņus, attiecībā uz kuriem dotais ķermenis maina savu stāvokli. Šī telpa kustības relācijā noder par vienu attiecības pusi, tamdēļ viņa saucas par *r e l ā t i v o*. Relatīvā telpa pati var būt kustīga attiecībā uz kādu citu telpu. No šīs telpas jāšķir *a b s o l ū t ā*, kas jādomā bez attiecības uz citām, jo viņa jau visas ietver sevī un tamdēļ nevar būt

kādas telpiskas attiecības viena puse; viņa tā tad ir nekustīga un katras kustības priekšnosacījums. Kad darišana ar relatīvo telpu, tad pilnīgi vien-
alga, vai mēs domājam ķermeni par kustošos un
telpu par mierā esošu, vai arī otrādi: relatīvo tel-
pu kustīgu un ķermeni mierā esošu attiecībā pret
absolūto telpu. Tālāk foronomija nodarbojas ar
kustības lielumu konstruēšanu, t. i. kāda punkta
kustības salikšanu no divām vai vairākām kustī-
bām.

D i n a m i k a ir svarīgākā nodaļa visā grā-
matā. Materija nespētu telpu piepildīt, ja viņa
būtu bez pretestības: viņai jābūt spējīgai katru
no ārpuses nākošo kustību vai nu iznīcināt, vai
pamazināt. Viņai jābūt spējīgai radīt pretēju ku-
stību, jābūt kustības cēlonim, t. i. kustinošam
s p ē k a m, (Metaphys. Anfangsgr., Hauptstück II,
Lehrsatz 1, Beweis). Materija jādombā kā divu
spēku: **p i e v i l k š a n a s** (atrakcijas) un **a t g r ū-
š a n a s** (repulsijas) spēku sadarbības produkts.
Ja pastāvētu vienīgi pievilkšanas spēks, tad ma-
terija izgaistu beidzot vienā matemātiskā punktā;
ja vienīgi atgrūšanas spēks, tad materija izklie-
dētos bezgalīgā telpā. Šādā sakarā Kants atmet mā-
cību par materijas atomisko struktūru, apkaņo-
dams ne tik daudz fizikālo atomistiku, kā Leibnica
monādoloģiju, kas no materijas neierobežotās da-
lāmības taisīja slēdzienu, ka viņai jāsastāv no ab-
solūti vienkāršām netelpiskām daļu substancēm.
Kants jau antinomijās parādīja, ka tiklab vairs
tālāk nesadalāmais elements, kā arī viņa priekš-
nosacījums — tukšā telpa, nav iespējamās piered-
zes priekšmeti. Ja materija nav par sevi esoša
lieta un viņas būtiskā forma ir telpa, kas dalāma
līdz bezgalībai, tad arī pirmajai piemīt šī pati īpa-
šība. Sacītais nenozīmē, ka materija ir **s a d a l ī t a**
līdz bezgalībai un neatkarīgi no mūsu priekšstata
ir dots bezgalīgs daļiņu skaits (tad jau ķermenis

būtu pabeigta bezgalība), bet gan ka sadalīšanu mēs varam domās turpināt pāri kuŗai katrai robeţai (Metaphys. Anfangsgr., Hauptst. II, Lehrsatz 4, Beweis, Anm. 1 u. 2). Parādību reālitate, kā Kants rādīja «uztveres anticipācijās», ir zināmu gradu augsts intensīvs lielums. Telpas piepildījums var būt dažādā pakāpē; sākot ar viszemāko, beidzot ar visaugstāko, tamdēļ nav pielaižama *absoluti*, bet tikai *relatīvi* tukšā telpa. Atomisma teorijas vietā Kants uzstāda nepārtrauktās pārejas (kontinuitātes) hipotezi un *dinamisko* materiijas teōriju. Attiecīgi pārveidojot, šie Kanta uzskati ir savienojami ar mūsdienu elektromagnētisko materiijas teōriju. Ar Ņūtonu viņš vienis prātis uzskatā, ka pievilksanas spēks jāsaprot kā *tāļiedarbība* (*actio in distans*).

Mēchanika materiiju dēfinē kā «kustīgo, cik tāļu tam piemīt kustinošs spēks». Vienīgā atziņai pieejamā substance ir materiija (jo vienīgi telpā ir izzināma noturīga esamība), no kā tad izriet, saskaņā ar pirmo «analogiju», materiijas saglabāšanās. Savukārt kauzālītātes likums nosaka, ka katrai materiijas stāvokļa maiņai vajag cēloņa, un tā ka viņas īpašības ir telpiskas, tad *ārējā* cēloņa. Tamdēļ pārejai no miera kustībā, un otrādi, vajag *ārēja* cēloņa. No sacītā apriori izriet *kūtrības* (*inerces*) likums: proti, ka katra vielas daļa paliek savā kustības stāvoklī tik ilgi, iekams neiejaucas kāds ārējs spēks. Šis likums zīmējas arī uz miera stāvokli. Katrai materiijas pārmaiņai ir ārējs cēlonis; negatīvi izsakoties: nevienai materiijas pārmaiņai nav *iekšēju* cēloņu. Piedzejojot materiijai iekšējas īpašības, vai pat dziņas, jānāk pie hilodzoisma (mācības, ka vielā ir dzīvības spēki), kuŗš nozīmē «katras dabas filozofijas nāvi». Aiz šī paša motīva Kants uzstājas pret ieskatu, it kā «dabas iekšiene» sapratnei nav izzināma; turpretim: iespējamais progress šinī

ziņā nemaz nav pārredzams. Pielietājot savstarpējās iedarbības pamatnolikumu, iegūst likumu, ka kustības pārvešanā uz citu ķermeni, darbība un pret darbība vienmēr vienādas.

F a i n o m e n o l o ģ i j ā lieta grozās ap iespējamu, īstenu vai nepieciešamu kustību, kustības parādīšanās veidu. Katra kustība pa taisnu līniju ir relatīva, tā tad tikai iespējama, jo ja kāds ķermenis A kustas taisnā līnijā uz ķermeni B, tad ir pilnīgi vienalga, vai es saku: «ķermenis A kustas relatīvā telpā, kurā iedomājos kā mierā esošu», vai arī es saku: «A ir miera stāvoklī attiecībā pret absolūto telpu, un relatīvā telpa kustas ar ķermeni B pretējā virzienā ar tādu pat ātrumu». Neko nepārgrozot objektīvās pieredzes sastāvā, mēs varētu A noteikt tik pat labi, par mierā esošu attiecībā uz absolūto telpu, kā par kustošos relatīvā jēgā. Tas pats sakāms par B. Turpretim kustība pa riņķlīniju ir kustošamies ķermenim īstenībā piemītošā īpašība, jo viņa uzlūkojama par taisnlīniju kustības nepārtrauktu (kontinuētu) pārmaiņu, kurā prasa ārējo spēku iedarbību.

Kustības pārvešana no viena ķermeņa uz otru ir katrā laikā savstarpēja iedarbība t. i. darbība un pret darbība. Tā tad kustību pārnesot kustas abi ķermeņi, kustība ir abpusēji īstena. Kā pret darbību izrādošais ķermenis arī kustas, izriet tieši no viņa telpiskās relācijas t. i. pret darbību izrādošā ķermeņa kustība ir nepieciešama.

Visā visumā Kanta materiālas filozofija ir pie Ņutona fizikas principiem orientēts mēģinājums konstruēt tīri jēdzieniski apriori vispārīgu kinematiku. Savu mūža darbu lielais domātājs gribēja noslēgt ar rakstu «Pāreja no dabas zinātnes metafizikas principiem uz fiziku», bet spēku izsikuma dēļ vairs nepaspēja.

2. Organiskās dabas filozofija

Matemātiski-fizikālās dabas zinātnes principi bioloģisko parādību izskaidrošanai izrādās nepietiekoši, jo organiskās dabas formas nekādi nav izprotamas tikai mēchaniski — cēloniski. Vajadzīgs kāds cits papildu princips, proti reālā jeb objektīvā dabas mērķpiemērība. Mērķis nav nekāda sapratnes katēgorija, jo nav pieredzes iespējamības priekšnosacījums. Viņš, kā redzēsim, ir tikai zināmu dabas parādību apspriešanas pamats, turklāt reflektējošs, t. i. tādas apspriešanas pamats, kur atsevišķiem gadījumiem meklējam kādu augstāku vispārīgu likumu, lai ar viņa palīdzību šos gadījumus izskaidrotu. Mērķa jēdziens izceļas tur, kur kādu parādību var tik pat labi uzskatīt par cēloni, kā sekām. Mērķa jēdziena istā sākotne ir cilvēka darbībā: še priekšstats par sekām ir darbības sāksšanas cēlonis jeb dzenulis. Mūsu spriešanas spējai rodas pamudinājums izlietot mērķpiemērības domu dabā tad, kam sastopam kādu norisi, kas saprotama tikai analogiski cilvēka mērķpiemērīgiem darbiem. Šādu vajadzību apzināties stāvot pie katra kauzāli-mēchaniskā izskaidrojuma robežām, piem. kur darišana ar orgānismiem vai pat dabas visumu, kurš uzrāda atsevišķo empīrisko likumu sakarību un vienību. Pieaicinot palīgā apspriedumu no mērķpiemērības jeb teleoloģijas viedokļa, nav nepieciešams dabai piešķirt kādu no-

l ū k u, kad viņa rada zināmus īpatņus; pietiek šē domāt attiecību starp cēloņiem un sekām pēc līdzības (analoģijas) ar cilvēciskiem darinājumiem: to, kas i r, apspriežam un mērojam ar to, kam j ā b ū t. Ja nu pieredze māca, kas lietas ir, bet nekad, kam viņām jābūt, tad skaidrs, ka šē darišana ar empīriski nepamatojamu apspriešanas principu, kuŗa tiesības un robežas jāpārbauda kritiskai filozofijai. Šo problēmu Kants iztīrā darba «Spriešanas spējas kritika» (Kritik der Urteilkraft, 1790.) otrā daļā: «Teleoloģiskās spriešanas spējas kritika», un atrisina tādā veidā, kas nozīmīgs pat mūsu dienās.

Vispirms pāris vārdu par jēdzienu «spriešanas spēja». Tīrā prāta kritikā Kants spriešanas spēju (t r a n s c e n d e n t ā l ā sajēgumā) uzskata par nepatstāvīgu vidus locekli starp sapratni, kā jēdzienu jeb rēgulu spēju, un prātu, kā principu jeb ideju spēju. Spriešanas spēja, kā tur viņa dēfinēta, ir «spēja s u b s u m ē t (t. i. noteikt, pakļaut) zem rēgulām». (Krit. d. r. Ver. 139. lpp.) Spriešanas spējai vajadzīgs pakārtot atsevišķo vērojumu katēgoriālajam jēdzienam. Piem. sapratne saka: visām pārmaiņām ir savs cēlonis (vispārējais dabas likums); transcendentālai spriešanas spējai atliek tikai uzrādīt nosacījumus, saskaņā ar ko pakļaut patreizējo lietas sastāvu minētam dabas likumam: divu procesu neapgriežamo secību laikā. Ikdienas dzīvē kā šās spriešanas spējas veida paraugs varētu noderēt tiesu prakse, kur likumu zinātājam ir noteikts jēdziens, piem., par zādības būtību, saskaņā ar ko tad jāizšķīras, vai attiecīgais likuma pārkāpšanas gadījums ir pakļaujams (subsumējams) zādības jēdzienam, vai nē. Vēlāk Kants atklāja kādu citu spriešanas spējas veidu, proti r e f l e k t ī v o, kur vispārīgais (rēgula princips, likums) nav dots, bet vēl jāuzmeklē. Kā izcilus piemērs reflektējošai spriešanai jāmin bo-

taniķa Linneja stādu iedalījums. Viņš atrada līdz tam vēl nepazīstamus iedalījuma jēdzienus, kādā kārtā izcēla nevien zināmām sugām kopējo, bet arī būtisko. Tāpat reflektē minerālogs, kad aplūko akmeni, lai nosauktu mums viņa vārdu. Reflektē arī skolnieks, kas uzdevumā apzīmētos datus kombinē tā, lai sastādītu kādu nolīdzinājumu, ko varētu tad pakļaut kādai zināmai formulai. Reflektējošās spriešanas spējas transcendentālais sajēgums izteic sekošo: dots zināms vērojums, jāuzmeklē kāds augstāks viņam pārkārtots, aptverošs empīrisks likums. Teorētiskā attiecībā katra nozīmīga atziņa bija iespējama vienīgi uz iepriekšēji dotu vispārīgu principu pamata, tamdēļ arī tikai subsumējošā spriešanas spēja noderēja atzinuma konstatīcijai. Ja nu, kā Kants ieskatīja, apriorie dabas izziņas principi noteic tikai dabas iespējamību vispāri, kamēr atsevišķie empīriskie likumi vairs nav apriori atvedināmi, tad arī refleksija par atsevišķām dabas formām, lai atklātu tādus empīriskos likumus, nav izprotama tikai uz sapratnes apriorās likumdošanas pamatiem. Šie likumi, kā empīriski, mūsū sapratnei ir nejausi. Taču viņiem vajag sava, kaut arī mums nezināma, vienības principa. Reflektīvai spriešanas spējai, kurā kāpj no atsevišķās dabas lietas uz vispārīgo likumu, tamdēļ nepieciešams princips, ko viņa nevar vis aizgūt no pieredzes, jo viņai jau jāpamato visu empīrisku principu vienība zem tādiem pat empīriskiem, tomēr augstākiem principiem, tā tad viņu savstarpējās sistēmā pakārtošanās iespējamība. Šādu transcendentālu principu sev var dot tikai pati reflektējošā spriešanas spēja, ne ņemt no citurienes, jo tad jau viņa kļūtu noteicošā (subsumējošā) spriešanas spēja. Nevar to arī labai diktēt, jo reflektēšana par dabas likumiem vadās no dabas, ne šī no noteikumiem, saska-

nā ar kuņiem mēs tiecamies izveidot kādus jēdzienus. Ja vispārīgo dabas likumu pamats ir mūsu sapratne, tad arī atsevišķos empīriskos likumos viss, kas ar šiem vispārīgiem nosacījumiem nav izskaidrojams, jāaplūko tā, itin kā kāda sapratne (nemūsējā) viņus ir devusi mūsu atziņas spēju labad, lai darītu iespējamu pieredzes sistēmu saskaņā ar atsevišķiem dabas likumiem. Nav šē sacīts, ka tamlīdzīga sapratne patiešām jāpieņem (jo šī ideja jau noder tikai kā reflektējošās spriešanas spējas princips reflektēšanai, nenotekšanai), bet gan, ka šī spēja dod tādā kārtā pati sev, ne dabai likumus. Jēdziens par objektu, cik tālu viņš satur šā objekta esamības pamatu, saucas mērķis un kādas lietas saskaņā ar tādām īpašībām, kas iespējamās vienīgi pateicoties iepriekšējiem mērķiem — viņu formas mērķpiemērība, tamdēļ spriešanas spējas princips attiecībā uz empīrisku likumu noteikto dabas lietu formu vispāri, ir dabas mērķpiemērība viņas daudzveidībā. Citādi: ar šā jēdziena palīdzību dabu stādās priekšā tā, itin kā kāda sapratne saturētu tās empīrisko likumu daudzveidības vienības pamatu. (Kritik der Urteilkraft, herausgegeben von K. Vorländer, Leipzig, 1913, IV. Aufl., Vorrede, 17. lpp. Par dabas mērķpiemērību var runāt divējādā ziņā. Tīri ārējā jeb relatīva mērķpiemērība ir tur, kur priekšmeta mērķi domā kā pastāvošu ārpus paša priekšmeta. Šinī gadījumā runā par zināmu dabas produktu lietderību (Nutzbarkeit) cilvēkam, vai noderību (Zuträglichkeit) citiem radījumiem. Varētu jautāt, vai pie smilšu kāpu izcelšanās, jūrai pamazām no krastiem atvelkoties, dabas mērķis nav bijis priežu mežu audzēšana, kas šādā zemainē vislabāk padošas? Vai zāle nav zāles ēdēju dzīvnieku labad, šie savukārt, lai būtu barība plēsīgiem zvēriem?

Vai nevarētu būt dabas mērķis, ka upes pārplūstot pāri krastiem, atstāj dūņu nosēdumus, dara zemi auglīgu, kas rada izdevīgus augšanas apstākļus stādiem, lai tādā kārtā sekmētu cilvēka dzīves vajadzību apmierināšanu? Taču viegli atskāršams, ka šādiem mērķpiemērības apspriedumiem jēga ir vienīgi tad, ja viņus varētu attiecināt uz kādu absolūtu mērķi, ja tā priekšmeta eksistence, kam kādai lietai jābūt par līdzekli, arī būtu dabas pašmērķis. Ja nu dabas apcere nekādā ziņā nedod pietiekoša pamata spriedumam, ka cilvēku dzimuma fiziskā eksistence varētu būt tāds absolūts dabas mērķis, tad šī mērķpiemērība (teleoloģija) ir tīri hipotētiska un filozofiski nenozīmīga.

Turpretim dzīvo dabas produktu organizācija patiešām pamudina uz īstas, iekšējas mērķpiemērotības apspriedumu. Pretēji neorganiskiem ķermeņiem, dzīvā, veselā organisma izcelšanās un uzbūve nav izskaidrojama kā tīri mēchanisku spēku norise. Nedzīvos dabas ķermeņos daļas pastāv pirms veselā, no kuņģam viņš salikts. Daļu esamība un īpašības neko nemainās mēchaniskās apvienošanās procesā. Pats veselais šē visā pilnībā ir izskaidrojams kā savu daļu darbīgo spēku summa. Citādi ar organismiem: gan viņu veselo dzīves vienību nosaka daļu uzbūve un darbība, taču pašu šo daļu veids un funkcija atkarājas no veselā organiskās sakarības, kādā attiecīgās daļas stāv viena pretim otrai. Koks nevar augt bez saknēm un lapām, vairoties bez augļiem, tak saknes, lapas un augļi nevar pastāvēt par sevi, bet visa koka organiskā sakarībā. Lai eksistētu veselais, jābūt daļām; viņas, no savas puses, var pastāvēt tikai kā veselā orgāni jeb darba riki. Zināmā mērā ko līdzīgu sastopam arī mašīnās: piem. pulksteņa katra daļa ir darba rīks citu kustībai, tomēr neviens

rats nav citu ratu radošais cēlonis, un vēl mazāk viens pulkstens cita pulksteņa radītājs. Bet taisni organismi pasi sevi uztur un vairojas. Šāda parādība, kur daļas un veselais savstarpēji viens otru noteic, mēchaniskajam dabas izskaidrojumam, kuŗš norobežojas uz vienpusēji risinošamies cēlonības rindām, ir neatrisināma mikla. Mūsu diskursīvā (t. uz jēdzienu saistišanu norobežotā) sapratne kaut ko veselu ķermeņu pasaulē var izzināt tikai ejot no vispārējā uz atsevišķo, no nosacījumiem uz nosacīto, no cēloņa uz sekām; viņai jāsatver daļa pēc daļas un veselais jāizprot kā sagādījušos spēku mēchaniskais vārstījums (agregāts). Organiskā dzīves vienība savā veselumā nav tāds agregāts: še veselais jāuzskata par daļu formas un darbības nosacījumu, radošo pamatu. Diskursīvai sapratnei reālais veselais pieietams tikai kā daļu elementu jeb faktoru summa, tamdēļ, ja viņai jādomā veselais kā radošais daļu uzbūves un funkcionēšanas cēlonis, tad viņai šīs, daļām pa priekšu esošais, veselais jādomā ne kā reālais, bet kā ideālais, t. i. veselā jēdziens jeb ideja. Šinī gadījumā veselā priekšstats jāuzskata par cēloni, un reālais veselais par sekām. Ja nu cēloni nosaka seku priekšstats, tad pirmais (cēlonis) ir bijis domāts kā mērķis, otrais (seku priekšstats) — mērķpiemērīgī darbīgā ideja. (Kritik der Urteilskr., 274. lpp., oriģ. izdev. 350.). No otras puses, reālā veselā daļas acimredzot noder kā viņa saglabāšanas līdzekļi, tamdēļ pastāv abpusēja noteikšanās un mēs varētu «organizētu dabas produktu» dēfinēt kā tādu, «kuŗā viss ir reizē mērķis un līdzeklis». Ari savas radīšanas ziņā, organisms, attiecībā pret sugu jāuzskata reizē par cēloni un sekām. — Še vairs nav ārējā, bet iekšējā mērķpiemērība: mērķpiemērība bez (ārējā) mērķa. Paša organisma pastāvēšana ir gala mērķis, kam pakārtots viss, un kuŗš organizē

visu, lai spētu saglabāties. Ar sacīto nav apgalvots, ka organisma, vai pat organiskās pasaules pastāvēšana vispāri ir dabas mērķis, vēl mazāk, ka dabai drīkstētu piedzejojot kādu apzinātu nolūku; minētais mērķpiemērības apspriedums dibinās vienīgi uz formās, kādā daļas sadarbojas par attiecīgā organisma veselo dzīves vienību. Tikai formāli, ne materiāli, viņa jāuzskata par objektīvu «dabas mērķi». Dzīvība, ta mlīdz sakot, ir kauzāli-mēchaniskā izskaidrojuma robeža. Tāds izskaidrojums nav lieks un nevajadzīgs, bet gan nepietiekošs, kas jāpapildina ar teleoloģisko apspriedumu. Pēdējais nekad nav jāuzlūko par dabas izziņas noteicošu un noslēdzošu jeb konstitūtīvu, bet tikai regulatīvu principu, t. i. par ceļa rādītāju pētīšanai jeb heuristisku (uz atklājumiem vērsto) maksimu. Visvairāk vēlamais gala mērķis paliek vienmēr dabas parādību izskaidrošana saskaņā ar sapratnes principiem. Teleoloģijai ir tikai pagaidu, zināmos gadījumos nepieciešamas, apspriešanas raksturs. Ja mūsu sapratne nekad nespēj izprast organismu mēchanisko izcelšanos, tad tas nenozīmē, ka organisko būtņu radīšana saskaņā ar mēchaniskiem likumiem neiespējama, bet gan vienīgi, ka tāda izcelšanās iet pāri mūsu sapratnes robežām. Pēdējais konstatējums ir taisni kriticisma garā: būtu pārdrošība, saka Kants, pat iedomāties, ka vēl kādreiz varētu uzrasties kāds Ņutons, kas spētu pat zāļu stiebrīna radīšanu izskaidrot ar tīri mēchaniskiem dabas likumiem vien (Kritik. d. Urtr., 265. lpp. oriģ. izdev. 338.). Teleoloģiskais apspriedums var noderēt par svarīgu metodisku palīglīdzekli pētīšanai, jo ar viņa palīdzību var nākt uz pēdām problēmām, ko mēs citādi nemaz nenošķārstu. Ļoti bieži kāda organa mērķpiemērības apspriedums pamudina fiziologu izsekot pakal

zināmiem cēloniskiem saistījumiem, un kad anatomis atrod kāda dzīvnieka ķermenī jaunu organu, tad sākumā vairāk iegūs jautādams pēc šī organa uzdevuma, ne cēloniskās izcelšanās. Kā pētīšanas uzsvaidzinātājam un ierosinātājam, teleoloģiskam apspriedumam pienākas augsta heuristiska nozīme, kaut arī mūsu atziņas prasības dabas izziņas laukā pēdējā pamatā spēj apmierināt vienīgi kauzālais izskaidrojums, jo vienīgi viņš sakņojas mūsu domāšanas pamatformās un dara iespējamu parādību teorētisko pārvaldīšanu.

Kanta ģeniālais skats arī aptvēra ceļu, vienīgi pa kuņu dzīvības brīnumus var tuvināt mūsu kauzālai izpratnei. Runa ir par ģenētiskās attīstības domu. Organiskās pasaules būtņu uzbūves līdzība, saka Kants, vedina uz hipotezi par izcelšanos no kopējās «pirmmātes» (Krit. d. Urtrk. 286., oriģ. izd. 369. lpp.) Pielaižot vienādo, sākotnējo organu pakāpeniskas diferencēšanas varbūtību, varētu konstruēt dažādās pakāpēs iedalītu attīstības rindu, sākot no «rupjās» materijas, cauri aļģēm, sūnām, polīpiem u. t. t. beidzot ar augstākiem dzīvniekiem un cilvēku. Kants tomēr noteikti atraida kā pilnīgi aplamu pieņēmumu, ka organiska būtne varētu izcelties no «rupjās neorganizētās materijas mēchanikas», turpretim neredz nekā pretjēdzīga «dabas archaiologa» nodomā par visu organisko formu daudzveidības reducēšanu uz kādu sākotnēju organizāciju. Arī tāda varbūtība, ņemot vērā tā laika bioloģisko zinātņu stāvokli, viņam izliekas «prāta pārdoša dēka»; tomēr viņš priecājas arī par šo, «kaut vājo cerības staru», ka izsekojot attīstības hipotezei, pētot šinī virzienā, kādreiz ar dabas mēchanisma principu būs kas panākams. Kritiskā apdomība viņu neatstāj arī te: viņš atsakās no galīga dzīvības miklu atrisinājuma. Ja arī kādreiz izdotos

atvedināt visas organiskās formas no vienas vienīgas pirmformas, mērķpiemēribas jautājums nebūtu vis atrisināts, bet pārvietots citur: tad vajadzētu piešķirt visas dzīvās radības pirmmātei zināmu mērķpiemērīgu organizāciju, lai darītu saprotamu dzīves spējīgu augu un dzīvnieku formu izcelšanos.

Nevien atsevišķo organismu uzbūvē, bet arī dabas visumā, cik tālu viņa mums dota kā pieredzes priekšmets, sastopam daļu sakarību, sadarbību un saskaņu, ko nevar izskaidrot ar mūsu gara īpašībām. Arī šē jāpieņem, ka veselā ideja noteic visu. Atsevišķie dabas likumi, viņu īpatnējā sakarība, dabas procesu saskaņotība kopējā likumības sistēmā, vairs nav apriori pamatojami. Trāncendentālā filozofija gan ir spējusi rādīt, ka empīriskā atziņa iespējama tāmdeļ, ka atziņas priekšmetos valda tā pati likumība, kas mūsu atziņā, bet ka sākotnējā sajūtu viela vispāri iekļaujas mūsu vērošanas un domāšanas formās, ka absolūti dotais vispāri iekārtojas pieredzes nosacījumos — šī piemēriba (afinitāte) nav izskaidrota. Tālāk, tīri sapratniskam izskaidrojumam jāpaliek neziņā, kā gan atsevišķie uztveres saturi paklausa empīriskiem likumiem, kā šie likumi atkal ieslēdzas vispārīgā pieredzes sistēmā. Beidzot dabas formu vienādība jeb homogenitāte dara iespējamu viņu iedalījumu sugās; viņu dažādība jeb specifiskācija liek sugām sazarot pavedos un šķirās, atkal pakāpeniskas pārejas starp viņām, jeb kontinuitāte slepus modina domu par visu viņu radniecību un vienas attīstīšanos no otras. Tāmlīdzīgas atskārtas neatvairāmi liek nostiprināties pārliecībai par visas pasaules plānveidību. Teoloģiski apspriežot, mēs atkal nevaram citādi, kā turēt veselo par daļu cēloni: pasaules harmonijas doma neizbēgami pieņem tādu veidu, it kā daba un viņas kārtība būtu

kādas bezgala varenas intelligences darbs. Šo intelligenci vajadzētu uzskatīt par pirmprātu («intellectus arhetypus»), kuŗa domas rada atbilstošos priekšmetus, tā ka empīriskās lietas nebūtu nekas cits, kā šā pasaules gara domas, kas kļuvušas vērojumi. Mēs nedrīkstam tomēr ne mīkli aizmirst, ka pieķerties šādai hipotezei liek mūsu pašu sapratne, un tamdēļ teleoloģiskais apspriedums vēl neizšķir, vai prasītā būtne arī pastāv; šāda veida reflektēšana ir tikai subjektīvā apcere, ne vis fizikali-teoloģiskais Dieva pierādījums. Priekšstats par pasaules harmonijas pirm pamatu, gnozeoloģiski ir tikai ideja, ne atziņa. Paturot vērā šo ierunu drīkst arī tālāk pieņemt, ka pasaules intelligibla jā pirm pamatā, mēchanisms un teleoloģija nestāv vairs pretstatā, bet galu galā pat sakrīt, jo varētu jau būt, ka viss mēchanisms noder tikai mērķu sistēmas realizēšanai. Ko drīkstētu uzskatīt par gala mērķi, kam kalpo viss pārējais? Acimredzot, ne pašu dabu, jo viņā viss ir relatīvs; tik pat mazā mērā arī cilvēku, kā dabas būtni, jo daba viņu vairāk nesauzdē par citiem radījumiem. Pašmērķis un visa gala mērķis var būt vienīgi būtne, kas prot uzstādīt un pildīt absolūtus mērķus. Tāda būtne, cik mums zināms, ir vienīgi cilvēks, kā tikumiskā personība. Tikumiski labā griba un tikumiski labais sirdsprāts ir vienīgais, kas pašvērtīgi. Par viņiem vairs nevar jautāt, kam viņi kalpo: viņi ir pēdējā vērtība, tamdēļ pēdējais mērķis. Augstākais dabas mērķis — sagādāt iespēju pastāvēt morāliskai būtnei un šādu būtnu valstij. Kanta teleoloģiskā dabas apcere tamlīdz noslēdzas ne ar fizikalo-teoloģiju, bet norādījumu uz ētisko teoloģiju, kas sakņojas pašvērtīgā tikumiskā apziņā.

Estētika

1. Gaumes spriedumi

«Tīrā prāta kritikā» Kants vēl atraidīja racionālista Baumgartena cerības, ka spriedumiem par skaistumu arī ir apriori prāta principi un iespējama uz šiem dibināta īpaša zinātne, jo viņam šķita, ka estētiskās patikas mērauklas var būt tikai empīriskas. Vēlāk viņš savus uzskatus grozīja: fakts, ka par tīri subjektīvu turētā priekšstatu rotaļa, pārdzīvojot skaisto, cildeno u. t. t. izpaužas spriedumos, kuŗi tomēr paceļ kaut arī ierobežotu prasību pēc vispārējās atzīšanas, likās prasām estētiskās vērtēšanas principa kritisku izpētīšanu, lai pārlicinātos, vai patiešām šē nav atklājama nekāda apriora likumība. Ja gaume plašākā nozīmē ir spēja spriest par priekšstata priekšmetu uz patikas vai nepatikas jūtu pamata, tad pētāmais objekts ir gaumes spriedumi. Minēto uzdevumu Kants izpilda «Spriešanas spējas kritikas» pirmā daļā: «Estētiskās spriešanas spējas kritikā», un viņu varētu formulēt tā: kas ir estētiskie spriedumi un kā viņi iespējami?

Specifiski «estētiskai» kāda priekšmeta (dabas vai mākslas) priekšstatā ir tas, kas pieder pašam vērojošam īpatnim, subjektam un nekādā ga-

dījumā nav izlietojams priekšmeta noteikšanai atziņas nolūkos.

Priekšstatā (ar šo termīnu Kants apzīmē vērojamos [anschauliche] priekšmetīgās apziņas pārdzīvojumus vispāri, t. i. nevien atceres un fantāzijas priekšstatus, bet arī uztveri) priekšmeta izziņāšanai noder sajūtas un viņu telpiski-laiciskais sakārtojums, kamēr tīri subjektīvas piedevas ir patikas un nepatikas jūtas, kas izteic tikai pašam subjektam piemītošās īpašības. Gaumes spriedumi, kas pamatojas uz šādas subjektīvas reakcijas, tomēr nenorobežojas uz pašu tiešo pārdzīvotāju vien, bet prasa zināmā, itin kā uzaicinājuma, veidā vispārēju piekrišanu. Ja kādam kas patik un viņš šo patikas priekšmetu sauc par skaistu, tad viņš piedomā par citiem («mutet zu»), ka arī viņiem vajadzētu piekrist, neprasot tomēr, lai viņi arī piekristu tamdēļ ka pēdējā gadījumā būtu nepieciešams estētisko spriedumu nozīmības jēdzienisks pierādījums, kas gan nekādi nav iespējams, ņemot vērā šo spriedumu īpatnību, jo estētiski vērtējamais nav izsakāms, kā redzēsīm, noteiktos jēdzienos. Ari šādas ierobežotas vispārnozīmības, pretenzijas priekšnosacījums ir zināms, kopējs apspriešanas pamats — estētiskā kopmaņa (Gemeinsinn), pateicoties kurai estētiskie pārdzīvojumi ir vispāri izpaužami un paceļami pāri tīrai subjektivitātei. Šāds subjektīvās vispārnozīmības prasījums nav savukārt nemaz domājams, ja viņa pamatos nebūtu kāda apriora principa. Šis nevar būt materiāls, bet formāls, un tamdēļ nav arī pamatots lietu īpašībās kā tādās, jo par īpašībām varam zināt vienīgi ar pieredzi, resp. sajūtām, bet kas pamatots uz sajūtām, nav vispārināms. Formālais moments, kas noteic patikas vispārnozīmību, ir zināmu juteklisko iespaidu piemēribā (Angemessenheit) mūsu

atziņas spējām, cik tālu tādā kārtā viņas nāk saskaņīgā, rotālīgā sadarbībā. Ne paši priekšmeti vārda stingrā nozīmē ir skaisti, cildeni u. t. t., bet gan tikai viņu iespaids uz mums. Šis iespaids rodas, kad uztverot priekšmetu formu, atziņas spējas vai nu patīkami sadarbojas, vai nostājas zināmā pretstatā: skaistumu pārdzīvojot harmoniski sadarbojas iedomas spēja (kā vērojumu spēja) ar sapratni (kā jēdzienu spēju); pārdzīvojot cildeno (das Erhabene), augstāku tikumisku dzeņu vārdā nostājas patīkamā pretstatā juteklība prātam. Priekšmeti tamdēļ paši var saukties par skaistiem vai cildeniem, ka viņi ir piemēroti ar savām, par sevi vienaldzīgām, īpašībām mūsos izraisīt tādas reakcijas. Tik tālu var runāt par viņu mērķpilno piemēribu mūsu dvēseles spējām. Šī mērķpiemēriba, atšķirībā no loģiskās jeb reālās dabas teleoloģijas, ir tīrs subjektīva un formāla. Subjektīva: jo viņa pastāv tikai iespaidā uz mūsu subjektīvo aptveršanas veidu. Formāla: jo šē nav darīšana ne ar ārējo mērķpiemēribu, ne reālo (kur reflektējam par kāda priekšmeta formas saskaņu ar viņa eksistences iespējamību), bet formālā elementa piemēribu estētiskam ierosinājumam. Viņa ir «mērķpiemēriba bez mērķa», kamēr viņas ierosinātā dvēseles spēju rotāļa ir saistīta ar patiku. Šī patīkamā mērķpiemēriba ir īstais estētiskā apsprieduma priekšmets. Apspriedums nepakārto visvērojumu jēdzienam (nav subsumējošā spriešanas spēja), bet gan, līdzīgi teleoloģiskai dabas apcerei, ir «reflektējoša» spriešana: viņa nenosaka neko par priekšmeta īpašībām, bet tikai salīdzina priekšmetus ar savu spēju vispāri attiecināt vērojumus uz jēdzieniem.

No sejiēnes arī saprotams, kamdēļ Kants savieno estētiku ar organiskās dabas filozofiju vienā

2. Skaistais un cildenais

a) Skaistais. Gaumes spriedumi šaurākā nozīmē ir estētiskie spriedumi, kas attiecas uz skaisto. Skaistais katrā gadījumā apzīmē patīkamu, ko mēs izjūtam sakarā ar priekšmeta priekšstatu. Ir pazīstami arī citi patikas veidi, piem. patika par derīgu un labo, tamdēļ estētiskā patika tuvāk jāprecizē. Estētiskā patika neatkarājas no priekšstata par priekšmeta esamību un šādā nozīmē ir neieinteresēta patika, kas rodas tikai aplūkojot, vērojot priekšmetu. Interese (patika vai nepatika par lietas esamību) noteic cilvēka spriedumu, ja piem. uzlūkojot kādu pili, viņš sauc to par lieku greznumu, vai pukojas par dižcilīgiem, kas tautas sviedrus izšķiež tik visai piecietīgam lietām. Viņš spriež no saimnieciskā un tikumiskā viedokļa, ne no estētiskā. Estētiskā ievirzē šim cilvēkam vajadzētu atbrīvoties (izolēties) no tamlidzīgas intereses un raudzīties, vai pili brīvi vērojot, viņas priekšstatu pavada patika, vai ne. Minētais piemērs rādīja, kas ir interese vispārī. Viņu raksturo garīgās izturēšanās atkarība no lietas esamības un kā tāda tā būtiski saistīta ar gribēšanu. Iegribēto objektu sasniegšanu vienmēr pavada patika, bet šī nav estētiskā patika. Iegribēto priekšmetu noteic vai nu jutekli, vai prāts: pirmā gadījumā patikas priekšmets ir tīkamais (das Angenehme), otrā — labais (das Gute), «Tīkams ir tas, kas patīk jutekļiem sajūtās» (Kritik der Urteilkraft, § 3). Piemērs: šīs markas vīns garšo tīkami. Raugoties pēc attiecībām ar citām sajūtām, tīkamais var parādīties kā mīlīgais, iepriecinošais, uzjautrinošais u. tml. Ka

tīkamais atkarājas no lietas eksistences, ne viņas brīvā aplūkojuma, redzams no tam, ka viņš modina iekāri. Tamdēļ arī par tīkamo saka, ka viņš nevien patīk, bet apmierina (vergnügt). Arī patika par labo nav estētiska: labs ir tas, kas patīk prātam ar jēdzienu palīdzību (turpat, § 4). Mēs saucam to par relatīvi labu jeb derīgu, kas patīk kā līdzeklis, par labu sevi jeb absolūti labo, kas patīk par sevi. Abi labā veidi patīk ar mērķa jēdziena palīdzību, kam viņi noder; tā tad satur sevi prāta attiecību pret gribu, tamlīdz arī patiku pret kāda objekta vai darbības esamību, t. i. interesi. Ka kāds nemelo, mums patīk tamdēļ, ka viņš iekšēji patiesīgs, bet kas ir iekšējais patiesīgums, nosaka prāts. Lai kaut ko atzītu par derīgu vai labu, katrā laikā jāzin, kas ir priekšmets, un kam viņam jābūt, t. i. priekšmeta jēdziens. Lai atzītu ko par skaistu, tas nav vajadzīgs. Puķes, brīvi zīmējumi, ornamentu u. t. t. neatkarājas itin ne no kāda jēdziena un tomēr patīk. Gaumes spriedums vienmēr ir kontemplatīvs (aplūkojošs, vērojošs), t. i. spriedums, kas pilnīgi vienaldzīgs (indiferents) pret priekšmeta esamību un attiecina tikai priekšmeta vērojumā dotās īpašības uz patikas un nepatikas jūtām. Kontemplācija nav vērsta arī uz jēdzieniem, jo gaumes spriedums nav atziņas spriedums, tamdēļ nav arī uz jēdzieniem pamatots un tāds arī nemeklē. Tīkamais apmierina, skaistais patīk, labais tiek cienīts un atzīts; pirmais modina tieksmi, otrais vēlību, trešais cieņu. Neieinteresētā patika ir brīva no katrām vajadzībām, neatkarājas no personīgiem nosacījumiem, tamdēļ subjekts uzskata viņu par pamatotu kādās visiem cilvēkiem kopējās īpašībās, tā tad atzīst arī par dibinātu prasījumu piedomāt (zuzumuļen) arī citiem līdzīgu patiku. Tam-

dēļ viņš runās par skaistumu tā, itin ka šis būtu priekšmeta īpašība un gaumes spriedums loģisks (t. i. tāds, kas par objektu izteic jēdzienisku atziņu), kamēr tas patiesībā gan ir estētisks un satur tikai priekšmeta priekšstata attiecību uz subjektu, kaut arī ar loģisko spriedumu viņam līdzība vispārības ziņā, jo prasa nozīmību katram jeb subjektīvo vispārnozīmību. Skaists ir tas, kas bez intereses un jēdziena patīk vispārīgi. Estētiskā vispārība nav loģiskā, jo estētiskā patika neatkarājas ne no kāda loģiskā jēdziena, kurā vienmēr domāts vairāku, vai pat neaprobežota skaita objektu daudzums ar kopējo pazīmju palīdzību, kurpretīm estētiskā vispārība attiecas uz kuŗu katru subjektu. No loģiskās vispārības viedokļa estētiskais spriedums ir singulārs (īpatnējs), jo ja viņam jāpamatojas uz patikas vai nepatikas jūtām, kuŗām jāizceļas reflektējot par doto vērījumu, ne par jēdzieniem, tad objektam jābūt īpatnējam, kā piem., spriedumā: šī roze ir skaista. Šim spriedumam pienākas nozīmība, attiecībā uz kuŗu katru subjektu, kaut arī tiešais pārdzīvotājs ir viens pats. Kā gan jūtas var būt vispāri izpaužamas un citiem «piedomājamās»? Šā jautājuma atrisinājumā, kā Kants saka, meklējama «atslēga gaumes kritikai» (turpat, § 9). Neviena tīri personīgā interese nav vispārīga; viņa piemīt īpatnim un ir viņa vajadzību un iekāru noteikta, kuŗas savukārt atkarīgas no objektiem. Tamdēļ, ja aplūkojumam un apspriedumam par priekšuliet patika (kā pietīkamā), tad viņa ir atkarīga ne no vērošanas, bet no objekta esamības, tā tad ir empīriski noteikta un nav vispārīgi izpaužama (allgemein mitteilbar). Lai spētu visiem izpaust, patikai vajag sekot vērojumam un apspriedumam, patikai jābūt «kontemplatīvai». Vispārība pienākas vienīgi atziņai un priekšstatam, kas stāv ar atziņu sakarā.

Estētiskā stāvoklī uz vispārību pretendē jūtas, kas pamatojas gan uz aplūkojuma, bet nav nekāda atziņa. Grūtība atrisinās sekošā kārtā. Vispāri izpaužamās jūtas atrodas vidū starp kontemplāciju un atziņu, aplūkojumu un atskārtu. Aplūkojums kā tāds pastāv iedomas spējas (kas pastiprina vērojumu kopību) un sapratnes (kas dod jēdzienisku vienību) sadarbībā, atziņa — abu vienībā spriedumā, kur pirmās priekšstatus noteic otrās jēdzieni. Aplūkojums bez atziņas ir abu spēju sadarbība bez apvienojuma loģiskā spriedumā. Nekāds jēdziens viņas nenorobežo uz noteiktu atziņas rēgulu, tamdēļ viņu attiecība ir rotaļa un izraisītais dvēseles stāvoklis — izjūta par atziņas spēju rotaļīgo mēģinājumu, doto priekšstatu pārvērst atziņā. Skaisto pārdzīvojot, harmonē abas spējas. Harmonē, t. i. iedomas spēja veido savus priekšstatus likumīgi, ne nekārtīgi; viņa saskan ar sapratni rotaļīgi, t. i. nestāv zem sapratnes spaida un nerikojas pēc diktētiem jēdzieniem, bet brīvi un nepiespiesti. Še ir likumība bez likumiem, mērķpiemērība bez nolūka.

Pilnīgi «tīrs» ir gaumes spriedums tikai tur, kur darīšana ar bezjēdziena skaistumu. Kants viņu sauc par brīvo skaistumu (freie Schönheit). Brīvs ir objekts, kad viņš neatkarājas no kāda cita objekta un kad viņa aplūkošanai nav vajadzīgs kāds jēdziens, kas viņu nosaka un papildina. Brīvā skaistuma piemēri: puķes, putni, dabas ainavas, arabeskas, ornamentī, absolūtā muzika. Par saistīto skaistumu (anhängende Schönheit) Kants runā tur, kur objekta aplūkošanas priekšnosacījums ir kaut arī neskaids šā priekšmeta sugas jēdziens. Tā, ja mēs atzīstam kādu cilvēku, kustoni, ēku par skaistu, tad mēs neatvairāmi jau iepriekš izveidojam kādu jēdzienu par pilnību, ar kuŗu tad objektu mēro-

jam. Katrs mākslas darbs ir radīts saskaņā ar zināmu ideju, kuŗa mums jāapzinās, bez kuŗas mēs nevaram pašu mākslas darbu estētiski apspriest. Īstais brīvā skaistuma lauks tamdēļ nav mākslā, bet vienīgi dabā. Jo mazāk dabas parādības izliekas paužam kādu nolūku, jo mazāk viņas liekas nozīmējam ko noteiktu, jo tīrāka viņu estētiskā iedarbība. Ari «saistītā skaistumā» patīk forma, bet šī patīk vairāk, vai mazāk; estētiskais spriedums vadās no pilnības, kas izpaužas bezgala daudzās pakāpēs. Brīvais skaistums nav graduāls: skaistās dabas ainavas vai nu pavisam nav salīdzināmas, vai ļoti grūti salīdzināmas. Citādi pie kustoņu un cilvēku īpatņiem: še spriedums vadās no formas pilnības. Īpatni salīdzina ar sugu: viņš liekas skaistāks, jo vairāk tuvinās sugai. Gaumes spriedums šinī gadījumā intelektuāls. Suga kā tāda nav parādība, bet ideja; īpatnī iemiesota ideja ir ideāls. Viņš noder kā atsevišķo īpatņu formas pilnības mēraukla; īpatnim vajaga atbilst sugai, kā mērķim. Estētiskam ideālam jābūt estētiskā spriešanas spējas augstākai idejai. Vienīgi cilvēks, kuŗa eksistences mērķis ir viņš pats, kuŗš ar prātu pats nosaka savus mērķus, ir skaistuma ideāls, kamēr attiecībā uz dzīvniekiem būtu jārunā tikai par normāli ideju. Cilvēka ideālu nosaka divi jēdzieni: 1) ideja par pašmērķi, šīs morāliskā prāta pamatjēdziens, 2) priekšstats par normālo cilvēcisko parādību. Vienīgi pēdējā tērpta, cilvēka ideja kļūst par estētisku ideālu. No pazīstamu priekšstatu, vielas iedomas spēja darina individuālu priekšstatu, no daudziem uztvertiem cilvēkiem normālo parādību, itin kā parauga cilvēku, «kanōnu», kā grieķi sacīja. Ideāls dabiskā parādībā nekad nav pilnībā iemiesots, nav vispāri empīriski dots, bet viņš jārada estētiski — mākslā.

b) **Cildenais.** Mēs varam kādu priekšmetu apspriest tīri estētiski, mums patika var būt neinteresēta, vispārīga un tomēr mēs neizjūtam skaisto. Tieši šis gadījums ir tad, kad mēs objektu priekšstatam kā cildenu. Skaistais patik tikai savas formas labad, bet šī, kā mūsu mierīgā vērojuma priekšmets, ir vienmēr aprobežota. Atņemsim objektam formas ierobežojumu un samēra pilno vienību, bet atstāsim citas estētiskās kvalitātes, tad tāds priekšmets būs cildens. Atšķirībā no skaistā, cildenais ir neaprobežotais, bezformīgais. Neaprobežotais ir cildens tikai tik tāļu, cik tāļu viņu apspriež estētiski. Cildenais ir **k v a n t i t ā t ī v a s** dabas: ekstensīvi un intensīvi lielais, cildenais lielums un cildenais spēks, **matēmatiski** un **dinamiski** cildenais. Šie ir divi cildenā veidi. Lieluma apspriešanai vajadzīgs mērogs; estētiskais vērojums viņu ņem no subjektīvās aptveršanas spējas: cildenā lieluma mērs ir mūsu vērojums. Cildenā spēka — mūsu pretestības spēks. Tamdēļ Kants matēmatiski cildeno attiecina uz mūsu inteliģenci, dinamiski cildeno uz gribu. Matēmatiski cildenais ir **absolūti lielais**, dinamiski cildenais ir **pārvarīgais** (das Gewaltige). Kā piemērus matēmatiski cildenajam varētu minēt: okeana vai tūksneša plašumu, kalnāju varenumu un zvaigžņotu debesi. Piemēri **dinamiski** cildenajam: mežonīgas klinķis, brāzmais negaiss, postošs viesulis, krācošs ūdens kritums. —

Mūsu sapratne un subsumējošā spriešanas spēja nepazīst neko absolūti lielu: viss še ir liels vai mazs tikai attiecībā viens uz otru. Ja tamdēļ ko dēvē par absolūti lielu, tad tā nav lieluma loģiski-matēmatiskā noteikšana, bet viņai jābūt tādai, kurās mērogu jeb pamatmēru nefiksē ar skaitļu jēdzienū. Tāds mērogs ir mūsu vē-

rojuma subjektīvā aptveršanas spēja: doto lielumu apspriedums pēc šā mēroga ir estētiskais lielumu vērtējums ar iedomas spējas palīdzību, pie tam reflektējošs, ne subsumējošs apspriedums. Iedomas spējas mērs jeb estētiskā lielumu vērtējuma pamatmērs ir objekta tēls (Bild). Tēls rodas vērojuma daļas uztverot (aprehendējot) un satverot kopā, (komprehendējot); uztvere, var iet līdz bezgalībai, ne tā kopsatvere, jo tālāk iet pirmā, jo grūtāka kļūst otrā: līdz nonākam līdz maksimumam, estētiski lielākajam lielumu vērtēšanas pamatmēram, jo kad tas aizsniegts, tad jutekliskā vērojuma sākumā satvertie daļu priekšstati sāk jau iedomas spējā izdzist. Ja nu uztveršanu vēl turpina, tad tādā pat mērā zūd no otras puses iegūtais un kopsatveres augstākais mērs nav pārsniedzams (Krit. § 26, 96. lpp.). Tāds objekts, kuŗa lielumu mūsu fantazija veltīgi nopūlās priekšstatīt vienā tēlā jeb salīdzinot ar ko katrs, t. i. mūsu estētiskās lielumu noteikšanas, pamatmērs ir par mazu, ir absolūti liels. Taču prāts pavēl tiekties pēc viskopības, tamdēļ starp viņu un iedomas spēju izceļas nesaskaņa, ko pavada nepatika. Kā jutekliskas būtnes mēs pazūdam paši sev un krītam pišļos, bet reizē ar to atveras mūsos iemītošā pārjutekliskā spēja — tīrais prāts, ideju spēja. Tā ka iedomas spēja nevar paveikt to, ko liek prāts, tad tomēr še parādās abu pareizā attiecība: iedomas spējas nevarība ir viņas istā attiecība pret prātu. Ne nevarība pati, bet apziņa par nevarību dara iedomas spēju atbilstošu prātam. Izjūdami iedomas spējas nevarību, mēs izjūtam sevi tamlīdz kā tiro prātu, kas ar savām idejām spēj tvert to, kas iedomas spējai nebija pietams tēlā: viņa tad padodas prātam, atzīst tā pārkumu un tādā kārtā saskan ar to. Nu iestājas patikas jūtas (Krit. § 26, 97, 100 u. c. lpp.).

Mēs izjūtam harmoniju starp iedomas spēju un prātu, tiklīdz mēs apzināmies savas pārjutekliskās būtnes jeb tīrās intelliģences pārākumu pār juteklību: šīs jūtas ir cildenais. Cildenais ir mūsu dvēseles pašpaceļšanās, ne objekts pats ir cildens. Tikai cik tāļu objekta vērojums mūs nostāda šinī stāvoklī, arī viņu otrkārtēji nosauc par cildenu. Atzīmēsim divas cildenā definīcijas: «Cildenais ir tas, ar ko salīdzinot viss pārējais ir mazs.» «Cildenais ir tas, kas jautam dēļ vien, ka viņu domā, pierāda dvēseles spējas pastāvēšanu, kuŗa pārspēj katru juteklības mēru.»

Cildens ir tas, kas mūs pacilā; taisnību sakot, mēs paši sevi pacilājam ar prāta pārākumu. Uz šādu pacilatību spējīgs tīrais prāts tikai jutekliskā būtņē; vienīgi cilvēks, kā jutekliska un prāta būtne, var sevi patiešām pacilāt. Tamdēļ patiesi cildenais ir vienīgi cilvēks sava tikumiskā spēka triumfā pār juteklisko esamību. Ne daba kā tāda ir cildena, bet gan cilvēks savā pacilatībā, kuŗa ir morāliska rakstura. Cildenā jūtas ir spēka un brīvības jūtas, kas var izplūst no mūsu pašu būtnes dziļumiem un nav iegūstamas ne no kāda objekta pasaulē. Zināmi absolūti lieli un pārvarīgi objektīgan var izraisīt šādas jūtas. Tieši pārvarīgie un neatturamie dabas spēki ir tie, kas satriec mūsu jutekliskos pretestības spēkus, tādā kārtā tiek modināts morāliskais spēks un brīvības jūtas. Morāliskais spēks vienmēr ir nepieciešami saistīts ar ideju par tikumisko gala mērķi, tamdēļ brīvības idejas un cilvēka cieņas apdvestais sirdsprāts un darba ideālisms, ir cildena rakstura īstais kodols. Labā griba nav uztveres, tā tad arī aistētiskā vērojuma objekts, tak par pēdējo viņa kļūst parādoties dedzīgā darba ideālismā. Tad labais vairs nav tikai dzenulis,

bet a f e k t s (augstākais jūtu kāpinājums), ne tikai ideāls gribas virziens, bet no augstākiem cilvēces mērķiem pilnīgi aizrauts dvēseles stāvoklis; nav vairs tikai sirdsprāts, bet apgarotība jeb entūziasms (Krit. der Urt., 119. lpp.). Ja arī no tikumiskā viedokļa šis afekts ir akls kā mērķa izvēles, tā piepildīšanas ziņā, traucē mierīgu apsvēršanu, vadoties no pamatnolikumiem, tomēr no aistētiskā viedokļa viņš ir cildens kā ideju spārnots spēks, kas pievieš dvēselei plašāku lidienu. Turpretim dvēsele, kas bez afektiem neatlaidīgi seko saviem negrozāmiem pamatnolikumiem, ir pārākā mērā cildena, jo viņa arī prātam patīk. Tāda dvēseles satversme saucas c ē l a (edel) un modina apbrīnošanu.

Cildenā pārdzīvojumā mūsu jūtu dzīvei atveņas tieši mūsu pašu prāta un morāliskās būtības cildenība. Zināmā mērā tas pats sakāms arī par skaistumu. Ja noskaņojums, par labu cildenajam, prasa pieņemību pret idejām, tad patikai par skaisto reizē kā priekšnosacījums un sekas ir «zināma domāšanas veida liberālitate, t. i. patikas neatkarība no jutekļu baudas.» Ļoti spilgta dabas skaistuma izjūta katrā laikā ir labas sirds pazīme. Patikas tiešums, neieinteresētība, iedomas spējas brīvības saskaņa ar sapratnes likumiem harmoniskā rotaļā — šīs attiecības zināmā mērā a n a l o g a s tikumiskai dzīvei, kas redzams arī no tam, ka skaistiem priekšmetiem piešķir morāliskus predikātus. Tā, ēkas vai kokus sauc majestātiskus, laukus jautrus un smaidošus, krāsas nevainīgas, kautras vai maigas. Ja kāda abstrakta jēdziena jutekliski vērojamo attēlojumu var saukt par šā jēdziena simbolu, tad skaisto var saukt par tikumiski labā simbolu un šē jāmeklē dziļākie pamati viņa pretenzijām uz vispārīgo piekrišanu.

3. Skaistā māksla un ģenijs

Uz savas estētikas vispārīgo principu pamata Kants skicē arī mākslu sistēmu. Māksla ir cilvēciskā darbība, kurai jārada skaisti priekšmeti; ar to viņa, kā «skaistā» māksla, atšķiras no tikamības mākslām un derīguma tehnikas (mākas viesīgi sadzīvot, rotaļām laika pavadīšanai u. tml.). Viņas uzdevums ir skaistuma ideāla pilnīga attēlošana. Cilvēka būtne jutekliskā pasaulē parādās trejādi: vārdos, žestos (Gebärde) un skaņās; tamdēļ arī skaistā māksla iedalās: vārdu mākslā (dailrunība un dzeja), tēlojošā (plastika, glezniecība, skaistā dārzu ierīkošanas māksla) un muzikā. Visaugstāk Kants vērtē dzeju, jo viņa dod lielāko brīvību plašam fantazijas lidienam. Par šo mākslu iedalījumu svarīgāka ir Kanta mācība par mākslu vispāri. Katra māksla ir darinājums ar iepriekšēju nolūku un viņas uzdevums — skaistu priekšmetu radīšana. Skaistais ir bez nolūka mērķpiemērīgais. Vai šē nav pretruna? Nē, mākslas darbi tiek radīti tā, ka viņi uz baudītāju atstāj tādu iespaidu, itin kā viņi būtu bez nolūka radošas dabas produkti. Visā mākslā jāuzskatā kā daba, un taisni tur pastāv mākslinieka noslēpums, ka sava darinājuma noapaļotā mērķpiemērībā, viņš paslēpj tā darba pēdas, kādā tas radīts. Mākslas darbs ir sabojāts, tiklīdz viņā nomana apzināto radīšanu, kurā viņš ir izcēlies. Nekāda

Ētika

1. Kanta ētikas pamatproblēma

Viena no visraksturīgākām pazīmēm Kanta filozofijā vispār — asie un noteiktie problēmu formulējumi. Tā ir katra dziļa prāta pazīme. Lai varētu dot noteiktu atbildi — tad arī pašam jautājumam jābūt noteiktam. Tāpēc bieži vien lielu filozofisku sistēmu galvenais nopelns nav bijis problēmu atrisināšanā, bet gan uzstādīšanā, jo nopietni un skaidri uzstādītam jautājumam cilvēka domājošais prāts vairs nevar paiet vienaldzīgi garām, kaut arī daudzreiz pats nespēj to atrisināt.

Kas tad ir ētikas pamatjautājums pēc Kanta domām? —

Ētika apskata cilvēka darbības pēdējos principus. Viņa meklē atbildi jautājumam: kādai jābūt cilvēka darbībai, lai mēs viņu varētu atzīt par tikumīgu? — Tāpēc katras ētikas centrālā problēma — kas ir tikumiski labais?

Cilvēks tomēr nevar apmierināties ar to vien, ka viņš zina, kāds ir augstākais tikumīgas dzīves ideāls, bet viņš grib arī zināt, kā iespējams sasniegt šo ideālu. Mēs nejūtamies apmierināti, ja savā priekšā redzam brīnišķīgas kalnu virsotnes, bet nezinām, kā pie tām piekļūt. Tādēļ arī katra dziļa ētika savā pamatā nostāda jautājumus: kas ir tikumīga dzīve un kā viņa iespējama? Tie ir arī Kanta ētikas pamatjautājumi. Kas ir augstākais tikumīgas dzīves princips un kā viņš iespējams? Pirmajam jautājumam Kants dod atbildi savā darbā «Grundlegung zur Metaphysik der Sitten», («Tikumu metafizikas pamatojumi»), otrajam — darbā «Kritik der praktischen Vernunft» («Praktiskā prāta kritika»).

2. Laba griba kā augstākais tikumīgas dzīves princips

Kas ir augstākā tikumiskā vērtība, kas varētu noderēt par mērogu katrai cilvēka darbībai, ja viņa grib būt tikumīga? — Šim jautājumam klasisku atbildi Kants dod sava «Grundlegung zur Metaphysik der Sitten» pirmajās rindās: «Nav domājams nekas ne vispār pasaulē, ne arī ārpus tās, ko varētu bez ierobežojuma atzīt par labu, kā vienīgi labā griba». Tas ir absolūtais labums Kanta ētikā. Ja no pasaules kādreiz izzustu labā griba, tad viņa nepaliktu vairs nekā tikumiski vērtīga. Viņa ir vienīgā, ko bez kādiem iebildumiem un nosacījumiem drīkst atzīt par labu. Cilvēka dzīves ārējie labumi (bagātība, veselība, vara, cieņa u. t. t.) var kļūt arī par bīstamu ļaunumu, ja viņi tiek izlietoti ļauniem nolūkiem. Tāpat arī cilvēka gara dāvanas, izglītība, rakstura stiprums u. c. īpašības, kuņas parasti atzīst par labām, ir labas tikai tad, ja viņas kalpo tikumiskiem mērķiem. Cilvēka labā griba, turpretim, nekad nevar pārvērsties par ļaunumu, jo viņa nekad nevedas no ļauniem mērķiem.

Kas tad ir šī labā griba? Kas ir viņas augstākais mērķis? Vai laime? Parasti gan cilvēki par savas dzīves pēdējo mērķi uzstāda laimi. Tam noteikti pretojas Kants. Ja laime būtu bijusi augstākais dzīves mērķis, tad kamdēļ, jautā Kants, daba ir cilvēku apveltījusi ar prāta spējām? Jo ne-

noliedzami, kā to norādīja Russó, ka cilvēces kultūra, kuŗas pamatā stāv cilvēka prāts, nav vis laimei tuvinājusi cilvēku, bet gan ciešanām. Kultūras cilvēkam savas prasības ir daudz grūtāk apmierināt, kā dabas cilvēkam, jo kultūras cilvēkam viņu daudz vairāk. Ja cilvēka dzīves pēdējais mērķis būtu bijusi laime, tad cilvēks varētu apmierināties ar saviem instinktiem vien, jo tie daudz drošāk ved pretim laimei. Prāts un prāta augstā kultūra tad ir lieki. Dzīve, turpretim, pierāda pretējo. Tāpēc labās gribas augstākais mērķis nevar būt laime. Bet kas tad? —

Morāliski laba, pēc Kanta domām, ir tā griba, kas izpilda savu pienākumu. Bet vai katra griba, kuŗas darbība saskan ar pienākuma prasībām, ir jau laba? Nē! Ne viss tas, kas saskan ar pienākuma prasībām, ir jau tikumiski labs. Šī saskaņa var būt gluži ārēja. Piem., kāds ārsts dažreiz vēlā naktī pie slimnieka var doties tikai tādēļ, lai saņemtu lielāku atalgojumu, jo viņš to ir apmeklējis ārpus parastā laika. Vai tādu darbību un tādu gribu lai saucam par tikumisku? Nē! Te ir tikai ārēja saskaņa ar pienākumu, bet ne iekšēja.

Bet ja nu šis slimnieks būtu ārsta draugs, un ārsts pie viņa dotos draudzības jūtu pamudināts un par savu apmeklējumu naudu neņemtu, vai tad ārsts būtu tikumiski rīkojies? Kants arī šinī gadījumā atbildētu ar «nē». Tā nava tikumiska darbība. Viņa nav arī netikumiska. Tikumiskā ziņā viņa ir vienaldzīga (irrelevanta), jo ārstu šā rīkoties ir pamudinājušas vienīgi viņa draudzības jūtas un tieksmes, bet ne morāliskā pienākuma apziņa.

Kants par morālisku darbību atzīst tikai tādu darbību, kuŗas īstais ierosinātājs ir bijusi cieņa pret savu pienākumu, bet ne cilvēka dabīgās tieksmes un jūtas, vai arī bailes no soda. Tas, ka cilvēks savu tieksmju dēļ iz-

pilda pienākumu, nav paša cilvēka nopelns, un tādu darbību nedrīkst saukt ne par tikumisku, ne netikumisku. Vai mēs sauksim par morālisku tādu gadījumu, kad kādam noziedzniekam, kas jau nonāvējis māti, iežēlojas sirds un viņš tās bērnu atstāj dzīvu? Viņš gribēja arī bērnu nonāvēt, bet savu jūtu dēļ to nevarēja. Vai tie ir tikumīgi cilvēki, kas par ļaundariem nekļūst tikai tādēļ, ka viņi nevar pārspēt savu līdzcietību pret cilvēkiem un tieksmi palīdzēt tiem? Vai tas ir viņu nopelns, ka viņi nav ļauni? — Ja augšējā piemērā ar ārstu slimnieks nebūtu bijis šī ārsta draugs, tad ārsts, droši vien, būtu gājis pie tā ne aiz cieņas pret savu pienākumu, bet naudas dēļ.

Tamdēļ, lai varētu novērtēt kādu darbību kā morālisku vai nemorālisku, mums jāskatās uz tiem iekšējiem motīviem, kas cilvēku pamudinājuši spert šādu soli. Tikumība, pēc Kanta domām, nav meklējama cilvēka vārdos un darbības rezultātā, bet gan tai iekšējā sirdsprāta noskaņojumā (Gesinnung), kuņas pamatā ir cieņa pret pienākumu. Gribu, kas tā rīkojas, Kants sauc par labo gribu. Tā tad labās gribas augstākais mērķis — pienākums.

Bet kas tad ir cilvēka pienākums? Tas ir prasījums izpildīt morālisko likumu. Kas izpilda morālisko likumu, tas izpilda pienākumu. Augstāko morālisko likumu Kants sauc par katēgorisko imperatīvu. Ko tas nozīmē?

3. Katēgoriskais imperātīvs

Morāle savus likumus dod imperātīvu (pavēļu) formā. Viņa mums pavēl nemelot, nezagt, nenonāvēt, bet mīlēt cilvēkus, būt taisnīgiem u. t. t. Morāle savus likumus dod pavēļu formā tādēļ, ka cilvēks pēc savas dabas nav tikumīgs, bet bieži vien uzrāda prettikumīgas tendences. Ja cilvēkā nebūtu tieksmes melot, tad būtu nejdzīgi pavēlēti to nedarīt. Tāpēc arī svētai gribai, kas pati no sevis vienmēr un visur izpilda savu pienākumu, nav jādod nekādi likumi resp. priekšraksti. Katra pavēle ir kāds prasījums, bet prasīt var tikai to, ka nav un kas pats no sevis nenotiekas. Ar to morāles likumi, rakstīdami priekšā cilvēka gribai zināmus jābūtības nosacījumus, burtiski atšķiras no dabas likumiem, kas ir esamības likumi, jo izteic tikai to, kas jau ir un kas notiek pats no sevis.

Cilvēks sabiedriskā dzīvē sastopas ar dažādām pavēlēm, piem. juridiskām, politiskām, pieklājības u. tml. Visu šo pavēļu pamatā ir kāds noteikums. Tās ir tā tad hipotētiski imperātīvi. Piem., ja gribi būt Latvijas pavalstnieks, tad tev jāievēro Latvijas likumi; ja gribi būt pieklājīgs — tad sasveicinies ar pazīstamiem cilvēkiem u. t. t. Morāle savas pavēles izdod bez kādiem nosacījumiem. Tāpēc tās ir katēgoriskas pavēles. Viņa t. i. morāle tikai saka: esi labs! esi patiess! izpildi savu pienākumu! Morāle nemāca, pie kādiem

nosacījumiem cilvēkam jābūt labam, patiesam u. tml. Viņa tikai saka: cilvēkam kā saprātīgai būtnei jādara tas un tas, un viņš nedrīkst to nedarīt, kaut arī varētu. Morālei nav tāda mērķa, kas stāvētu ārpus viņas. Viņa pate ir sev mērķis un tā tad pašmērķis. Labās gribas augstākais mērķis ir viņa pate. Tāpēc morāle pavēl katēgoriski.

Tagad mēs sapratīsim, kāpēc Kants savu augstāko morālisko likumu nosauc par katēgorisko imperatīvu. Tā ir pavēle bez nosacījuma. Kāda ir šī augstākā pavēle? — Kants viņu formulē šā: «Darbojies tā, ka tava s gribas maksīma (t. i. subjektīvais princips) varētu kļūt par vispārēju likumu». Īsāki to varētu sekoši izteikt: dari tā, kā visi var darīt! Ja citi cilvēki tāpat rīkotos, kā tu, un ja tas apdraudētu cilvēces dzīvi, tad tava darbība nav morāliska! Kants pieved sekošu piemēru: ja kāds aizņemas naudu, zinādams, ka nevarēs to atdot, tad tas nav morāliski. Jo kas gan notīktos, ja visi cilvēki tāpat rīkotos? Vai tad būtu vēl kāda uzticība naudas lietās? Vai cilvēku sabiedriskā dzīve varētu vēl tad pastāvēt? Taču nē. Tāda darbība nes sevī iekšēju pretrunu un viņas princips nevar kļūt par vispārēju likumu.

Dodams šādu augstāko tikumības mērogu, Kants nedomā, ka viņš ar to būtu atklājis kādu jaunu tikumisku patiesību. Nē! Kants tikai ir filozofiski noskaidrojis un pamatojis to tikumiskās vērtēšanas principu, kas jau ir katra dziļi tikumīga cilvēka sirdsapziņā. Jo vienmēr, kad mēs kaut ko tikumiski vērtējam, mēs prasām — kas būtu, ja visi tāpat rīkotos? Tikumiski labs ir tikai tas, ko visi drīkst darīt.

Kants katēgorisko likumu uzskata par vispārēju un nepieciešamu. No viņa nedrīkst būt izņēmumu. Visām saprātīgām būtnēm jādarbojas

pēc šī likuma. Tāpēc viņš ir formāls, jo nenorāda, ko lai dara tikumīgs cilvēks, bet tikai — kā lai dara. Katrs saturs ienes kaut kādu sašaurinājumu, norobežojumu. Visiem cilvēkiem nevar pavēlēt darīt vienu un to pašu. Katram cilvēkam un katram laikmetam ir savas prasības un savi mērķi. Tāpēc arī morāles saturs ir vēsturiski mainījies, bet forma palikusi tā pati. Un tā ka filozofiskai ētikai jādod tāda tikumības mēraukla, pēc kuŗas visas saprātīgas būtnes varētu rīkoties, tad arī Kanta katēgoriskais imperatīvs izsaka tikai vispārējo morālisko darbības formu resp. tīro morālisko likumību.

Bet kāpēc nepieciešami jāpilda šis kategoriskais imperatīvs! Kāpēc viņš ir absolūti saistošs? Uz to Kants atbild: es neizprotu to! Es tikai izprotu viņa neizprotamību. Ko tas nozīmē? —

Pati cilvēka tikumiskā apziņa nes sevī zināmu iekšēju nepieciešamību. Šī iekšējā nepieciešamība arī ir tā, kas spiež cilvēku uzstādīt sev šādu imperatīvu un tam sekot bez kādiem iebildumiem un nosacījumiem. Tas ir tikumiskās apziņas pēdējais fakts. Tālāk par to vairs nevar iet. Ja gribētu iet vēl tālāk, tad būtu jāuzstāda citi likumi, no kuŗiem varētu atvasināt katēgorisko imperatīvu. Bet citus likumus nevar uzstādīt, jo katēgoriskais imperatīvs pats ir pēdējais morāliskās apziņas likums. Tamdēļ viņu nevar vairs tālāk izprast, t. i. nevar atvasināt no citiem morāliskiem likumiem. Viņš ir nozīmīgs pats caur sevi un tā tad absolūti nepieciešams. Katēgoriskais imperatīvs ir jāpieņem tieši tāds, kāds viņš ir. Viņš pamato gan visas citas tikumiskās pavēles, bet pats vairs nava pamatojams.

4. Personība Kanta ētikā

Tā tad pats cilvēks brīvi, citu nepiespiests, uzstāda sev šādu augstāko morālisko likumu. Viņš pats ir morāliskā likuma «radītājs». Tāpēc, cienot morālisko likumu, mums ir jāciena arī viņa nesējs. Līdz ar to Kantam personība (t. i. cilvēks kā saprātīga būtne, kas nes sevī morālisko likumu) kļūst par pašvērtību. Cilvēks nav līdzeklis, bet pašmērķis! Ar to Kants ir parādījis augstāko cilvēcības ideju arī modernam laikmetam. Idejū, kas varbūt nekad netiks pilnīgi realizēta, bet no kuņas nedrīkst atteikties neviens, kas gribētu kļūt par augstākās cilvēcības «apustuli». Piemērodamies šai idejai, Kants savu imperatīvu formulē vēl arī sekoši: «Darbojies tā, kā tu cilvēcību, tiklab kā pats savā, tā arī katra cita personā vienmēr izlietotu arī kā mērķi, bet nekad tikai kā līdzekli.»

Cilvēks, uzņemdam savā gribā morālisko likumu un tā kļūdam tikumīgs, iegūst cieņu. Vienīgi morāliskam cilvēkam kā absolūtai vērtībai ir cieņa, visam citam ir tikai cēna. Lietas vērtība nekad nav pašā lietā, bet vienīgi personībā, kas to vērtē un izlieto sev kā līdzekli. Tāpēc visam citam ir tikai relatīva (atvasināta) vērtība un viena lieta ir atvietoājama ar otru. Viens cilvēks nekad nav atvietoājams ar otru cilvēku. Ja to dara, tad mēs vairs viņu necienam kā pašvērtību, bet vērtējam tikai kā līdzekli jeb lietu.

Kļūdam par pašvērtīgu personību, cilvēks paceļas pāri līdzekļu resp. lietu pasaulei un ieiet «mērķu valstībā», kas ir augstākā ideja Kanta mācībā un kur valda vienīgi morāliska dzīves kārtība uz brīvības pamatiem.

5. Morāliskā brīvība

No līdzšinējā mums zināmā mērā būs noskaidrojies, kas ir tikumība resp. morāliski labais. Tagad paceļas otrs Kanta ētikas pamatjautājums: kā iespējama tikumība? Kā iespējams tas, ka cilvēka griba sevī uzņem morālisko likumu un tam seko? Kā iespējams būt tikumīgi labam?

Kanta atbilde šinī jautājumā: cilvēks var būt tikumīgs tikai tādēļ, ka viņš ir brīvs.

Brīvs Kanta nozīmē ir tas, kas var pats sevi noteikt tikumisko prasījumu virzienā, kam ir tikumiskas pašnolemšanās iespēja. Tā tad Kantam brīvība sakrīt ar morālisko autonomiju. Maldiģi būtu domāt, ka brīvība ir tur, kur ir patvaļa un pilnīga nelikumība. Brīvība neizslēdz likumību. Gluži otrādi — arī brīvībā ir zināma likumība. Tikai tā, pēc Kanta domām, nav dabas kauzālā likumība, bet gan morāliskā jībūtības likumība.

Tā tad brīvība Kanta nozīmē raksturojas divējādi: no vienas puses — kā neatkarība no dabas likumības; no otras — kā labprātīga padošanās morāles likumībai.

Bet kā ir iespējama šāda brīvība? Ārējo parādību pasaulē viss ir iekalts cēlonības važās. Katrai parādībai ir savs cēlonis. Ari cilvēks kā empiriska būtne ir padots nelaužamai kauzālītai un tā tad nebrīvs. Kā tad cilvēkam ir iespējams būt neatkarīgam no dabas likumības un sekot mo-

rāliskā likuma prasībām, kas bieži vien ir pilnīgā pretstatā ar dabas kauzālo likumību? —

Kants atzīst brīvību par teorētiski neizprotamu. Teorētiski var pielaist tikai viņas iespējamību.*) Bet morāliski viņa ir nepieciešama, jo citādi sabrūk arī pašas morāles iespējamība. Būtu nevēdzīgi uzstādīt cilvēkam prasības, kuŗas viņš nevar pildīt. Kas atzīst morāles nepieciešamību, tam jāatzīst arī brīvības iespējamība. Tamdēļ Kants saka: «tu vari, jo tev jāvar!»

Brīvība tā tad ir morāliskās apziņas priekšnosacījums. Ja ir iespējama morāliskā apziņa, tad jābūt iespējamai arī brīvībai. Kā ieskatīt viņas iespējamību? —

Pēc Kanta mācības cilvēks ieslēdzas divās pasaulēs. Kā jutekliska būtne viņš pieder parādību pasaulei un ir padots dabas nebrīvai likumībai, kas ir neatkarīga no cilvēka gribas, bet kā saprātīga būtne — pārjutekliskai pasaulei, kur valda brīvība. Kā saprātīga būtne cilvēks pats noteic savu likumību, ir tā tad pats savas darbības cēlonis. Tā ir cēlonība, kas izriet no brīvības (Kausalitāt aus Freiheit). Bet tā ka šī pārjutekliskā pasaule nav pieejama mūsu prātam, tad arī Kants saka, ka mēs zinām tikai to, ka brīvība vispār ir iespējama, bet ne to, ka viņa iespējama. Tāpēc Kants nosauc brīvību par praktiskā prāta (t. i. morāliskās gribas) postulātu, t. i. atzinumu, kam nav teorētiskas drošības, bet tikai morāliska nepieciešamība.

Tāpēc brīvība nav pierādāma, bet viņai var tikai ticēt.

*) Tuvāk sk. nodaļā par Kanta atziņas mācību.

6. Pilnīgais labums

Mēs redzējām, ka augstākais labums (bōnum suprēmum), ko var atzīt bez kādiem iebildumiem, ir vienīgi labā griba jeb pati tikumība. Bet viņa nav pilnīgais labums (bōnum consumātum). Cilvēks kā bioloģiska būtne tiecas arī pēc svētlaimes (Glückseligkeit) kā visu prasību izsmelošā apmierinājuma. Tāpēc cilvēks par pilnīgu labumu var atzīt tikai tikumības un svētlaimes apvienojumu t. i. laimīgu labo gribu.

Uzmācas jautājums: vai ar to Kants nepieķāpjas parastā eudaimonisma*) priekšā? Daudzi Kantam ir izteikuši šādu pārmetumu. Tomēr pilnīgi Kantu viņš neaizķer. Svētlaimē nedrīkst būt tikumīgas darbības mērķis un motīvs, bet tikai sekas. Mēs nedrīkstam būt tikumīgi tādēļ, ka gribam būt laimīgi, bet mums jābūt laimīgiem tādēļ, ka esam tikumīgi. Svētlaimi prasa morāliskā cilvēka taisnības apziņa, jo netaisnīgi būtu tas, ka netikumīgie ir laimīgi (kā tas dzīvē bieži notiek), bet tikumīgie — nelaimīgi. Tāpēc Kants prasa, lai samērā ar cilvēka tikumību tam tiktu piešķirta arī laime, jo vienīgi tikumīgs cilvēks ir laimes cienīgs.

Bet vai ir iespējams šāds pilnīgais labums? Ja nav iespējams, tad sabrūk arī pate morāliskā

*) Eudaimonisms — mācība ētikā, ka visaugstākā dzīves vērtība ir laime.

apziņa, jo tas ir viņas nepieciešams prasījums. Bet tā ka morālitate ir iespējama, tad jābūt iespējamai arī harmonijai starp tikumību un laimi, t. i. tikumīgai laimei.

Šī harmonija starp pilnīgu tikumību un pilnīgu laimi, kuru Kants apzīmē par svētumu, še, zemes virsū, nav sasniedzama. Viņu var sasniegt tikai bezgalīgā dzīves progresā, kas ir iespējams tikai tad, ja cilvēks ir nemirstīgs. Tāpēc Kants kā otro tikumiskās apziņas postulātu uzstāda **nemirstību**.

Pilnīgais labums prasa arī, lai starp tikumību un laimi būtu pilnīga proporcionālitāte jeb samērs. To var garantēt tikai vispilnīgākā morāliskā būtne, kas būtu nevien augstākais morāliskais likumdevējs, bet līdz ar to arī pasaules radītājs un valdītājs, jo citādi viņai nebūtu spēju iekārtot pasauli pēc tikumīgas gribas prasībām. Tāda būtne ir Dievs. Tā Kants, analizēdams morāliskās apziņas iespējamību, nonāk arī pie Dieva postulāta.

Morāle, pēc Kanta domām, iespējama tikai tai gadījumā, ja iespējami šie trīs morāliskās apziņas postulāti (prasījumi): brīvība, nemirstība un Dievs. Viņi nav pierādāmi, tāpēc viņiem var tikai ticēt. Tā no morāles dabīgi ved ceļš uz reliģiju resp. ticību. Ari Kants izsakās: «Tādā kārtā morāliskais likums caur augstākā (t. i. pilnīgā) labuma jēdzienu, kā tīrā praktiskā prāta objektu un mērķi, noved pie reliģijas, t. i. pie visu pienākumu atzīšanas par Dieva baušļiem.»

7. Kanta ētikas pamatnoskaņa

Tāda galvenos vilcienos ir Kanta ētika. Daudziem viņa var likties ļoti nežēlīga, jo Kants tikumīgai gribai neļauj ne pie kādiem apstākļiem atteikties no sava pienākuma izpildīšanas. Tā, piem., Kants nepieļauj melot pat tai gadījumā, ja no tā atkarātos otra cilvēka dzīvība, jo meli ir netikumiska darbība un tādēļ apdraud cilvēka cieņu. Bez tam Kants, kā jau redzējām, par tikumisku darbību neatzīst arī to, kuŗas pamatā kā noteicošais dzinējspēks ir bijušas tieksmes vai jūtas. Tikumīgs ir tikai tas, kas b r ī v i, pats no sevis pilda tikumiskās prasības. Tāpēc tikumīgam cilvēkam jābūt neatkarīgam no visām savām dziņām, iekārēm, iegribām, kaislibām, afektiem u. t. t. Bet no tā pilnīgi brīvs cilvēks nekad nevar kļūt. Sakarā ar to tikumīga cilvēka raksturīgākā pazīme pēc Kanta domām — neatlaidīga cīņa ar savu juteklisko dabu, jo tikums Kantam — morālītāte cīņā.

Kanta ētika ir tā tad nesaudzīga cīņa s ē t i k a. Viņa liek mums neatlaidīgi cīnīties par labā uzvaru pār ļauno. Kaut arī pilnīgu labā uzvaru cilvēks nekad nevarēs sasniegt, tomēr no cīņas neviens nav atsvabināts. Kanta domas šinī gadījumā sakrīt ar lielā norvēģu rakstnieka Ibsena domām: «Piedots tiks, ja neiespēsi, bet nekad, ja negribēsi». Tāpēc cilvēkam vajaga gribēt arī cīnīties, jo dārgākais vienmēr paša spēkiem jāizcīna. Tā, varbūt, ir cilvēka dziļākā traģika un arī augstākā laime.

Ja šai cīņā cilvēks nerasniedz to, ko gribējis, tad arī tas nemazina tikumiskās cīņas vērtību, jo labā griba nav atkarīga no sava darba rezultāta. Kādā vietā Kants izsakas: «Pat ja caur kādu sevišķu likteņa nelabvēlību vai caur nežēlīgās dabas skopulīgo sagatavojumu šai gribai pilnīgi trūktu spēju izvest savu nolūku; ja pie vislielākās centības viņa nekā nevarētu panākt, un atliktos vienīgi labā griba (protams, ne tikai kā kaila vēlēšanās, bet kā visu līdzekļu pielietošana, cik tālu tie ir mūsu rīcībā): arī tad viņa (t. i. labā griba) mirdzētu pate sevī kā dārgakmenis, kā kaut kas tāds, kas visu savu vērtību pats sevī satur. Sekmes vai sekmju trūkums nevar viņai nekā pielikt, ne atņemt.» — Labā griba tā tad pēc Kanta domām ir laba pate tikai caur sevi, caur savu gribēšanu, un viņa ir jāvērtē augstāk par visu to, ko viņa rada. Līdz ar to šīs Kanta domas var iedvest lielu cīņas drosmi katrā, kas viņas būs izdomājis un atzinis par pareizām.

Tomēr uzmanības jautājums: vai šāds pastāvīgs tikumiskās cīņas stāvoklis cilvēkā nav pārāk nospiedošs? Vai tas neiznīcina gaišo un dzīves priecīgo noskaņojumu cilvēkā? Kants to noliedz. Jo, kā mēs redzējām, tikumīgs cilvēks pats brīvi sev uzliek morālisko likumu. Bet ko mēs darām brīvi, saskaņā ar savu dziļāko pārliecību, tas mūs nenospiež, bet gluži otrādi — rada mūsos pacilātības izjūtu. Kļūdami tikumīgi, mēs jūtam, ka topam pilnīgāki, ideālāki, skaidrāki un arvien brīvāki. Šai brīvības izjūtā mēs nejūtam sevi kā savu iegribu vergu, bet kā valdnieku. Tas mums dod spēku droši iet cīņā ar visām ļaunajām varām kā sevī, tā citos. Bet cīņā bieži vien vēl vairāk pieaug spēks. Un tā pareizi un āreji nepiespiestā cīņa kļūst vēl vieglāka. Tāpēc morāliskā likuma «jūgs ir maigs un viņa nasta viegla». Ne baudā meklējama augstākā dzīves vērtība, bet gan tiku-

misko ideālu piepildīšanā. Tikai darbīga cīņas dzīve pēc Kanta domām, sniedz cilvēkam vislielāko apmierinājumu un prieku. «Kas nestrādā, nekad nav atspirdzis un apmierināts.»

Tā Kanta ētika noteikti prasa, lai mēs kļūtu iekšēji brīvi. Ideālus piepildīt var tikai tas, kas ir izcīnījis šo iekšējo brīvību, tā kļūdamas pats savs kungs. To derētu sevišķi ievērot mūslaiku cilvēkam, kas, dzīvodams moderno lielpilsētu ārējā civilizācijas laikmetā, arvienu vairāk iesliņģst iekšējās verdzības važas. Pret vergiem mums nav cieņas. «Kas padara sevi par vergu, tas nedrīkst žēloties, ja viņu min kājām.» Tāpēc arī visi tie, kas vergo savām tieksmēm un kaislībām, zaudē cilvēcīgo cieņu. Dzīve viņus agri vai vēl nesaudzīgi samīn. Kas grib nest saprātīgas būtnes cieņu, tam jāsarauj arī iekšējās važas. Tā mēs sapratīsim arī sekošos Kanta vārdus: «Dvēseles trīs labumi ir: veselī saprāts, piecīga sirds un brīva, pār sevi pašu valdoša griba. Ja pie tā vēl pievieno veselīgu miesu, kas saprātam palīdz ar jutekļiem, dziļākai sirds izjūtai ar jautru noskaņojumu (dem Gefühl des Gemüts durch Munterkeit) un gribai ar aktivitāti, tad ir doti visi iekšējie labumi.»

Tāda ir cilvēcīgi dziļās Kanta ētikas pamatnoskaņa. Viņa izteicas arī slavenajos vārdos: «Ir divas lietas, kas cilvēka sirdi un garu pilda ar allaž jaunu un pieaugošu godbijību un apbrīnošanu, jo biežāki un pamatīgāki mēs viņās nodziļinājamies: z va i g ž ņ o t ā d e b e s s p ā r m a n ī (kas liek man apzināties manas mazās spējas, kas ir man kā sīkam un pie tam vēl ātri izzūdošam punktam bezgalīgajā visumā) un m o r ā l i s k a i s l i k u m s m a n ī (kas, neskatoties uz visu to, tomēr manī atklāj bezgalībā iesniedzošos manas neredzamās būtības, manas personības uzdevumu).

Kanta reliģijas filozofija

1. Morāle un reliģija

Nav iespējams izprast Kanta reliģijas filozofiju, neizprotot to attiecību, kādā viņš nostāda reliģiju un morāli, jo te slēpjas tas Kanta «kopernikāniskais apvērsums», ko viņš izdarīja sava laika reliģijas filozofijā. Tāpēc mūsu pirmais jautājums, ieejot Kanta reliģijas filozofijā: kādas attiecības pastāv starp morāli un reliģiju (protams — Kanta izpratnē)?

Kā starp dažādiem reliģijas aizstāvjiem, tā arī filozofiem valda ieskaits, ka starp reliģiju un morāli pastāv cieša sakarība. Tam piekrīt arī Kants. Tikai viņš šo sakarību izprot pilnīgi pretēji, nekā mācītāji un lielais vairums filozofu. Pēc to ieskatiem šī sakarība ir sekoša: reliģija stāv morāles pamatos un noteic to. Tā tad — morāle ir atkarīga no reliģijas. Morālisks var būt tik tas cilvēks, kas ir reliģisks. Kas netic Dievam, tas nevar būt arī tikumīgs. Kants šim parastam uzskatam, kas valda arī vēl mūsu dienās, noteikti pretojas. Pēc Kanta pārlicības ne reliģija nosaka morāli, t. i. kas labs, kas ļauns, bet gan morāle nosaka, kam saprātīgs cilvēks drīkst ticēt, kam nē. Kants pašu morāli nostāda reliģijas pamatos. Par reliģisku cilvēku drīkst uz-

skatīt tikai to, kas ir tikumīgs. Bez morāles nav arī reliģijas. Reliģija dzimst no morāles, bet ne morāle no reliģijas. Tā tad Kants reliģiju un morāli nostāda pilnīgi pretējās attiecībās. Tas ir viņa revolūcionārais apvērsums reliģijas filozofijā.

Mēģināsim tagad ieiet dziļāki Kanta domu izpratnē.

Iepriekšējā nodaļā mums jau noskaidrojās, ka tikumīgs cilvēks Kanta izpratnē ir tas, kas brīvi, bez ārējiem vai iekšējiem spaidiem, pilda savu pienākumu. To, kādus pienākumus vajaga izpildīt, nosaka cilvēka praktiskais prāts jeb viņa sirdsapziņa. Morāliskā apziņa, ko mēs nesam sevī, norāda, ko mēs drīkstam darīt un ko nedrīkstam. Ja arī cilvēks skaidri neapzinas, ko vajaga darīt un ko nē, tad vismaz viņš instinktīvi to nojauš. Tāpēc, lai zinātu, kas labs, kas ļauns nav vajadzīgs iet pēc padoma pie gudriem mācītājiem vai arī pārdabīgām būtnēm, bet dziļāki ieskatīties pašam sevī. Tāpēc tikumīgam cilvēkam, kas grib atrast savus pienākumus, nav vajadzīgs reliģijas un Dieva, jo pēc Kanta domām pienākumi ir neatkarīgi no Dieva gribas. Par pienākumu drīkst atzīt tikai to, kas saskan ar morālisko likumu. Bet morāliskais likums nav Dieva dots, jo viņu, kā agrāk redzējām, sevī nes pati morāliskās apziņas iekšējā nepieciešamība, kas ir autonoma, resp. atkarīga vienīgi pati no sevis, bet ne no kā cita, kas stāvētu ārpus viņas. Arī Dievam kā pilnīgākai morāliskai būtnei ir jāatzīst morāliskais likums, jo citādi viņu nevarētu uzskatīt par morālisku. Pašam Dievam, tā tad ir jāpadodas kategoriskam imperatīvam, jo viņš to nevar grozīt, tāpat kā viņš nevar pārmainīt arī to, ka $2 \times 2 = 4$. Pēc Kanta uzskatiem ne Dievs rada morāli, bet morāle, kā vēlāk redzēsim, «rada» Dievu.

Ja tikumīgam cilvēkam Dieva ideja nav vajadzīga, lai zinātu labo un ļauno, tad, varbūt, viņam būtu vajadzīga Dieva palīdzība un tā tad arī reliģija, lai varētu izpildīt savu pienākumu. Arī to Kants noraida. Ja arī šāda vajadzība būtu, tad tomēr cilvēka labā griba nedrīkst to pieņemt. Kādēļ? — Mēs jau redzējām, ka vienīgais motīvs un ierosinājums morāliskai darbībai drīkst būt tikai cieņa pret savu pienākumu. Viss cits ir morāliski vienaldzīgs vai antimorālisks. Tāpēc arī Dieva palīdzība pienākuma izpildīšanā nepadara pašu cilvēku morāliskāku, jo tas tad vairs nebūtu viņa nopelns. Tādā gadījumā cilvēks nebūtu arī vairs brīvs, jo viņš būtu atkarīgs no kāda cita spēka, kas nav viņš pats. Bet tikumīgam cilvēkam jābūt pilnīgi brīvam t. i. autonomam. Tamdēļ arī Kants saka, ka viss tas, kas nerodas kā paša cilvēka nopelns, nevar aizvietot morālītātes trūkumu cilvēkā. Un tā ka arī Dievs, kaut gan viņš tiek domāts kā visspēcīgā būtne, tomēr nevar padarīt cilvēku tikumīgāku, tad arī morāles iespēja mības pamatos nedrīkst nostādīt reliģiju.

Tā tad Kants, nostādīdams morāles pamatos kategorisko imperatīvu un morālisko autonomiju, līdz ar to ir izslēdzis iespējamību morāli dibināt uz reliģiju. Morāles pamatos nav nekā cita, kā vienīgi viņa pati. Morāle ir autonoma, un tāpēc viņas «baušļu» nozīmība un iespējamība ir meklējama vienīgi viņos pašos, bet ne ārpus tiem, jo pretējā gadījumā morāle kļūtu heteronoma un nevarētu vairs dot cilvēka dzīvei pēdējo attaisnojumu.

Ja nu reliģija nav liekama morāles pamatakmeņos, bet ar morāli viņa tomēr atrodas ciešos sakaros, kur tad viņu meklēt? — Morāles torņa galā! Kā tas saprotams? — Gleznaini to varētu izteikt šā: zeme, kuņģis ir meklējamās morā-

les saknes, nesatur nekādus svešus piemaisījumus, bet vienīgi tiro morālisko likumību. Turpretim debesis, kuņās iesniedzas cilvēces morāliskie ideāli, ir reliģiskas ticības piesātinātas. Morāle nevis izaug no reliģijas, bet ieaug tajā. Morāles filozofija nesākas ar reliģijas filozofiju, bet noslēdzas ar to.

Mēģināsim arī šais Kanta domās ieskaitīties dziļāk. Kanta morāles filozofija, kā tas redzams iepriekšējās nodaļas beigās, noveda pie trim praktiskā prāta postulātiem: brīvības, nemirstības un Dieva. Bez šiem prasījumiem, ko uzstāda cilvēks, nav iespējams arī cilvēka dzīves pēdējais mērķis — pilnīgais labums, t. i. taisnīga saskaņa starp tikumību un svētlaimi. Šie prasījumi ir nepieciešami cilvēkam kā būtnei, kas sastāv no prāta un juteklibas. Bet viņi ir tikai a i grandiozi prasījumi, ko morāliskais cilvēks raida uz debesīm. Vai brīvība, nemirstība un Dievs patiešām arī ir, par to nav nekādas zinātniskas drošības.*) Tam var tikai ticēt. Un, pēc Kanta domām, morāliskam cilvēkam arī jātic šo ideju eksistencei. Pretējā gadījumā nav nekāda attaisnojuma pieņemt to, ka pasaule savos pēdējos pamatos ir morāliski iekārtota; bet ja pasaules pēdējie pamati nav morāliski, t. i. ja viņi negarantē ar laiku morāliskā dzīves veida uzvaru, tad arī cilvēka morālītai, kā domā Kants, nav nekādas jēgas. Šādai morāliskai pasaules ie-

*) Daži Kanta kritiķi apgalvo, ka Kants savā teorētiskā filozofijā pierādījis, ka Dieva nav, bet praktiskā — ka Dievs ir. Tas ir pilnīgs Kanta domu pārpratums. Kants tieši uzsver, ka Dievs (un arī nemirstība un brīvība) nav teorētiski ne pierādams, ne apgājams, bet vienīgi morāliski prasāms. Bet ne viss tas, ko cilvēks prasa, arī ir. Parasti prasa to, kā cilvēkam pašam nav, bet kam vajadzētu būt. Bet no jājūtības nav nekāda pierādoša ceļa uz to, kas ir. No ideāliem nevar nolasīt viņu īstenību. Tāpēc arī ar savu postulātu mācību Kants neiekrit nekādās pret-runās pats ar sevi un nenoved zinātni ticības kalpībā.

kārtai var un drikst tikai ticēt, jo viņa nav pieredzē uzrādāma. Te arī slēpjas katras reliģijas dziļākais kodols un saturs. Bet tā ka šīs idejas nav morāles sākumā, bet tikai beigās, tad arī pati reliģija nedrīkst nostāties morāles sākumā, bet tikai beigās. Reliģija ir cilvēka morāliskās apziņas sekas, bet ne cēlonis. Ne reliģija rada morāli, bet morāle reliģiju. Tamdēļ katrai īstai reliģijai, uzsver Kants, jābūt morāliski pamatotai un cilvēkam jāpaliek morāliskam arī tad, ja zūd viņa ticība.

Reliģija saskaņojas cilvēka morāliskā sirds noskaņojumā. Morāliskais noskaņojums ir tikai tas, kā pamatā ir cieņa pret morālisko likumu, kas prasa apspiest katru patmīlību un egoismu. Bet tā ka cilvēks nekad nav pilnīgi brīvs no savas patmīlības, tad viņš arī vienmēr izjūt sevi kā morāliski nepilnīgu. Neviens nav pilnīgi labs, bet katram jāklūst par tādu. To prasa pati morāliskā apziņa cilvēkā. Katrā cilvēkā ir zināmi morāliski trūkumi, tas rada prasību pēc šo trūkumu novēršanas, t. i. pilnības. Tāpēc katra tikumīga cilvēka augstākais ideāls — morāliskā pilnība. Līdz ar to ir skaidrs, ka pilnība neraksturo patreizējo cilvēka stāvokli, bet tikai viņa tieksmi un prasību. Tā ir dziļākā cilvēka prasība, kas ir atrodama viņa dabā. No šīs prasības dzimst arī cilvēka ticība, t. i. pārliecība, ka šī morāliskā pilnība būs kādreiz sasniedzama, un ka morāliskais likums ir dziļākais pasaules likums, kuŗa vadībā noslēdzas pasaules gaitas mūžības priekšā.

Cilvēks, nesdams sevī pasaules ļaunumu, grib kļūt brīvs no tā. Atbrīvošanās no šī ļaunuma ir atpestīšana, kas iespējama tikai tad, ja cilvēks tiešām būs kļuvis pilnīgi labs. Bet arī par šādu atpestīšanu nevar būt nekādas zinātniskas drošības. Viņai var vienīgi ticēt. Tāpēc katras reliģijas

ģiskas ticības dziļākais motīvs — prasība pēc atpestīšanas.

Mēs esam tagad izsekojuši, kā cilvēka praktiskais prāts noved pie reliģijas un kamdēļ viņam tā vajadzīga. Reliģijas pamatā ir tā tad paša prāta prasījumi un vajadzības. Tāpēc arī reliģijā nedrīkst būt nekā tāda, ko cilvēks ar savu prātu nevarētu attaisnot, jo viss tas, saka Kants, kas nerodas no paša prāta, nav arī prātam pieņemams. Ticība, kas nedzimst no prāta, nav reliģija, bet māņticība. Reliģija no māņticības atšķiras ar to, ka pēdējai nav motīvu, kuŗus varētu attaisnot cilvēka praktiskais prāts, bet pirmai ir vienīgi tādi motīvi. Pēc Kanta domām īstā reliģija, kas būtu atsvabinājusies no māņticības, drīkst būt «vienīgi prāta robežās». Tāpēc Kants savu galveno darbu reliģiskos jautājumos nosauc par «Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft». Tā ir racionāla reliģija, jo arī reliģiskos jautājumos pēdējais tiesnesis ir pats cilvēka prāts, kas vienīgais drīkst noteikt, kam drīkst ticēt, kam nē. Šis reliģijas kods — ticība cilvēka atpestīšanai no ļauna. Šinī atpestīšanas procesā Kants saskata trīs pakāpes: pirmā — kad cilvēkā vēl valda ļaunais, otrā — kad labais cīnās ar ļauno pēc uzvaras, un beidzot, trešā — kad ir uzvarējis labais princips un nodibinājas «debesu valstība zemes virsū». Apskatīsim tagad tuvāk šos momentus.

2. Radikālais ļaunums cilvēka dabā

Pēc Kanta mācības nav starpības starp ļaunu un labu morālē un reliģijā. Kas ir labs vai ļauns morāliskam cilvēkam, tas par tādu ir jāatzīst arī reliģiskam cilvēkam. Reliģija no morāles, mācībā par labu un ļaunu, atšķiras tikai pēc savu jautājumu uzstādīšanas. Morāle prasa: kas ir labs un ļauns, bet reliģija — kur sākas ļaunais un kā labais kļūst pilnīgs? Tāpēc arī reliģija dziļāki pieskaras cilvēka dvēselei. Bet kāpēc reliģijai jāuzstāda šādi jautājumi?

Reliģijas centrā, kā jau noskaidrojām, stāv cilvēka atpestīšanas ideja. Atpestīts var tikt tikai tas, kas ir kļuvis pilnīgi labs. Te rodas jautājums — kā cilvēks var kļūt pilnīgi labs? Pilnīgi labs var kļūt tikai tas, kas sevī galīgi iznīcinājis ļauno. Tas iespējams tikai tad, ja cilvēks «ar visām saknēm» būs izrāvis no sevis visu ļaunumu. Tāpēc atpestīšanas problēma savu atrisinājumu var iegūt tikai tad, ja ir zināmi pašā ļaunuma pamati jeb viņa «saknes». Līdz ar to katrai reliģijas filozofijai jau savā sākumā jāatrisina jautājums: kur slēpjas ļaunuma dziļākie pamati? Ar šo jautājumu arī sākas Kanta reliģijas filozofija.

Labais, pēc Kanta pārlicības, nav meklējams ārpus cilvēka, bet vienīgi pašā cilvēkā. Morāliski labais ir tas cilvēka iekšējais noskaņojums, kas saskan ar cilvēka pienākuma prasībām. Līdz ar

to arī ļaunais, kā pretstats labumam, nav meklējams ārpusaulē, bet vienīgi cilvēka iekšējā noskaņojumā un tieši tādā, kas stāv pret runā ar morālisko likumu. Ļaunums ir tur, kur cilvēks rīkojas pretēji savam pienākumam. Ja cilvēks ir iekšēji brīvs, tad nekas viņu nevar piespiest darboties pretēji savai morāliskai pārlicībai. Tādēļ neviens ārpusaules objekts nevar padarīt cilvēku ne labu, ne ļaunu, ja cilvēks pats tāds nav. Ja cilvēkā jau nebūtu ļaunuma, tad arī nekādas pasaulīgas varas nevarētu viņu samaitāt. Tamdēļ ļaunuma avots nav meklējams ārpusaulē, bet gan pašā cilvēkā. Viņš ir jau cilvēka dabā it kā iedzimts, jo rodas pasaulē līdz ar pašu cilvēku. Ļaunums ir p i r m a t n ē j s, jo viņu nevar atvasināt no kaut kā tāda, kas pats nebūtu ļauns. Ļaunais rodas tikai no ļaunā. Sakarā ar to, lai izprastu ļaunuma pēdējos pamatus, mēs esam spiesti novirzīties uz paša cilvēka dvēseles dzelmēm un uzstādīt jautājumu: kāds ir cilvēks pēc savas dabas — labs vai ļauns?

Šim jautājumam var būt trejādas atbildes. Var teikt, ka cilvēks pēc savas dabas ir : 1. vai nu labs, vai ļauns, 2. labs un ļauns, 3. ne labs, ne ļauns. Kuŗa no šīm atbildēm ir pareiza no Kanta viedokļa?

Laba ir tā cilvēka darbība, kas saskan ar savu pienākumu. Ar pienākumu saskan tā darbība, kuŗas motīvs ir bijis vienīgi pats morāliskais likums. Tā ka cilvēks, pēc Kanta atzinuma, vienā atsevišķā gadījumā var vadīties vai nu no morāliska likuma, vai arī no tāda likuma, kas nav morālisks, bet ne no abiem reizē, tad arī cilvēks vienā laikā nevar būt kā labs, tā ļauns. Tāpēc otrā atbilde noraidāma, t. i. ka cilvēks pēc savas dabas ir kā labs, tā ļauns. Tāpat noraidāma arī trešā atbilde, jo kas nevadās no morāliskiem principiem, tas vadās no antimorāliskiem principiem. Starp

labu un ļaunu nav nekā vidēja, nekādas pārejas. Tamdēļ maldīgi domāt, ka cilvēks nav ne labs, ne ļauns. Paliek tik pirmā atbilde — cilvēks ir vai nu labs, vai ļauns. Šo uzskatu Kants nosauc par **rigorismu**, (t. i. par stingrības un nepiekāpības redzes viedokli morālē).

Lai šīs Kanta domas kļūtu saprotamākas, tad atcerēsimies, ka Kants par tikumību vai netikumību runā tikai tik tālu, cik tālu cilvēks uzskatāms kā iekšēji brīvs. Kur nav brīvības, tur nav nevien labā, bet nav arī ļaunā. Tā tad arī ļaunuma pamatā ir brīvība. Tamdēļ arī dabai, kas seko saviem mēchaniskās nebrīvības likumiem, nedrīkst pierakstīt labas un ļaunas īpašības. Par labu un ļaunu drīkst runāt tikai attiecībā uz cilvēku kā saprātīgu būtni, kuŗas pamatā ir brīvība. Mēs nevainojam akmeni, kas nositis kādu cilvēku, bet gan pašu cilvēku, kas sviedis šo akmeni. Bet ja cilvēks ir brīvs, tad viņš vadās vai nu no morāliskām, vai antimorāliskām maksīmām (t. i. subjektīviem darbības principiem), bet ne no kaut kā tāda, kas morāliskā ziņā būtu vienaldzīgs. Jautas vien, ka kāds brīvs cilvēks neseko morāliskiem principiem, ir nemorāliska parādība.

Tā tad, pēc rigorisma mācības, cilvēks jau pēc savas dabas ir vai nu labs, vai ļauns. Tagad atliek noskaidrot: kādā gadījumā cilvēks pēc savas dabas ir ļauns, kādā labs?

Daba cilvēkam dzimšanas procesā dod līdz dažādiem iedīgļus un spējas. Par saviem iedīgļiem cilvēks nav vainojams, jo tie ir radušies neatkarīgi no viņa gribas. Atbildība cilvēkam jāuzņemas tikai par to, kas rodās sakarā ar viņa gribu. Tāpēc šie iedzimtie iedīgļi paši par sevi nav ne labi, ne ļauni, jo tie ir kauzālās nepieciešamības produkts. Ja cilvēka raksturu noteiktu vienīgi viņa iedīgļi, tad cilvēks būtu vienīgi dabas produkts, viņš nebūtu brīvs un par cilvēka

morālītāti nevarētu nemaz runāt (tāpat kā nejdzīgi runāt par dzīvnieku morāli Kanta nozīmē). Šie cilvēka dabas pirmatnējie iedīgļi ir līdzeklis, ko daba dod morālisko mērķu sasniegšanai. Viņu mērķis nevar būt ļauns, jo tad arī viņi paši būtu ļauni. Bet kādā gadījumā šie iedīgļi kļūst ļauni?

Cilvēks sevī uzrāda trīs dažādas spējas. Kā organiskās dabas sastāvdaļai cilvēkam ir tīri dzīvnieciskās spējas, kas parādās galvenām kārtām pašuzturas un savas sugas uzturēšanas procesos. Kā būtnei, kas apbalvota arī ar prātu, viņam ir cilvēciņas spējas, kuŗu augstākais mērķis — personīgā laime. Ja šis prāts sevī uzņem morāliskos mērķus, tad cilvēks parādās kā personība, kas aiz cieņas spēj sekot morāliskam likumam. Pašas par sevi nevienas no šīm spējām nav ne labas, ne ļaunas. Par tādām viņas kļūst tikai atkarībā no cilvēka gribas. Ļaunums rodas tad, ja cilvēka gribu galvenām kārtām noteic dzīvnieciski dzenuļi un patmīligais egoisms; morāliskais labums, turpretim, ja pēdējais cilvēka darbības ierosinātājs ir morāliskais likums. Katrā cilvēkā ir dzīvniecisku un patmīlīgu tieksmju iedīgļi. Ja jau šais iedīgļos būtu ļaunums meklējams, tad katrs cilvēks būtu ļauns. Bet cilvēks pēc savas dabas var būt arī labs. Tā tad šie iedīgļi kļūst par ļaunuma nesēju tikai tad, ja cilvēks ir nonācis viņu varā, ja viņi ir kļuvuši par cilvēka gribas noteicošo impulsu. Ļauns pēc savas dabas ir tas cilvēks, kuŗa gribas darbībā noteicošais vārds vairs nav morāliskam likumam, bet gan dažādiem jutekliskiem impulsiem, kur zemākā cilvēka daba valda pār augstāko. Labs pēc savas dabas turpretim ir tas cilvēks, kur šī attiecība ir otrāda.

Tā tad — lai zinātu, vai kāds cilvēks pēc savas dabas ir ļauns vai labs, jāzina šī cilvēka gribas virziens. Cilvēka gribas virzienu nosaka šīs

gribas pamatnostādījums jeb dispozi-
cija (Hang), kas ir atkarīga savos pamatos no
paša cilvēka. Ja cilvēka griba ir sevi nostādījusi
virzienā uz morālisko likumu, tad cilvēks pēc sa-
vas dabas ir labs, ja ne — ļauns. Šis gribas sā-
kotnējais nostādījums virzienā uz pretmorāli-
skiem principiem ir arī visa ļaunuma sakne. Tas
ir pirmatnējais ļaunums, ar kuŗu salīdzinot viss
pārējais cilvēka darbības ļaunums iegūst vienīgi
atvasinātu nozīmi.

Ļaunums cilvēka dabā var parādīties trijos
veidos. Ja morāliskais likums nav vienī-
gais cilvēka gribas impulss, tad var būt šādas
iespējamības: 1) griba nevadās vispār ne no kā-
diem principiem, 2) griba vadās kā no morāliskiem,
tā arī nemorāliskiem principiem, 3. griba vadās no
principiem, kas stāv tiešā pretrunā ar morālisko
likumu. Ja cilvēks savu gribu nevar pakļaut vis-
pār nekādiem principiem, bet vadās tikai no sa-
vām vēlēšanām, iekārēm, tieksmēm un kaislī-
bām, tad cilvēka daba ir stiprāka par viņa gribu
un viņa griba ir gļēva, ir morāliski nespēcīga.
Te slēpjas cilvēka dabas gļēvums, kur, varbūt, ir
gan labi nodomi, bet trūkst spēka viņus piepildīt.
Otrā gadījumā cilvēks ir spējīgs pildīt savu
pienākumu, bet bieži vien to negrib darīt.
Šādā gadījumā pienākuma apziņai piejaucas
arī patmīļīgi motīvi un cilvēka sirds kļūst
nešķīsta. Ja patmīlība no līdzdarbīga prin-
cipa kļūst par dominējošu cilvēka dzīvē, t. i. par
pilnīgu egoismu, tad tāda griba ir ļaunprātīga
jeb samaitāta.

Tagad mums būs zināmā mērā noskaidrojies
jautājums arī par to, kā ļaunums cilvēkā
iespējams. Ja cilvēkā būtu juteklība vien,
tad par ļaunumu morāliskā nozīmē nevarētu ru-
nāt, jo tur, kur kāda būtne dzīvo vienīgi jutekli-
sku dzīvi, tur nav nekādas brīvības, un tā tad ne-

var runāt arī par ļaunumu. Ja cilvēkā būtu vienīgi praktiskais prāts jeb morāliskā griba, arī tad ļaunums nebūtu iespējams, jo tad cilvēks būtu pilnīgi brīvs un padotos vienīgi morāliskiem likumiem. Ļaunums rodas tur, kur prāts sastopas ar juteklību un uzvaru gūst pēdējā. Tā tad cilvēks pēc savas dabas ir ļauns tādēļ, ka viņā mājo jutekliskas prasības un prāta likumi. Ja cilvēkā būtu vienīgi juteklība, tad viņš būtu morāliski nevainīgs (kā mazi bērni un dzīvnieki). Ja cilvēkā būtu vienīgi prāts, kas vadās no morāliskiem likumiem (t. i. morālisks prāts), tad cilvēks būtu svēts (kā piem. Dievs). Ja cilvēks principiāli vienmēr un visur uzstātos pret morālisko likumu, tad viņš būtu sātanisks. Bet pēc Kanta domām katrā cilvēkā ir arī kaut kas no labā, t. i. no pienākuma apziņas. Tāpēc cilvēks ir gan ļauns, bet ne sātanisks, jo pret morālisko likumu viņš nedumpojas principiāli. Cilvēks ir radikāli ļauns, jo ļaunums, kā redzējam, meklējams cilvēka dabas dziļākos pamatos, t. i. pašas gribas sākotnējā nostādījumā, kas pakļaujas juteklības prasībām.

Cilvēks, tā tad, ir radikāli (t. i. savos pamatos) ļauns, bet ne absolūti (t. i. pilnīgi) ļauns, jo tādā gadījumā viņam nebūtu tieksmes laboties. Bet cilvēkā ir uzrādāma tieksme arī kļūt labākam un atbrīvoties no sava ļaunuma. Cilvēks meklē atpestīšanu no sava radikālā ļaunuma. Tas ir katras reliģijas pamatfakts. Šī atpestīšana ir iespējama tik caur pilnīgu atdzimšanu, kas pastāv radikālā nodomu pārmaiņā, t. i. ļauno nodomu vietā vienmēr un visur nostādot labus nodomus. Starp labiem un ļauniem nodomiem Kants nepieļauj nekādu kompromisu, nekādas pārejas, jo kas ir labs, tas labs, kas ļauns, tas ļauns. Viens un tas pats nodoms nevar būt reizē labs un ļauns. Tāpēc arī nevar būt pakāpeniskas atdzimšanas. Tai mirkli, kad cilvēks sevī nostāda ļauno no-

domu vietā labos nodomus, viņš izdara iekšēju revolūciju. Pakāpenība var būt vienīgi šo nodomu izpildīšanā, bet ne pārstatīšanā. Morālisko nodomu pilnīga realizācija ir bezgalīgs uzdevums cilvēka gribai, tāpēc Kants prasa nemirstību.

Te dzimst jauna problēma Kanta reliģijas filozofijā: Vai cilvēks pats ar saviem spēkiem vien var pilnīgi atdzimt? Vai nav vajadzīga arī kāda augstāka palīdzība žēlastības veidā? Pēc baznīcas tēvu (piem. sv. Augustīna) ieskatiem, cilvēks ar paša spēkiem vien nevar tikt vaļā no sava ļaunuma, tāpēc viņa pirmais pienākums — lūgt Dieva žēlastību. Ari Kants atzīst, ka cilvēks ar saviem spēkiem vien nevar kļūt tikumiskā ziņā pilnīgs. Ir vajadzīga žēlastība. Tikai šī žēlastība nedrīkst būt sākumā, bet beigās. Katra cilvēka pirmais pienākums ir izdarīt atdzimšanu savos nodomos un pielikt iespējami lielākas pūles savu labo nodomu izpildīšanā. Neviens nedrīkst cerēt uz žēlastību, kas pats nepūlas būt šīs žēlastības cienīgs t. i. kas pats nav pielicis iespējami lielākas pūles ceļā uz labošanu. Ja cilvēks pats ir iepinies ļaunumā, tad paša spēkiem jāpūlas tikt arī vaļā no viņa. Dieva žēlastība var būt tik kā papildinājums cilvēka cīņai ar savas dabas radikālo ļaunumu.

Sakarā ar šo žēlastības mācību arī pašas reliģijas iedala divi grupās: 1. kulta reliģijas, kas ar ārēja kulta palīdzību cenšas iegūt Dieva žēlastību ārpus morāliskās darbības, un 2. labā dzīves veida reliģijas, kas cilvēkam liek vispirms nostāties uz morāliska dzīves veida, un tad tikai prasīt pēc Dieva žēlastības. Kulta reliģijas visu pestīšanu gaida vienīgi no Dieva, jo pēc viņu domām cilvēks ir iestīdzis grēkos un ir pilnīgi bezspēcīgs laboties saviem spēkiem. Šīs reliģijas piekritēji gaida, ka Dievs, savas laipnības un žēlastības dēļ, iežēlosies par cilvēku un nāks

tam palīgā. Cilvēks nevar nekā cita darīt, kā vienīgi gaidīt šo Dieva dāvanu, lūgt viņu un ar dažādu kultu palīdzību ārēji darīt to, kas iespaidotu Dieva gribu. Pēc Kanta domām šādai reliģijai trūkst morāliska kodola, jo «viss, ko bez labā dzīves veida cilvēks vēl domā darīt, lai patiktu Dievam, ir tikai reliģiski māņi un ačgarnais dievkalpojums». Vienīgais īstais dievkalpojums — morāliskais dzīves veids, kuŗa pamatā ir nesaudzīga cīņa ar cilvēka ļauno gribu. Dievs ir taisnīgs. Tāpēc viņš nedrīkst izsniegt žēlastības dāvanas tiem, kas nav to cienīgi. Kas pats sevi nepadara par žēlastības cienīgu, tam nevar būt nekādas žēlastības. Tikai izlutinātais cilvēks parasti cenšas apiet Dieva taisnīgumu un tūliņ nonākt pie žēlastības. Tādēļ Kants saka, ka no visām Dieva morāliskām īpašībām: svētuma, žēlastības un taisnīguma, cilvēks parasti griežas uz otro, aizmirsdams, ka žēlastība var nākt vienīgi pār to, kas ir ceļā uz svētumu.

Visur Kantam pirmā vietā stāv pats cilvēks. Tāpēc arī vienīgā cerība dabūt sev kā papildinājumu Dieva žēlastību — paša cilvēka cīņa par labā principa uzvaru sevī, jo arī Kanta reliģija ir titāniskas cīņas reliģija. Tā mēs esam nonākuši pie nākošās problēmas Kanta reliģijas filozofijā.

3. Labā principa cīņa ar ļauno par virsvaru cilvēkā

Cilvēka morāliskā apziņa uzrāda sevī stipru tieksmi prasīt vienmēr pēc attaisnojuma. Tamdēļ viens no svarīgākiem jautājumiem katrā morāliskā cilvēkā: kāds morālisks attaisnojums ir pašai pasaulei? Kamdēļ Dievs ir radījis pasauli? Ja Dievs ir morālisks pasaules radītājs, tad viņam ir bijis arī kāds morālisks mērķis. Šis mērķis ir bijis morāliskā pilnība jeb svētums, kas var iemiesoties tikai ideālā cilvēkā, kas tā tad ir it kā dzimis no paša Dieva. Šo morāliski pilnīgā cilvēka ideju Kants sauc par Dieva dēlu, kā uzdevums — atpestīt pasauli. Pasaule var tikt tikai tik tālu attaisnota, cik viņa nes sevī morāiskas būtnes. Citāda morālisks attaisnojums pasaulei nav. Tāpēc vienīgais ceļš cilvēkam uz Dievu — caur morālisko pilnību resp. Dieva dēlu.

Ticot morālskai pilnībai kā augstākam pasaules mērķim, mums jātic arī Dieva dēlam (Kristum) kā šīs pilnības iemiesotājam sevī. Lai ticētu Dievam un viņa dēlam, nav vajadzīgi nekādi brīnumi, jo vienīgais ticības pamats meklējams morāliskā prāta principos t. i. tikumībā. Kas nevar ticēt bez brīnumiem, tas pierāda savu morālisko vājumu. Tādēļ brīnumi reliģijā ir lieki. Ja vispār brīnumiem būtu reliģijā kāda nozīme, tad vienīgi tā, ka viņi pamudina cilvēku nākt pie mārāles.

Līdz ar Dieva dēla ierašanos ļaunais tomēr nav iznīcināts no pasaules. Ne Dievam, bet pašam cilvēkam šis ļaunums jāiznīcina. Ja jau Dievs būtu iznīcinājis visu ļaunumu pasaulē, tad cilvēkam būtu nepieciešami jābūt labam, un tad labums nebūtu arī vairs cilvēka nopelns. Tad viņš pazaudētu savu morālisko raksturu, jo cilvēkam vairs nebūtu brīvības. Dievs ir atstājis cilvēku brīvu, lai viņš varētu būt morālisks un pats izvēlētos, vai palikt pie radikālā ļaunuma vai arī tuvoties morāliskai pilnībai, t. i. kļūt par Dieva dēlu. Bet kā lai cilvēks tiek vaļā no saviem grēkiem? —

Varbūt Kristus ar savām ciešanām ir jau izpircis cilvēka grēkus? Ja to pielaistu, tad iznāktu, ka cilvēkam ir kāda aizstāvniecība pie Dieva. To Kants neatzīst. Morāliski uzdevumi nav pārnesami no viena cilvēka uz kādu citu būtni, jo morāle ir vispersonīgākā lieta pasaulē.

Cilvēkam pašam ir jāiznīcina ļaunums, jo viņš pats par visu atbildīgs. Cilvēka grēki nav parādu zīme, ko var samaksāt kāds cits cilvēks savas labsirdības dēļ. Ļaunumus, kas bijuši cilvēka dzīvē, nevar padarīt par nebijušiem arī pats Dievs. Nodarīto ļaunumu nevar vienkārši ignorēt, jo tas būtu tad netaisnīgi. Kas grib iemantot Dieva valstību, tam jāklūst morālisks. Bet arī tai gadījumā, ja cilvēks mainītos savos nodomos un izpildītu savu pienākumu, viņš nevarētu iegūt nekādu pārpalikumu, ar ko dzēst savu agrāk nodarīto ļaunumu. Katra cilvēka uzdevums būt morālisks, un tāpēc arī te nerodas nekāds pārpalikums jeb ietaupījums.

Tā tad iznāk, ka ļaunuma lāsts mūžam paliek uz maniem pleciem un tā tad Dieva priekšā viss attaisnots es nekad nevaru tikt.

Bet kā tad pestīšana vispāri iespējama?

Morāliski atdzimst tas cilvēks, kas no ļaunā gribas nostādījuma principiāli pāriet labā nostādījumā. Tāpēc ļaunuma iznīcināšana iespējama tik kā labuma rašanās. Ļaunais nevar mirt bez labā dzimšanas. Šai atdzimšanas mirkli mirst vecais gribas nostādījums un ļaunais cilvēks, tomēr viņa agrāk izdarītais ļaunums netiek dzēsts. Tas paliek. Atdzimušajam cilvēkam ir jāuzņemas arī nodarītie grēki. Viņš nedrīkst tos ignorēt. Bet kā tad lai viņš dzēš savu veco grēku rēķinu? —

Pasaule, pēc Kanta domām, patreiz atrodas tādā stāvoklī, ka laime sasniedzama tikai ļaunajam cilvēkam, bet labajam cilvēkam vienmēr jāiet ar ērkšķu vainagu galvā. Labais cieš, bet ļaunais smeļ. Atdzimšanas momentā cilvēks atraisās no visa ļaunuma. Līdz ar to viņš novelk arī svētlaimības tērpu un uzliek ērkšķu vainagu. To visu viņš dara brīvi. Brīvi viņš atsakās no ļaunuma un laimes, brīvi arī uzņemas morāliskā likuma izpildījumu un sagaidāmās ciešanas. Šīs ciešanas, kas rodas atdzimušā cilvēka dzīvē, rada zināmu pārpalikumu un tā dzēš vecos grēkus resp. nodarīto ļaunumu. Tikai tā cilvēks var iegūt atpestīšanu no sava radikālā ļaunuma.

Atdzimis ir tikai tas, kas kļuvis labs. Tāpēc atdzimšana iespējama tik caur Dieva dēlu, uzņemot to sevi. Atdzimstot rodas ciešanu pārpalikums, kas cilvēku atpestī no izdarītā ļaunuma. Tāpēc arī Dieva dēls tiek saukts par *P e s t ī t ā j u*.

Ciešanu pārpalikums rodas tikai tad, ja cilvēks ir pilnīgi iegājis Dieva dēlā. Bet vai tas iespējams? To pilnīgi sasniegt cilvēks nekad nevar, jo mūsu pasaulīgā dzīve nekad neatbilst visā pilnībā morālisko likumu prasībām. Bieži, kā saka, gars ir gan labprātīgs, bet miesa vāja. Ari atdzimušais cilvēks sava nespēka dēļ var krist atpakaļ grēkā. Tāpēc cilvēkam vajadzīga arī pa-

līdzība žēlastības veidā. Šī žēlastība, kā jau agrāk noskaidrojām, nedrīkst būt netaisnīga. Viņu var iegūt tikai tad, ja cilvēks ir izlietojis visus savus spēkus cīņā par labā principa uzvaru sevī. Cilvēkam, lai viņš sauktu pēc žēlastības, ir jābūt tās cienīgam. Tāpēc taisnīgi žēlastību var iegūt tikai tas, kas ar visu savu sirdi ir kalpojis augstākai morāliskai idejai — Dieva dēlam. Dievs ir taisnīgs. Tāpēc tur, kur pati cilvēka dzīve nav kļuvusi par morālisku dievkalpojumu, nevar būt arī žēlastības un tā tad atpestīšanas.

Ari ciešanām ir tikai tik tālu attaisnojums, cik viņas radušās kā sekas no morāliska dzīves veida. Ciešanām pašām par sevi nav nekādas morāliskas vērtības. Ja cietējs ir ļauns cilvēks, tad arī ciešanas nekā neiespēj. Ciešanām ir nozīme tikai tad, ja cieš labais, taisnīgais.

Ciešanas ir nozīmīgas tikai uz morāliskiem pamatiem. Tāpēc ir vēltīgas to cilvēku ciešanas, kas paši ar nolūku tās sev rada, lai tā aplūsinātu savu sirdsapziņas balsi. Sirdsapziņas balss nav jāapklusina, bet gan jāiekustina. Ciešanās cilvēks nedrīkst meklēt baudu un apmierinājumu savam egoismam, kā tas bieži vien saskatāms reliģijas vēsturē.

Morālisks cilvēks nedrīkst būt arī raudulīgs un drūms. Visas ciešanas viņam jāuzņemas kā varonim, ar lielu iekšēju gatavību un drosmi. Kanta reliģija nav pesimistu un vārguļu reliģija, bet gan titānisku varoņu reliģija. Kants nav drūms cilvēku nīdējs, ne vieglprātīgs to dievinātājs, bet gan nopietns cilvēka dvēseles izpratējs, kas varonīgā bezbailībā prasa no katra morālisku atdzimšanu uz neatlaidīgas morāliskas cīņas pamatiem.

4. Labā principa uzvāra un Dieva valstības nodibināšanās

Morāliskās atdzimšanas rezultātā cilvēks atsvabinās no ļaunā principa virsvaras sevī. Viņš kļūst labs. Tomēr vēl nav nekādu garantiju, ka cilvēks nekrīt atpakaļ ļaunumā. Ar to iegūtais labums būtu atkal iznīcināts. Tāpēc atdzimušo cilvēku vajaga pasargāt no atpakaļkrišanas ļaunumā. Pamati, kas cilvēku noved atpakaļ pie ļaunā principa, var būt pašā cilvēkā un ārpus cilvēka. Atdzimusiai būtnei visbīstamākie ir tie pamudinājumi uz ļaunumu, kas ir ārpus cilvēka t.i. apkārtējā sabiedrībā. Taisni tas apstāklis, ka cilvēks dzīvo sabiedrībā, ir ļoti bīstams morāliskā ziņā. Kaidzības, kas ir vienas no galvenām morāles apdraudētājām, pēc Kanta domām, ceļas cilvēkā, cik tālu viņš ir sabiedrībā ar citiem cilvēkiem. Tāpat cilvēka patmīlība, egoisms, naidis, ļaunprātība, skaudība, varas kāre, greizsirdība u. c. tml, morāliski bīstamas tendences savu īsto barības avotu atrod tieši cilvēku sabiedrībā. Ja cilvēks dzīvotu viens, tad viņā nebūtu arī šo ļauno īpašību, jo nebūtu nekā tāda, kas aizskārtu viņa patmīlību. Šīs ļaunās dziņas paliktu neizraisītas. Bet tieši dzīve sabiedrībā ir tas, kas rada visdažādākā veida nevienlīdzību un neciešamus kontrastus cilvēku starpā, no kā savukārt izraisās visi cilvēka dabā dusošie netikumi. Tamdēļ Kants prasa pārorganizēt pašu sabiedrību, jo citādi nevar nodrošināt labā principa uzvaru cilvēku sirdīs.

Labā principa galīgu uzvaru varēs nodrošināt tikai tad, ja arī cilvēka sabiedriskā dzīve iekārtosies uz morālisko principu pamatiem, t. i. nodibināsies ētiskā sabiedrība. Tas nenozīmē juridiskās sabiedrības (t. i. sabiedrības, kas pastāvē uz tiesiskiem principiem) iznīcināšanu, bet tikai

viņas ētizēšanu. Ari pilsoniskās sabiedrības pamatos jābūt ētiskai dzīves noskaņai, jo tikai tad varēs nodibināties debesu valstība zemes virsū.

Pilsoniskā valstī valda tiesiskie likumi, kas, kā mēs redzēsim nākošā nodaļā («Kanta tiesību filozofija»), prasa tikai ārēju padošanos likuma prasībām. Cilvēks, baidīdamies no draudošā soda, var ārēji izpildīt visas prasības, ko uzstāda viņam valsts izdotie likumi, un tomēr savā sirdī tai pašā laikā var palikt bezgalīgi ļauns un naidīgs pret citiem cilvēkiem. Valsts ar savu likumu palīdzību gan iznīcina j u r i d i s k i primitīvo stāvokli, kur katrs cilvēks pats ir savu tiesību devējs un arī aizstāvis, bet neiznīcina ē t i s k i primitīvo stāvokli, kurā cilvēki pēc sava iekšējā noskaņojuma ir naidīgi un ļauni viens pret otru. Valsts iznīcina gan tiesiskas nelikumības, bet ne morāliskas. Morāliskos ļaunumus un morāliskās nelikumības spēj iznīcināt vienīgi ē t i s k a v a l s t s, kurā cilvēki būtu apvienojušies uz morālisko likumu pamatiem un kur vienīgais tiesnesis būtu cilvēka sirdsapziņa. Šāda ētiska valsts var būt tikai viena, jō arī morāliskais likums ir tikai viens. Juridiska valsts sevī ietver atsevišķas tautas, bet ētiskā valsts — visu cilvēci. Šādas, visus cilvēkus aptvepošas, ētiskas valsts nodibināšana zemes virsū, ir visas cilvēces uzdevums.

Valstī, kas nodibināta uz tiesību pamatiem, vienīgais īstais likumdevējs ir pati tauta. Šie likumi ir nepastāvīgi un mainīgi, jō ir pašu cilvēku doti un tā tad no pašiem cilvēkiem var tikt arī pārgrozīti. Šādi likumi ir padoti pašas dzīves pārgrozībām un nav mūžīgi. Ētiskā valstī valda mūžīgi un nemainīgi likumi. Viņi valda pār cilvēku sirdīm bez kādiem ārējiem spaidiem un ārējiem tiesnešiem. Šo likumu pamatā nav morāliski nepilnīgais cilvēks, bet gan pati morāliskā pilnība jeb svētums. Šie likumi tam-

dēļ nav ārēji, bet gan iekšēji. Tie ir sirds likumi. Tāpēc arī ētiskās valsts likumdevējs un tiesnesis var būt vienīgi tas, kas zina un valda pār cilvēka sirdsprāta noskaņojumu. Tāda būtne ir Dievs. Tāpēc ētisko valsti Kants nosauc par Dieva valstību zemes virsū, bet šīs valsts pilsoņus — par Dieva tautu.

Ētiskā sabiedrība, pastāvēdama zem Dieva kā morāliski vispilnīgākās būtnes virsvaras, līdz ar to ir arī reliģiska sabiedrība un nav citādi izveidama, kā baznīcas formā. Tikai šī baznīcas forma, kurā dzīvo Dieva tauta, ir pilnīgi jāatšķir no tās baznīcas formas, kurā valda priesteru mānītība un ārējais kults. Pirmā ir neredzamā baznīca, jo viņa mājoklis ne akmeņu tempļos, bet cilvēku sirdīs un viņu morāliskajā noskaņojumā. Otrā, turpretim, ir redzamā baznīca, jo tā vienmēr cenšas iemiesoties ārējās formās. Neredzamā baznīca vēl nav realizējusies zemes virsū, jo tā ir bezgalīgs uzdevums un tā tad tikai ideja, bet otrā t. i. redzamā baznīca ir jau vēsturisks fakts.

Redzamā baznīca attaisnojama tikai tik daudz, par cik viņa tuvina cilvēci neredzamai baznīcai. Tāpēc viņas uzdevums — ar laiku kļūt par neredzamo baznīcu. Kants uzrāda dažas pazīmes, pēc kurām var spriest, vai redzamā t. i. kulta baznīca saskan ar neredzamo t. i. sirds baznīcu vai ne. Šīs pazīmes ir šādas: 1. Neredzamajā baznīcā nedrīkst būt nekāda sektantisma, nedz skaldīšanās un ķildu, jo tā ir viena un vispārēja, tāpat kā morāliskais likums ir vienīgs un vispārējs. 2. Viņai jābūt pilnīgi šķīstai t. i. jādibinās vienīgi uz morālisko likumu, bet ne uz dažādām jutekliski-egoistiskām prasībām. 3. Īstā baznīcā nav nekādu ārēju un iekšēju spaidu; te valda pilnīga brīvība. Šī baznīca tamdēļ nedrīkst dibināties uz hierarchijas (kur viena vara padota otrai) un illūminātisma t. i. pārliecī-

bas, ka Dievs cilvēkā iegaismo savas idejas. 4. Neredzamās baznīcas likumi un iekārta nemainīgi, jo viņi ir morāliiski patiesi.

Ja ar šiem principiem salīdzina faktisko jeb vēsturisko kulta baznīcu, tad iespaids kļūst ļoti bēdīgs. Līdzšinējā vēsturiskā baznīca ir saskaldījusies dažādās konfesijās, sektēs un partijās, no kurām katra sevi uzskata par īstās patiesības nesēju. Šķīstības vietā viņā ir iesakņojusies morāliska nešķīstība un neskaidriība, morālisko likumu vietā viņa bieži nostāda nemorāliskus principus un jutekliskas prasības; savu varu dibina ne uz prāta principiem, bet uz māņticību, priesteru kārtu un dažādiem noslēpumainiem iegaismojumiem; viņas ārējie simboli ir liekulīgi un savā nozīmībā pretrunīgi īstai sirdsbaznīcai. Tāpēc Kants nāk pie slēdziena, ka vēsturiskā baznīca ir pretrunīga īstās baznīcas idejai un ka viņa nestāv uz reliģiski patiesiem pamatiem. Tāpēc viņas sabiedrība nav Dieva tauta un viņas iekārta nav Dieva valsts iekārta.

Tāds pat kontrasts Kantam rodas arī tai gadījumā, ja apskata to ticību, kādu piekropj faktiskajā baznīcā un kādu vajadzētu realizēt īstai baznīcai. Pirmo Kants sauc par baznīcas ticību, otro — par prāta ticību jeb tīro reliģisko ticību.

Prāta ticības pamatā jābūt cilvēka praktiskajam t. i. morāliskajam prātam un viņa prasībām. Tāpēc prāta ticība nedrīkst pieņemt neko tādu, kas nerodas no paša prāta vajadzībām un ko viņš tā tad nevar pamatot. Vienīgais dievkalpojums prāta ticībā — morālisks dzīves veids t. i. morālisko pienākumu izpildīšana un cīņa par labā principa uzvaru sevī. Tamdēļ ticīgs cilvēks Kanta nozīmē ir katrs, kas ved morālisku dzīvi, kaut arī viņš par Dievu neko nerunātu un nezinātu; jo pēc Kanta ieskatiem katrs cilvēks, kas kalpo mo-

rālei, līdz ar to kalpo arī Dievam un tā tad ieslēdzas Dieva tautas sabiedrībā.

Baznīcas ticības saturs, turpretīm, pamatojas galvenām kārtām ne uz pašu morālisko prātu, bet uz Dieva likumiem, kurus tas atklāj ar kādu vēsturisku faktu cilvēka gribai. Tāpēc baznīcas ticība ir vēsturiska ticība un viņas pamatā nav prāts, bet dievišķā atklāšanās (Offenbarung). Sakarā ar to vēsturiskā ticība ir spiesta saglabāt kādreiz notikušās atklāšanās saturu viņas pirmatnējā veidā, bez kādiem vēlākajiem piemaisījumiem. Tas iespējams tikai ar svēto rakstu palīdzību. Tā rodas reliģiskās bībeles. Šais rakstos, kurus kādreiz ir atklājusies cilvēkam Dieva griba, baznīcas ticība smel savu saturu, savas normas un savu iedvesmi. Tāpēc šie raksti nedrīkst tikt pārmainīti. Sakarā ar to katrai baznīcas ticībai ir ortodoksāls raksturs. Bet tā ka šais rakstos Dieva griba atklājas simboliskā veidā, tad baznīcas ticībā līdz ar rakstu rakstītājiem rodas arī rakstu mācītāji, kas mēģina «vienkāršai tautai» iztulkot bībeles saturu. Par vienīgo pareizo svēto rakstu iztulkojumu Kants atzīst morālisko iztulkojumu, t. i. ka visi bībeles simboli un nostāsti ir morāliski, bet ne teorētiski iztulkojumi, jo pašas ārējās baznīcas uzdevums ir vest pie morāliskās baznīcas. Tāpēc Kants arī prasa, lai bībeli iztulkotu pēc morāles, bet ne morāli pēc bībeles. Svētiem rakstiem tikai tik daudz nozīmes, cik viņi tuvina cilvēku prāta reliģijai. Bet tā ka vienīgā autoritāte prāta reliģijā ir pats prāts, tad arī bībeli nedrīkst pārvērst par autoritāti, kā to parasti dara baznīcas ticība. Nevienam cilvēkam nedrīkst uzspiest ar varu ticību bībelei, jo viņai pašai, pēc Kanta domām, ir gadījuma raksturs, un tāpēc istā ticībā viņa nemaz nav morāliski nepieciešama. Prāta ticība savu bībeli raksta cilvēku sirdīs morālisko likumu veidā, un lai pārliecinātos par viņu patiesīgumu, nav va-

jadzīgi nekādi vēsturiski raksti. Cilvēku atpestīt var vienīgi viņa morāliskais dzīves veids, bet ne burtiskā ticība bībeles nostāstiem.

Pie vēsturiskās baznīcas visvairāk pārsteidz nemainīgais rituāls un dažādas ceremoniālas tradīcijas. Ārējais rituāls te bieži vien dabū pašvērtības nokrāsu, kamēr istā baznīcā viņš ir tikai līdzeklis novest cilvēku morāliskā noskaņojumā. Tāpēc Kants prasa, lai baznīcas tradīcijas piemērojās cilvēkam, bet ne cilvēks tradīcijām. Tradīcijas, kas neprogresē, kļūst par pašas baznīcas važām, jo tās nokauj dzīvo garu. Kur viss morāliskais dzīves veids koncentrēts baznīcas rituālā un tradīcijās, tur izzūd arī dzīvā sirds reliģija un paliek tikai ārējā forma, kuŗas prasības var izpildīt bieži vien rutinēti noziedznieki daudz labāk, kā īsti morāliski cilvēki. Tāpēc baznīcas ticībai, ja viņa grib tuvoties Dieva valstībai, no kulta ticības pakāpeniski jāpāriet uz prāta ticību. Kas ir ieslēdzies neredzamajā sirds baznīcā, tam ārējā kulta baznīca vairs nav vajadzīga.

No visām vēsturiskām reliģijām Kants piesliecas Kristus reliģijai, jo tā savos pamatos ir morāliska reliģija. Kristus pats neatsaucas ne uz kādiem vēsturiskiem atklāšanās faktiem, svētiem rakstiem un rakstu mācītājiem. Tāpēc arī Kristus reliģija savā būtībā ir sirdsapziņas jeb morāliskā prāta reliģija, jo arī viņa, tāpat kā Kants, māca, ka Dieva valstība nevar nākt redzamā veidā, un ka viņas mājvieta var būt vienīgi cilvēku sirdīs.

Augstākā vara valstī parādās trijās formās: kā likumdošanas vara, izpildvara un tiesu vara. Līdzīgā veidā reliģiskās mācībās parādās arī Dievs attiecībā pret pasauli un cilvēku: kā pasaules likumdevējs, valdnieks un tiesnesis. Kā likumdevējs Dievs ir absolūti svēts, jo dod cilvēkam morālisko likumu un rada pasaules morālisko pamatuzbūvi, jō viņš ir visa radītājs; kā vald-

nieks viņš ir absolūti labs, jo dod cilvēkam iespēju sekot morāliskam likumam un rūpējas par cilvēku; kā soģis viņš ir absolūti taisnīgs, jo ar morālisko sirds noskaņojumu cilvēks panāk tā žēlastību. Visas šīs trīs īpašības reliģija apvieno trīsvienības simbolā: Dievs kā tēvs, dēls un svētais gars.

Šīs trīs Dieva īpašības, ņemtas attiecībā pret cilvēku, kļūst par *n e i z d i b i n ā m* u noslēpumu, par reliģisku mistēriju. Dievs kā pasaules likumdevējs nodibina cilvēku sabiedrību zemes virsū, kuŗas augstākais mērķis — morāliskā pilnība. Tāpat kā katras tiesiskas, tā arī morāliskas valsts pirmais noteikums — brīvība, autonomija. Bet kā ir iespējams tas, ka cilvēks kā Dieva radība var būt brīvs un sekot saviem mērķiem? Kā tas, kas radīts, var būt arī neatkarīgs no sava radītāja, jo katrs radījums vienmēr dzīvo pēc sava radītāja noteiktas likumības? Kā savienot cilvēka brīvību un atkarību no Dieva? Te slēpjas pirmais noslēpums sakarā ar Dievu kā tēvu.

Dievs kā pasaules valdnieks ir iekārtojis pasauli tā, ka viņa dotie likumi tiktu arī izpildīti un cilvēki kļūtu atpestīti. Tomēr cilvēks, nesdams sevī radikālo ļaunumu, pats ar saviem spēkiem vien nevar atsvabināties no ļaunā. Kā cilvēks tādā gadījumā var dot gandarījumu Dieva morāliskām prasībām? Te nāk palīgā Dieva laipnība, kas ar sava dēla nopelniem glābj nepilnīgo cilvēku. Bet kā to lai savieno ar morālisko prasījumu, ka katram pašam jābūt par sevi atbildīgam un tā tad cita palīdzība te neko nenozīmē? Te slēpjas o t r a i s noslēpums — sakarā ar Dievu kā dēlu jeb pestītāju.

Dievs cilvēkam, lai viņš varētu glābties, ir devis morālisko apziņu. Rodas jautājums, kāpēc visiem cilvēkiem viņš nav devis vienādu morālisko apziņu? Kā to lai izprot? Iznāk, ka Dievs dažus

cilvēkus ir izredzējis par labiem, dažus par ļauniem, un ka jau cilvēku radīdams vienus viņš ir notiesājis, citus turpretim nostādījis uz svētlaimības ceļa. Bet kā tas ir savienojams ar Dieva absolūto taisnības apziņu? Vai ir taisnīgi sodīt cilvēku, kuŗu Dievs jau pašā sākumā izredzējis par sodāmu? Tas nav izprotams, tāpēc šē slēpjas t r e š a i s noslēpumu avots sakarā ar Dievu kā taisnīgu pasaules soģi jeb svēto garu.

Tā Kants, analizēdams trīsvienības ideju kristiānismā, parāda to dziļo noslēpumu avotu, kas šē slēpjas. Tā ir dziļākā reliģiskā mistērija, kuŗu mēs morāliski skaidri apzināties, bet tomēr nevaram izprast. Te prāta ticība pārvēršas par prāta noslēpumu, kuŗā atdusas pēdējos pamatos visas dziļās reliģiskās apziņas problēmas. Dieva attiecības pret pasauli nav izprotamas. Kā lai izprot to, ka pasaulē, kuŗu pārvalda visu labais Dievs, tomēr ir atrodams ļaunums? Kā no labā var rasties ļaunais un no ļaunā labais? Kāpēc Dievs vieniem cilvēkiem nolēmis kļūt labiem, bet citiem grīmt arvien dziļāk ļaunumā? — Visu šo noslēpumu pamatos atrodas no vienas puses pārjutekliskās brīvības ideja, bet no otras — ideja par Dievu kā pasaules radītāju, valdītāju un taisno soģi. Bez šīm idejām nav iespējama Kanta reliģijas filozofija. Tāpēc arī Kantam nepieciešami jānonāk pie noslēpumu mācības un jāatzīst, ka pēdējie reliģijas pamati ir gan saprotami un pārdzīvojami, bet ne izprotami. Te prāts gan vēl saprot to, ko viņš prasa, bet neizprot vairs to, kā šie viņa pēdējie prasījumi reāli iespējami. Te prāts vairs sevi neizprot un tāpēc nonāk reliģiskā mistērijā. Stīps savā ticībā ir tas, kas nesabrūk šīs mistērijas priekšā un nenonāvē savu Dievu, bet tam vēl vairāk nododas.

5. Īstais un neīstais dievkalpojums

Kanta reliģijas filozofijas uzdevums — parādīt, kā iespējama Dieva valstības nodibināšanās zemes virsū. Dieva valstība Kanta izpratnē apvienoja visas morāliskās būtnes vienā neredzamā baznīcā. Bet ar katru baznīcu ir saistīts arī dievkalpojuma jēdziens, jo baznīcā var ieslēgties tikai tie, kas kalpo savam Dievam. Tāpat kā jautājumā par ticību un baznīcu, tā arī šinī jautājumā Kanta kritiskais prāts asi daļa īsto no neīstā, patieso no maldīgā. Uzstādīdams īstā dievkalpojuma ideju, viņš nesaudzīgi kritizē visus tos dievkalpojuma veidus, kas stāv uz maldīgiem pamatiem.

Katras baznīcas dievkalpojuma veids ir atkarīgs no tās ticības, kas stāv šīs baznīcas pamatā. Katras ticības dziļākais saturs izteicas viņas Dieva jēdzienā un morāliskos likumos, jeb «baušļos». Ir ticības, kas savus morāliskos likumus uzskata par nepieciešami saistošiem tādēļ, ka iedomājas tos no Dieva dotus jeb Dieva atklātus grēcīgajam cilvēkam. Šeit reliģijas saturs ir dots caur Dieva atklāšanos un tāpēc šīs reliģijas Kants sauc par atklāšanās jeb iedvesmes reliģijām. Bet var būt arī tādas reliģijas, kas baušļus uzskata par dievišķīgiem tādēļ, ka pats morāliskais prāts ir viņus devis, ka tie ir paša prāta nepieciešami prasījumi un tikai tādēļ dievišķīgi jeb svēti. Šādā gadījumā reliģijas saturs dzimst no paša prāta dabīgā ceļā. Šādas reliģijas Kants sauc par dabīgām reliģijām.

Vai šāda Dieva gribas atklāšanās cilvēkam ir iespējama? Kants to pielaiz, kaut gan aizrāda, ka viņu nevar tomēr pierādīt. Ticību Dieva iedvesmei īstā reliģijā drīkst pielaist tik kā līdzekli reliģijas izplatīšanā, bet ne kā pamatu viņas satura attaisnojumā. Pretējā gadījumā reliģija prasa aklu paklausību savām mācībām, jo tam, ko viņa

sludina, jātic ne tamdēļ, ka paša cilvēka dabiskais prāts to prasītu un atzītu, bet gan tādēļ, ka svētos rakstos stāv tieši tā rakstīts. Tāpēc dievišķīgās iedvesmes reliģijas prasa verdzisku padošanos svētiem rakstiem. Tē tiek izslēgta ticības brīvība, jo cilvēku piespiež ticēt tam, kam viņš nemaz negribētu ticēt un par katru neticējumu draud nolādējums. Tā baznīcā nodibinās despotisms, kuŗa nesējs — baznīcas ierēdņi garīdzniecības veidā. Cilvēks, izpildīdams baznīcas pavēles, kuŗas pats neatzīst, kļūst liekulīgs, jo viņam trūkst vajadzīgā iekšējā noskaņojuma.

Lai ticība Dieva iedvesmei nekļūtu par mānīticību, tad vajadzīgs kaut kā zinātnes vārdā pamatot pašu atklāšanās faktu. To var izdarīt tikai mācīti vīri ar lielām vēsturiskām zināšanām. Tāpēc katrai vēsturiskai reliģijai vajadzīgs noteikts mācīto vīru kadrš (Gelehrsamkeit), kas nodrošinātu viņas principus. Bet tā ka Dieva atklāšanās nav pierādāma, tad vēsturiskā ticība vienmēr atrodas apdraudētā stāvoklī, un tā vietā, lai ziedotu visus savus spēkus cilvēku reliģiskai atjaunošanai, viņa ir spiesta ļoti daudz rūpēties par savu pamatu nostiprināšanu.

Ticība, kas dibinās uz mācīto vīru pētījumiem, nav vairs dabiskā, bet mācītā reliģija. Lai šāda reliģija izplatītos arī tautā, tad ir vajadzīgi garīdznieki, kas parādās kā aicināti ticības iztulkotāji, viņas svētumu sargātāji un pavēlnieki. Līdz ar to vēsturiskās baznīcas locekļi saskaldās divās daļās: garīdzniecībā un draudzē. Pēdējā savas nezināšanas dēļ ir spiesta padoties pirmājo pavēlēm. Tas noved pie tā, ka garīdznieki no ganiem kļūst par valdniekiem un garīgiem ierēdņiem. Sagrābdami savās rokās garīgo varu, viņi cenšas iegūt arī pasaulīgo varu valstī un kļūst par tās despotiem. Tā vēsturiskā baznīca, kas savos pamatos nenostāda vis dabiskā prāta gaismu,

bet noslēpumaino Dieva atklāšanos, var kļūt ļoti bīstama arī valsts dzīvē, jo šādā ticībā nevalda Dievs, bet garīdzniecība, aiz kuņas aizbildniecības bieži vien nostājas pasaulīgas varas kārotāji.

Šāda baznīcas iekārta noved pie tās parādības, kas jau vēsturē bieži atgadījusies: tas, kas sākumā bijis tikai līdzeklis, vēlāk kļūst par mērķi. Īstā dievkalpojuma vietā rodas maldīgais (Afterdienst). Dieva labvēlību pret sevi cenšas izsaukt nevis ar morālisku dzīves veidu, bet ar dažādām ceremonijām, tradīcijām, burvībām u. t. t. Labās darbības vietā nostājas ārējs kults, kas neprasa vairs morālisku sirds noskaņojumu, bet tikai garīdzniecības priekšrakstu izpildījumu. Pēc Kanta ieskatiem viss tas, ar ko cilvēks grib Dievam patikt, ja tā pamatā nav cilvēka labā griba, ir tikai reliģiski maldi un māņi, kam īstā ticībā nav vietas. Ar reliģiskā kulta palīdzību neviens sevi nevar attaisnot Dieva priekšā, jo Dievs nav piemānāms. Tāda ticība ir māņticība, fetišisms, viņas Dievs — elka dievs, bet pats dievkalpojums — kalpojums paša uzstādītiem elkiem. Dieva žēlastību var iegūt vienīgi ar tikumīgu dzīvi tās ticības gaismā, kas dzimusi no morāliskā prāta.

Cilvēkiem, kas kalpo elku dieviem, nekad nav drošības par savu ticību. Viņi nav nekad pārlicināti par savu atpestīšanu, jo vienīgais ceļš, kā iegūt drošu reliģisku pārlicību par savu darbu pareizību — morāliska sirdsapziņa. Šī reliģiskās nedrošības apziņa padara cilvēku fanātisku. Ar to arī izskaidrojams tas, ka vēsturiskā reliģijā ir tik liels fanātisms. Kas savos sirds dziļumos nes pārlicību par savu ideju patiesīgumu, tas pret citiem nezturas fanātiski naidīgi.

Reliģisks cilvēks drīkst ticēt un darboties tikai tik tālu, cik to atļauj viņa sirdsapziņa, kas nosaka, vai šāda darbība ir attaisnojama, vai nav. Sirdsapziņa Kanta izpratnē ir pate sevi tie-

sājoša morāliskās apziņas spēja, un katra cilvēka pienākums — padoties vienīgi viņas norādījumiem. Pretējā gadījumā darbība un arī ticība nav attaisnojama. Vēsturiskā ticība, dibinādamās uz svētiem rakstiem un garīdzniecības izdotiem statūtiem, atņem cilvēkam iespēju sekot paša sirdsapziņas balsij un tā noved pie liekulības un nepatiesīguma. Kas padodas baznīcas prasībām bez iekšējas pārlicības, tas liekuļo savas sirdsapziņas priekšā. Savā verdziskā liekulībā cilvēks var nonākt tik tālu, ka atzīst par pareizāku labāk ticēt par daudz, nekā par maz, jo gan jau «mīlais Dieviņš» atradīs un pats izvēlēsies to vajadzīgo. Te zūd iekšējais patiesīgums un līdz ar to arī cilvēka reliģiskais pamatnoskaņojums. Īstais reliģiskais dievkalpojums ir tikai tur, kur valda morāliskais sirdsprāts un kur kults simboliskā veidā ietērpj tikai to, ko cilvēks nes pats savā dvēselē, kur vienīgais mērķis — neredzamā sirds baznīca, bet viss ārējais — tikai pagaidu līdzeklis ceļā uz šo neredzamo baznīcu un viņas draudzi. Kas jau dzīvo savā Dievā, tam vienīgais dievkalpojums — pati dzīve, bet viss pārējais — nevajadzīga bērna rotaļlietiņa.

Tāda ir Kanta pozīcija savos pamatvilcienos attiecībā pret reliģiju. Būdams viscaur kritisks, viņš nesaudzīgi kritizē arī pašu vēsturisko reliģiju. Šī kritika nav ateista kritika, bet gan dziļi reliģioza cilvēka kritika. Kants nekritizē baznīcu un viņas ticību no ārpuses, bet gan no iekšienes. Un tieši tāpēc viņa kritika daudzos punktos ir daudz bīstamāka, nekā lielo ateistu kritika (katoļi Kantu uzskata par lielāko ķeceri). Pastāvošo baznīcu Kants tik nesaudzīgi kritizēja tādēļ, ka viņam tik dārga bija tā reliģija, kas dzimst dabīgā prāta gaismā un kuŗu nepieņem baznīca.

Kanta tiesību un valsts filozofija

1. Morālītāte un legālītāte

Pēc Kanta domām augstākais likumdevējs ir cilvēka prāts. Šis prāts var būt divējāds: teorētisks un praktisks. Pirmā gadījumā viņš skata un izprot tikai to, kas ir, bet otrā gadījumā — to, kam jābūt. Līdz ar to cilvēka prāts kļūst par divējāda veida likumdošanas avotu. Teorētiskais prāts raksta priekšā likumus dabas izpratnei, bet praktiskais — cilvēka darbībai. Katrs likums izsaka kaut kādu nepieciešamību. Šī nepieciešamība var būt dažāda. Sakarā ar to ir dažādi arī likumu veidi. Dabas likumu pamatā ir mehāniskā nepieciešamība, no kuŗas nevar būt izņēmumu. Praktiskā prāta nepieciešamība ir jābūtības nepieciešamība, kas pamatojas uz brīvību un no kuŗas var būt izņēmumi, kaut gan nedrīkstētu būt. Dabas likumi mūs piespiež sekot sev, neatkarīgi no tā, vai mēs gribam vai negribam; brīvības likumi, turpretim, tikai prasa, lai mēs viņiem sekojam, jo no viņu izpildīšanas cilvēkam ir iespējams arī atteikties. Dabas likumi paši sevi realizē, bet brīvības likumi realizējas tikai ar cilvēka gribas palīdzību. Tāpēc cilvēka augstākais pienākums — ar savu gribu realizēt brīvības likumus.

Šos brīvības likumus, kuŗus cilvēka darbībai dažādu priekšrakstu veidā dod viņa praktiskais prāts, Kants sauc par morāliskiem likumiem. Ar viņiem cilvēka darbība var saskanēt divējādi: ārēji un iekšēji. Ja ar morāliskajiem likumiem cilvēka darbība saskan tikai ārēji, tad tādu darbību Kants apzīmē par *l e g ā l u* (likumīgu). Bet ja mūsu darbība arī iekšēji saskan ar viņas likumiem, t. i. ja mēs esam izpildījuši kādu likumu aiz tīrās cieņas pret savu pienākumu, tad mūsu darbība būs ne tikai *l e g ā l a*, bet arī morāliska jeb *ē t i s k a*. Tā tad *l e g ā l i t ā t e* Kanta nozīmē — kādas darbības *ā r ē j ā* saskaņa ar praktiskā prāta likumiem, bet *morālītāte* — *i e k š ē j ā* saskaņa. *Legālītātei* nav svarīgi darbības principi un motīvi, kuŗu dēļ likums izpildīts, bet tikai pašā šī likuma izpildījums. *Morālītātei*, turpretim, jāievēro arī darbības iekšējais noskaņojums. Vienīgais morāliskais noskaņojums, kā jau agrāk redzējam (sk. «Kanta ētika»), ir tīrā cieņa pret pašu morālisko likumu, kuŗā nedrīkst iejaukties nekādi personīgi motīvi.

Līdz ar to pate morāliskā likumdošana var būt divējāda: ārēja un iekšēja. Pirmā prasa tikai darbības *l e g ā l i t ā t i*, otrā — arī *morālītāti*. Pirmā uzstāda cilvēka darbībai *t i e s i s k a s* (juridiskas) saistības un tiesiskus pienākumus, otrā — *t i k u m i s k a s* saistības. Piem.: katra cilvēka pienākums ir pildīt noslēgto līgumu; tāpat pienākums ir arī cienīt otru cilvēku. Pirmo pienākumu mēs varam izpildīt *l e g ā l i*, t. i. līgums uzskatāms par izpildītu arī tai gadījumā, ja mēs esam bijuši iekšēji noskaņoti pret viņu, bet tomēr esam izpildījuši visu to, ko līgums prasa. Otrā pienākumu t. i. cilvēcieņu mēs būsīm izpildījuši tikai tad, ja mēs ne tikai ārēji, bet arī iekšēji, t. i. savos darbības motīvos cienām otru cilvēku. Tā tad pirmā gadījumā mums ir uzlikta *juridiskas* (tiesiskas) saistības,

otrā — tikumiskas. Kanta mācību par tikumību mēs esam apskatījuši jau agrāk; tagad jāapskata viņa mācība par tiesībām, kas izteikta galvenām kārtām viņa darba «Metaphysik der Sitten» pirmajā daļā.

Kas ir tiesības?

Kā tikumības, tā arī tiesību pamatā ir cilvēka praktiskais prāts jeb brīvība, jo saprātīgi darboties nozīmē brīvi darboties. Rodas jautājums: kā no cilvēka brīvības apziņas dzimst tiesību apziņa? Kamdēļ cilvēka prātam, prasot pēc brīvības, jāprasa arī pēc tiesībām?

Cilvēka personīgā brīvība ir atsevišķas personības iespēja darboties tā, kā viņa pate grib jeb atzīst par labāku. Bet ja katrs darbosies tā, kā viņam patīkas (t. i. pēc savas pārlicības), tad būs iznīcināta citu cilvēku brīvība, jo viens darīs, varbūt, to, kas apdraud otra cilvēka darbības iespēju un tā tad iznīcina tā brīvību. Ja katram cilvēkam būs neaprobežota darbības brīvība, tad beigu beigās radīsies vislielākā nebrīvība un nelikumība un neviens nebūs drošs par savu brīvību. Pilnīga patvaļa iznīcina brīvību. Tāpēc jāierobežo katra atsevišķā cilvēka patvaļa, lai nodrošinātu lielāku vispārējo brīvību. Tādā kārtā katra cilvēka darbības brīvībai tiek uzliktas zināmas robežas, vienīgi kuņās viņš var brīvi darboties. Šo cilvēka darbības apjomu, kuņā viņš var brīvi darboties, Kants sauc par tiesībām. Cilvēka pienākums — nepārkāpt savas tiesības un neiznīcināt otra cilvēka tiesības resp. viņa brīvību. Bez šī pienākuma izpildīšanas nav iespējamās tiesības, bet bez tiesībām nav iespējama arī brīvība. Tagad mēs saprotam, kāpēc, prasot brīvību, mums jāprasa arī tiesības. Tamdēļ Kanta praktiskajā filozofijā, kas savā dziļākā būtībā ir augstākās cilvēka

brīvības filozofija, nepieciešami paceļas jautājums arī par tiesībām.

Kants dod šādu tiesību formulējumu: «Tiesības ir to nosacījumu kopība, pie kuriem, pamatojoties uz vispārējā brīvības likuma, viena cilvēka patvaļā var tikt saskaņota ar otra cilvēka patvaļi.»

Visu tiesisko pienākumu kopību Kants izteic sekošos trijos priekšrakstos: «Sargi savu personīgo cieņu, nepārkāp otra tiesības, un, cik vari, centies pēc taisnības, kas katram nodrošina to, kas viņam pienākas.»

2. Privātās tiesības

Cilvēku savstarpējās attiecības uz tiesību pamatiem var būt divējādas: vai nu kā atsevišķam cilvēkam pret atsevišķu cilvēku, vai arī kā kādas sabiedriskas vienības loceklim pret otru šīs pašas vai citas sabiedrības vienības locekli. Pirmā gadījumā cilvēks uzstājas kā privātpersona, otrā — kā zināmas sabiedrības pilsonis. Sakarā ar to arī tiesības iedalās privātās un publiskās jeb pilsoniskās tiesībās. Privātās tiesības ir visu to tiesību kopums, kādas var būt cilvēkam vai arī var tikt iegūtas dabiskajā cilvēku stāvoklī, kur cilvēku attiecības vēl nav sabiedriski noteiktas. Publiskās jeb pilsoniskās tiesības var rasties tikai valstī, jo vienīgi valsts tiesiskajiem likumiem var būt saistošs spēks, ko dod augstākā valsts vara. Tāpēc arī privātās tiesības, lai kļūtu pilnīgi likumīgi saistošas, savu noslēgumu atrod publiskās jeb valsts tiesībās.

Pēc Kanta domām nav iedzimtību tiesību. Ir tikai iegūtas tiesības, jo tiesības, kā redzējām, ir legālas un tā tad ārējās attiecības cilvēku starpā, kuŗas rada pati cilvēka griba, lai nodrošinātu savas darbības iespējamību. Ja gribētu runāt par iedzimtām tiesībām, tad par tādām varētu uzskatīt vienīgi paša cilvēka morālisko personību un viņas brīvību, jo bez tās nevar būt nekādu tiesību.

Ari privātās tiesības ir iegūtas tiesības. Iegūt es varu tikai to, kas var kļūt par manu īpašumu, kas var nonākt manā varā. Tamdēļ arī visas privātās tiesības ir īpašuma tiesības. Tomēr ne viss tas, kas man pieder, ir jau tiesiski pamatots. Ne katra vara ir tiesiska vara. Juridiski man pieder tikai tas, kas izslēdz citu likumīgu lietošanu (bez manas piekrišanas), kaut arī tas patreiz neatrastos manās rokās. Tiesiskā nozīmē

mans ir tas, ko par manu jāatzīst arī citiem cilvēkiem. Tas atšķir tiesisko varu no fiziskās varas. Fiziski savā varā es varu turēt arī to, uz ko man nav nekādu tiesību (piem. nozagtu naudu). Lai es kļūtu par kaut kā tiesisku valdnieku, tad man ir jāiegūst citu piekrišana. Ar to ir iznīcināta personīgā patvaļa īpašumu iegūšanā.

Savā varā es varu iegūt tikai lietas, bet ne otra cilvēka personību un viņa brīvību. Otra cilvēka personīgā brīvība nevar kļūt par manu īpašumu, jo ar to es pilnīgi iznīcinātu ne tikai otra cilvēka faktiskās tiesības, bet arī pašu tiesību idejas iespējamību. Tāpēc savā pirmatnējā formā privātās tiesības var būt tikai attiecībā pret lietām. Sākumā var iegūt tikai lietas, un pie tam tikai tās, kas nevienam nepieder. Lai tiesiskā ceļā iegūtu arī otra īpašumu, tad jāiegūst jau šī cilvēka piekrišana.

Otrs cilvēks par mūsu tiesību objektu var kļūt tā tad tikai tik tālu, cik tālu tas neiznīcina viņa personīgo brīvību. Tiesības uz lietām, kas nevienam nepieder, mēs varam «sagrābt», sagrābjot pašu šo lietu savā varā. Ar otru cilvēku tas nekad nedrīkst notikt. Lietas, kas otram cilvēkam jau pieder, es varu iegūt tikai ar viņa piekrišanu. Tas pats attiecas arī uz otra cilvēka darba spējām un viņa darba rezultātu. Vienīgais ceļš, kā iegūt tiesības pār to, kas otram pieder, ir noruna jeb *l i g u m s*, kas tiek noslēgts ar abpusēju vienošanos, kur no vienas puses ir kāds solījums par kādu darbu, bet no otras puses šis solījums tiek pieņemts.

Ir tomēr gadījumi, kad ne tikai otra cilvēka darbs, bet arī viņš pats kā persona kļūst par tiesību objektu. Tādas attiecības ir *ģ i m e n e s* un *l a u l ī b a s* dzīvē. — Vienkārša dzimumdzīve vēl nav laulība. Ja pretējie dzimumi apvienojas vienīgi ar nolūku apmierināt savas dzimumprasī-

bas, tad viena persona rīkojas ar otru kā ar lietu un tā pazemo personības cieņu. Persona, kas pret savu gribu kalpo otra iegribu apmierināšanai, atrodas viszemākā verdzības un beztiesīgas lietas stāvoklī. Bet arī tādā gadījumā, ja abi dzimumsakaru uzturētāji labprātīgi atdodas viens otram, tie kļūst par savstarpēju kaislibu ieroci, top nebrīvi un zaudē savas personības cieņu. Te abi cilvēki paliek par lietām viens priekš otra.

Sakarā ar to Kanta tiesību filozofijā paceļas jautājums: pie kādiem nosacījumiem dabiski nepieciešamā dzimumdzīve kļūst par tādu attiecību, kas atbilst cilvēka prātam un brīvībai? Citiem vārdiem: kādai jābūt dzimumdzīvei, lai viņa atbilstu augstākiem tiesību principiem?

Cilvēks kā personība ir nedalāma vienība, kaut kas vesels. Tamdēļ otrs cilvēks iegūstams vai nu pilnīgi, vai nemaz, bet ne pa daļām. Kas iegūst tikai daļu no otra cilvēka, tas pazemo viņa cieņu. Ja cilvēki atdodas viens otram pilnīgi un nedalīti, ar visu savu personību, tad viņu attiecības ir ne vien seksuālas, bet arī personīgas. Tādas attiecības atbilst cilvēka brīvībai un cieņai. Tas notiek laulībā. Tāpēc laulība ir vienīgā forma, kur dzimumdzīve atbilst tiesību nosacījumiem.

Laulībai jāgarantē ne tikai abu dalībnieku personīgā brīvība, bet arī vienlīdzība. Tāpēc viensievība ir vienīgā tiesiski attaisnojamā laulības forma. Laulību tiesības nedrīkst tikt sagrābtas ar varu (otrs cilvēks nav lieta), ne arī iegūtas līguma noslēgšanas ceļā, kā tas bija iepriekšējos privāto tiesību gadījumos. Pēc Kanta domām tikai tās laulības iegūst juridisku pamatu, kas noslēgtas saskaņā ar zināmu likumu.

3. Valsts tiesības

Kaut arī pirmatnējā dabiskajā sabiedrībā, kas vēl nav organizējusies zināmā valsts vienībā, pastāv privāto tiesību attiecības, tomēr viņas nav pilnīgas, jo trūkst varas, kas piedotu šīm tiesībām likumīgu spēku. Šāds stāvoklis ir līdzīgs beztiesību stāvoklim. Lai nodrošinātu katra cilvēka privātās tiesības un viņu nozīmību, tad ir nepieciešama kāda augstāka, pārtverošāka griba, kas apvienotu atsevišķās personas un pārvērstu dabiskās cilvēku attiecības par pilsoniskām, bet pašu pirmatnējo cilvēku pūli par valsti. Šī griba ir valsts likums, viņas pielietošana — publiskās tiesības jeb taisnība, bez kuņas nav ne tiesību, ne brīvības. Taisnībai ar valsts izdoto likumu palīdzību jākārtot visas dažādās cilvēku savstarpējās attiecības. Tiesības, kas uz taisnības pamatiem organizē atsevišķas tautas dzīvi, Kants sauc par **v a l s t s** tiesībām; tiesības, kas kārtot dažādu tautu savstarpējās attiecības — par **s t a r p t a u t i s k ā m** tiesībām, bet tiesības, kas attiecas uz visu cilvēku dzīvi zemes virsū — par **v i s p a s a u l e s** pilsoniskajām tiesībām.

Apskatīsim vispirms Kanta mācību par valsts tiesībām.

Tiesiskas valsts izcelšanās ir domājama tādā veidā, ka cilvēki sākumā uz labprātīgas vienošanās jeb līguma pamata atstāj mežonīgās brīvības un pilnīgās neatkarības stāvokli, nolemj dzi-

vot saskaņā ar kopīgiem likumiem un tā nodibina pilsonisku dzīvi uz likumīgas brīvības un atkarības pamatiem. Vai tāds līgums īstenībā kādreiz ticis noslēgts vai ne, nav zināms, bet valsts dzīve savā idejā jāapskata kā šāda līguma rezultāts. Tā tad uz šāda līguma Kants nedibina faktisko valsts izcelšanos, bet gan valsts tiesību ideālo nozīmību.

Valsts augstākais mērķis ir taisnība. Šai ziņā Kants piekrīt Platonam. Katrai valstij, ja viņa grib piepildīt savu uzdevumu, jāiet pa taisnības ceļu. Taisnība valsts dzīvē jānostāda augstāk arī par atsevišķu pilsoņu laimi vai labumu. Tur, kur taisnība tiek iznīcināta, arī dzīve zaudē visu savu nozīmi un noslīd tādā pakāpē, kas vairs nav cilvēka cienīga. Taisnība ir tur, kur valsts vara seko izdotiem likumiem. Tāpēc arī tiesiska valsts iekārta ir tikai tur, kur valda vienīgi likums. Valsts vara parādās trijos veidos: kā likumdošanas vara, kas dod likumus, kā izpildvara, kas rūpējas par to, lai dzīve iekārtotos pēc izdotajiem likumiem, un kā tiesu vara, kas izšķir un izspriež tiesiskos strīdus uz izdoto likumu pamata. Tā ka augstākais valsts dzīve ir likums, tad arī augstākā vara ir likumdošanas vara.

Šai likumdošanas varai jābūt tā iekārtotai, ka viņa nedotu netaisnus likumus. Taisnīgi ir tikai tie likumi, kas sevī izteic visu valsts pilsoņu gribu, kur par likumiem varētu teikt: «tu pats to gribēji, tā tad tas nav netaisnīgi attiecībā pret tevi.» Tas iespējams tikai tai gadījumā, ja likumdošanas vara sevī ietver visas tautas gribu. Šādi likumi var būt maldīgi un nederīgi, bet ne netaisni, jo pati tauta tos gribējusi, un tā tad nav neviena, kam viņi varētu atnest netaisnību. Tamdēļ taisnības labā valsts jāiekārto tā, ka visa tauta varētu piedalīties likumdošanā. Šādas sabiedrības

locekļi, kas var piedalīties valsts likumdošanā, saucas par pilsoņiem. Pilsoņu jēdziens sevī ietver trīs nepieciešamas pazīmes: politisku brīvību, pilsonisku vienlīdzību un patstāvību. Tas, ka valsts pilsoņiem nav jāpaklausa nekādiem citiem likumiem, kā vienīgi tiem, kurus viņi paši sev izdevuši, sastāda pilsoņu politisko autonomiju jeb brīvību. Pilsoniskā vienlīdzība, turpretim, nosaka, ka visi valsts locekļi ir padoti vieniem un tiem pašiem likumiem, ka visiem ir vienādas tiesības un vienādi pienākumi. Pilsoņu starpā nedrīkst būt tādu, kam ir tikai tiesības, bet nav pienākumu, vai arī — ir tikai pienākumi, bet nav tiesību. Pilsonisko patstāvību Kants ierauga tai apstākļi, ka neviens valsts pilsonis nedrīkst tikt tā nostādīts, ka viņš būtu atkarīgs no otra patvaļas un tā tad pilnīgi padots citu iegribai.

A k t ī v s valsts pilsonis ir tikai tas, kam ir balsošanas tiesības. Tas, kam nav šādu tiesību, nav nemaz īsts valsts pilsonis, bet tikai pasīva valsts sastāvdaļa. Pie tādiem Kants pieskaita piem. personas, kas nav sasniegušas savu pilngadību, sievietes, kalpus u. t. t. Tomēr cilvēka cieņa prasa, lai arī šiem pasīvajiem sabiedrības locekļiem būtu iespējams ar laiku iegūt balsstiesības. No šīs iespējas Kants izslēdz vienīgi sievietes.

Atkarībā no tā, kā rokās ir augstākā valsts vara, Kants izšķir trīs valsts formas. Ja viens valda pār visiem, tad ir autokrātiskā valsts forma; ja līdzīgu pilsoņu grupa valda pār pārējiem — tad rodas aristokrātiskā, bet ja visi valda pār visiem — tad demokrātiskā valsts forma. Jo vienkāršāka valsts varas uzbūve, jo vieglāka arī viņas pārvaldīšana. Visvienkāršākā valsts forma ir autokrātiskā, bet vissarežģītākā — demokrātiskā. Tāpēc arī pirmā ir visnoderīgākā tiesību ātrai izpildīšanai, bet viņa ir arī visbīstamākā tautai, jo ātri var pārvērsties despotismā un neierot-

bežotā patvaļā. Vistaisnīgākā būs tā valsts iekārta, kur valdnieki izpilda tos likumus, ko devusi visas tautas griba. Šī tautas griba var izteikties caur saviem pārstāvjiem jeb deputātiem valsts likumdošanas iestādē. Šādu valsts formu Kants sauc par «tīro jeb īsto republiku». Sakarā ar teikto Kants par vislabāko valsts formu atzīst konstitucionālo monarchiju, kur augstākās izpildvaras nesējs — monarchs — valda pēc tautas pārstāvju izdotiem likumiem. Tāda valsts iekārta, pēc Kanta domām, ir visvienkāršākā un arī taisnīgākā.

Pareizi un labi iekārtotā valstī tiesības valdīt ir vienīgi augstākai valsts izpildvarai. Kas cenšas ierobežot šo valsts varu un pretojas tai, tas pats cenšas kļūt par valdnieku. Tāda darbība, pēc Kanta domām, nav tiesiski attaisnojama. Tāpēc Kants neatzīst ne likumdevējiem, ne tautai tiesības pretoties valdnieku gribai, jo ar to tiktu iznīcināta valsts tiesiskā iekārta un tās vietā rastos anarchija. Kārtība valsts dzīvē, kā arī viņa nebūtu cēlusies, Kantam ir svēta un neaizskarama. Tamdēļ viņš neatzīst arī valdnieku tiesāšanu, jo šādā gadījumā tauta vienā reizē būtu savu tiesību aizstāvis un tiesnesis, kas neatbilst tiesiskiem noteikumiem. Tauta caur saviem likumdevējiem drīkst tikai pasīvi pretoties despotiskā valdnieka gribai, nenododot pieprasītos nodokļus un tā atraujot līdzekļus viņa netaisnīgo mērķu izvešanai. No teiktā skaidrs, ka Kants neatzīst arī revolūcijas, jo tās iznīcina likumīgo iekārtu. Valsts iekārtu drīkst pārveidot un uzlabot vienīgi pakāpenisku reformu ceļā.

Sabiedriskā taisnības apziņa prasa stingru likumu pielietošanu. Ja likuma vara pārkāpta, tad viņa katrā ziņā atkal jāatjauno. Likuma pārkāpšanu Kants sauc par *noziegumu*, kas var būt privāts vai sabiedrisks, atkarībā no tā, kādas tiesības pārkāptas. Ja izdarīts noziegums, tad taisnī-

bas apziņa prasa, lai sekotu arī piemērots sods. Sods ir ciešanas, kas tiesiskā valsts iekārtā seko noziegumam. Tā tad attiecības starp noziegumu un sodu, pēc Kanta domām, ir tādas pašas, kā starp cēloni un sekām. Ja ir zināms cēlonis, tad nepieciešami jābūt arī sekām. Tamdēļ likums prasa, lai katrs noziedznieks tiktu sodīts. Kur tas nenotiek, tur parādās likuma nespēks un taisnības pretstats — netaisnība. Tiesības, uz kuŗu pamata noziedznieks sodāms, saucas par kriminālām tiesībām. Viņas var būt vienīgi valsts varai, bet ne privātpersonai. Ja kāda privātpersona pate iegūst gandarījumu sev nodarītai pārestībai, tad tas nav sods, bet atreibība.

Tā tad soda vienīgais mērķis — iznīcinātās taisnības atjaunošana, jo taisnības apziņa prasa, lai katram tiktu piešķirts tas, kas viņam pienākas. Noziedzniekam «pienākas» sods par viņa likuma pārkāpšanu un tā tad viņš sodāms. Sodu nedrīkst izvest nekādu lietderīgu aprēķinu dēļ, jo viņš ir taisnības akts. Tamdēļ arī soda mērķis nav labot vai iebaidīt cilvēkus, bet tikai sodīt. Soda mērķis nav brīdināt pārējos no līdzīgiem pārkāpumiem, jo tādā gadījumā tiesājamais nebūtu vairs tikai noziedznieks, bet jau līdzeklis sabiedriskās labklājības nodibināšanai. Sodīt kaut kādu derīguma aprēķinu dēļ nozīmē taisnības vietā nostādīt laimi vai citus tamlīdzīgus motīvus, kas vairs nav juridiski. Taisnība pati ir augstākais mērķis valstī, par kuŗu nav vairs nekā augstāka. Nostādot cilvēku laimi augstāk par taisnību, mēs jau esam taisnību iznīcinājuši. Bet ja iet bojā taisnība, tad, kā aizrāda Kants, nav vairs nekādas nozīmes, ka cilvēki vispār dzīvo zemes virsū.

Tāpat ne lietderības, bet taisnības labā Kants prasa arī nāves sodu pielietošanu. Sodīt ar nāvi drīkst tikai slepkavu, jo šādā gadījumā nav cita ceļa, kā atjaunot pārkāpto taisnību. Kas iz-

nīcinājis citu dzīves iespējamību, tam arī pašam nav vairs tiesību dzīvot.

Ja izdarīts kāds noziegums, tad, kā redzējām, nepieciešami jānāk arī sodam. Nekādai valsts varai nav tiesību noziegumu atstāt neievērotu vai arī pienācīgo sodu mīkstināt. Tamdēļ arī noziedznieka apžēlošanu Kants uzskata drīzāk par netaisnības aktu, nekā par žēlsirdīgu taisnības parādīšanu. Apžēlošanu Kants pielaiž tikai vienā gadījumā — ja kādā personīgā lietā apvainots valsts augstākās varas nesējs.

Vispārējos vilcienos apskatījuši Kanta valsts tiesību filozofiju, pāriesim uz viņa mācību par starptautiskām un vispasaules pilsoņu tiesībām.

4. Mūžīgā miera ideja

Sākumā atsevišķu valstu un tautu attiecības ir tādas pat, kā atsevišķu personu attiecības dabiskajā stāvoklī, kad pašām tiesībām vēl nav spēka, bet tiesības ir tikai tam, kam spēks. Tā arī tai gadījumā, kad atsevišķu valstu starpā vēl nav likumīgas saskaņas, stiprākās valstis diktē vājākām savu gribu un savas tiesības. Sakarā ar to atsevišķas valstis nonāk beztiesību stāvoklī. Tāds stāvoklis rada netaisnību tautu starpā un apdraud atsevišķu valstu tiesības un viņu brīvību. Bet brīvības ideja prasa ne tikai atsevišķu tautu dzīvi nodibināt uz brīvības un tiesību pamatiem, bet gan — lai augstākais taisnības prasījums attiektos uz visiem cilvēkiem un visām tautām. Rodas jautājums: kā panākt tiesiskas attiecības visu tautu starpā? Kā nodibināt starptautiskās tiesības? —

Varētu iedomāties šo jautājumu atrisināt tādā ceļā, ka visas dažādās tautas ar laiku tiktu apvienotas zem vieniem kopējiem likumiem. Līdz ar to visas tautas ieslēgtos vienā kopējā valstī — tautu valstī jeb visas pasaules republikā. Bet tāda valsts nav realizējama jau sava milzīgā apmēra dēļ vien. Bez tam šāda tautu valsts apvienotu visas pārējās tautas vienā tautā un tā iznīcinātu tautu dažādību un daudzējādību, kas nav pieļaujams viņu nacionālo īpatnību dēļ. Tādēļ vienīgā iespējamība, kā regulēt tautu starptautisko dzīvi, ir tautu savienība jeb valstu federācija, kurā ieietu visas valstis, neiznīcinot savu patstāvību. Bet kā ir iespējama šāda tautu savienība? —

Bistamākā parādība, kas neļauj tautām ieiet šai savienībā, ir kaŗš. Tamdēļ pats kaŗš jāp dara par tiesisku aktu. Lai rastos tautu savienība, tad jāiznīcina patvaļīgs kaŗš. Vienīgi iespējamais kaŗš tādā gadījumā būtu tas, kas pats dibinātos uz zināmām tiesībām. Te rodas jautājums: pie kādiem apstākļiem zināma tauta var iegūt tiesības kaŗot?

Lai pašu kaŗa pieteikšanu padarītu par tādu, kas saskan ar cilvēka tiesībām, tad jāievēro divi nosacījumi: pirmkārt — pašai tautai jābūt ar mieru kaŗot un jāizšķiras par kaŗu caur savu likumdevēju, otrkārt — kaŗu nedrīkst pieteikt bez kāda pamata. Kaŗa pieteikšanai tiesiskais pamats ir tikai tad, ja tiek apdraudēta kādas tautas dzīvotgriba un viņai nav vairs citu līdzekļu, kā nodrošināt savas eksistences tiesības. Tāpēc vienīgais attaisnojamais kaŗa veids ir tas, kur kaŗš tiek vests paš aizsardzības nolūkā. Katrai tautai ir tiesības aizsargāt savu politisko neatkarību. Tamdēļ tiesiski attaisnojams arī tas kaŗš, kur viena tauta atkaŗo no otras savu nacionālo neatkarību.

Kaŗu nekad nedrīkst vest ar nolūku iznīcināt otru tautu, jo kādas tautas iznīcināšana ir tikai tik tālu attaisnojama, cik tālu viņa noder kā sods par šīs tautas pretlikumīgo darbību. Bet tā kā neviena tauta nedrīkst otrai rakstīt priekšā likumus, tad viņai nav tiesības arī to sodīt un tā tad iznīcināt.

Ja mēs prasām tiesības kaŗot, tad ir jāprasa arī tiesības palikt miera stāvoklī, ja nav nekāda pamata uzsākt kaŗu. Neviena tauta nedrīkst tikt piespiesta ne no ārienes, ne iekšienes uzsākt kaŗu, ja viņa pate to nevēlas. Kaŗa gadījumā tādai tautai ir tiesības prasīt no kaŗojošām valstīm, lai tās garantē viņas neitralitāti.

Kaŗš nekad nedrīkst būt mērķis, bet tikai līdzeklis miera nodibināšanai uz jauniem pamatiem. Kaŗš raksturo pirmatnēji dabiskās attiecības starp

tautām; tiesiskais un īsti cilvēcīgais stāvoklis ir miers. Katras valsts augstākais ideāls, kā redzējām, ir taisnība. Bet taisnība visu tautu starpā varēs nodibināties tikai tad, ja izzudīs netaisnīgie kari. Tamdēļ arī tautu savienības augstākā ideja un cēlākais pienākums — nodibināt mūžīgo mieru zemes virsū. Tas ir augstākais politiskais ideāls, pie kuŗa izvešanas dzīvē jāstrādā ne tikai visām tautām, bet arī katram cilvēkam. Ja šo ideālu arī nekad nevarētu pilnīgi sasniegt, tad vismaz viņam pakāpeniski jātuvojas. Šinī augstākajā sabiedriskajā labumā apvienojas Kanta politiskie ideāli ar morāliskajiem. Cilvēkam jāpaceļas līdz šim ideālam! To prasa cilvēka praktiskais prāts savā taisnības apziņā. Pretējā gadījumā vispārcilvēcīgās taisnības ideja aizietu bojā. Bet Kants drīzāk pieļauj cilvēka, nekā taisnības bojā eju.

Bet kā ir iespējams «mūžīgais miers»? Šo jautājumu vispārējos vilcienos Kants apskata savā darbā «Zum ewigen Frieden» («Pie mūžīgā miera»). Lai mūžīgais miers cilvēku starpā varētu nodibināties, tad jānovērš visi tie negatīvie apstākļi, kas traucē šī miera nodibināšanos, bet, no otras puses, jārada tie pozitīvie apstākļi, kas garantē šī miera iestāšanos. Tāpēc Kants atrisina mūžīgā miera iespējamību atbildot uz diviem jautājumiem: 1. kādi ir tie negatīvie nosacījumi, bez kuŗiem mūžīgais miers nav iespējams? 2. kādi ir tie pozitīvie nosacījumi, pie kuŗiem mūžīgais miers var iestāties?

Lai iestātos mūžīgā miera attiecības tautu starpā, tad vispirms jāiznīcina visi tie apstākļi, kas traucē šīs attiecības. Kants aizrāda uz 6 šādiem traucējošiem apstākļiem.

1. Par mierlīgumu nedrīkst tikt uzskatīts neviens tāds līgums, kas tiek noslēgts ar slepenu nolūku gatavoties nākošam karā. Šāds mierlīgums

nekad neved pie īsta miera, bet tikai pie pamiera tautu starpā, jo šādā gadījumā tautu naidis vēl vairāk palielinājas un zūd tautu savstarpējā uzticība. Tamdēļ mieru nekad nedrīkst slēgt tā, ka viņš kļūtu par ierosinājumu nākošajam kaŗam.

2. Nevienu pastāvošo valsti (vienalga, liela vai maza tā) nedrīkst iegūt otra valsts mantošanas, apmaiņas, pirkšanas vai dāvinājuma ceļā. Valsts nav nekāds īpašums. Tāpēc ar viņu arī nevar rīkoties kā ar privātīpašumu, t. i. pirkt, pārdot, apmainīt u. t. t. Valsts ir cilvēku sabiedrība, kuŗas likteņus drīkst noteikt vienīgi viņa pati. Arī šī apstākļa neievērošana noved tautas savstarpējā naidā. Tāpat viens no lielākiem ļaunumiem ir arī tas, ka viena valsts aizdod savu kuŗaspēku otrai valstij, jo ar to cilvēki kļūst par aizdodamām lietām.

3. Ar laiku pilnīgi jāiznīcina pastāvīgais kuŗaspēks, jo tas pastāvīgi apdraud citas valstis ar kuŗu, bet pašai kuŗaspēku uzturošai valstij uzliek lielas nastas. Šāds kuŗaspēks noved tautas zināmā «buryju riņķī»: kamēr pastāv pastāvīgais kuŗaspēks, tikmēr nepieciešams arī kuŗš; bet kamēr nepieciešams kuŗš, tikmēr vajadzīgs arī pastāvīgs kuŗaspēks. Tamdēļ vai nu visām tautām jāatbrūojas, vai arī nevienai. Bet tā kā kuŗaspēks apdraud mieru, tad izeja tikai viena: visām tautām jāatbrūojas.

4. Valsts ārējām vajadzībām nedrīkst taisīt nekādus parādus. Valsts kredīts ir nepieciešams savas iekšējās industrijas pacelšanai, bet bīstams kuŗa vajadzībām. Kuŗš, kas noved valsti parādos, iedzen to bankrotā, kas savukārt noved pie jauna kuŗa, tas pie jauniem parādiem u. t. t. Tamdēļ valsts nedrīkst aizņemties naudu kuŗa vajadzībām.

5. Neviena valsts nedrīkst ar varu iejaukties otras valsts iekārtā un valdībā, jo ar to iznīcinātu

otras valsts tiesības un patstāvību. Katra tauta ir pati savs kungs un noteicējs. Tāpēc nav tādu tiesību, kas atļautu iejaukties otras valsts iekšējā dzīvē, lai arī cik ļauna tā nebūtu. Bieži tādos gadījumos aizbaidinās, ka tauta, kuŗas iekšējā dzīve ir apdraudēta, var dot «ļaunu piemēru» arī pārējām tautām un tā apdraudēt arī viņu labklājību. Bet ļauni piemēri taču nevis pamudina sev sekot, bet gan drīzāk brīdina no līdzīga soļa, jo viņi saistīti ar nevēlamām sekām. Tā tad arī kādas valsts iekšējās jukas un nelaimes nevar attaisnot vienas valsts iejaukšanos otras valsts dzīvē.

6. Kara laikā viena valsts nedrīkst pieļaut pret otru tādas naidu ierosinošus gadījumus, kas padarītu neiespējamu uzticību nākošam mieram, kā piem. slepkavu un noindētāju uzpirkšana, padošānās, līgumu laušana u. t. t. Viss tas vēl vairāk paasina naidīgās attiecības tautu starpā un padara mūžīgo mieru iespējamu vienīgi «kapsētas mūpos». Tāpēc arī karš, lai viņš novestu pie īsta miera, jāved godīgi.

Mēs esam apskatījuši tos noteikumus, bez kuŗu ievērošanas nav iespējams tautu miers. Tagad paliek jautājums: kādā formā tad varēs nodibināties mūžīgais miers? Kādi ir pozitīvie mūžīgā miera nosacījumi?

Pirmā svarīgā problēma, kas mums šinī sakarā jāatrisina — kādai jābūt to valstu politiskai iekārtai, kas ieietu vispasaules tautu savienībā un garantētu ilgstošu mieru? — Pirmais nosacījums: katrai tautai jābūt organizētai pilsoniskā valstī, jo starp tautām, kuŗām nav nekādas valsts iekārtas, nav domājams arī ilgstošs miera stāvoklis, jo viņu dzīve nenorisinās uz tiesību pamatiem. Bet ne katra valsts iekārta garantē mieru. Ja valsts dzīvi rada un noteic kāda atsevišķa cilvēka intereses un griba pretēji pārējo pilsoņu interesēm, tad vienmēr personīgā godkārība, iekaroša-

nas tieksme un citas tīri personīgas intereses prasīs pēc kara. Tas pats var notikt arī tais gadījumos, ja valsts varu ir sagrābusi savās rokās kāda šaura pilsoņu grupa (piem. aristokratija). Tāpēc pastāvīgu mieru varētu nodrošināt tikai demokrātiskā valsts iekārta, kur visa tauta parādās kā likumdevēja ar savu izvēlēto pārstāvju palīdzību.

Atkarībā no tā, vai likumdošanas varas rokas ir arī izpildvara, valsts iekārta var būt despotiska un republikāniska. Despotisms apdraud mieru, jo šeit likumu izpildītāji ir tie paši, kas likumu devēji, un tā tad karu var iesākt arī ļoti netaisnīgi, kādas šauras pilsoņu grupas interesēs, kas stāv valdības priekšgalā. Īsti tiesisku valsts iekārtu var nodibināt tikai tur, kur abas šīs varas šķirtas. Tamdēļ arī pēc Kanta ieskatiem miers uz starptautisku tiesību pamatiem varēs nodibināties tikai tad, ja visu valstu iekārta būs republikāniska. Bet tā kā arī demokrātiskā republikā vienīgais suverēnais likumdevējs un arī likumu izpildītājs ir pati tauta, tad arī demokrātiskā valsts iekārta beigū beigās ir despotiska (jo šie abu varu nesēji ir tie paši — t. i. tauta). Tāpēc labākā iekārta, kas vispilnīgāk garantētu miera iespējamību, būtu tā, kur likumdošanas un izpildvaras būtu atdalītas tādā kārtā, ka likumdevēju būtu pēc iespējas vairāk, bet izpildītāju — pēc iespējas mazāk.

Tāpat kā atsevišķi cilvēki prasa pēc varas, kas nodrošinātu viņiem iespēju dzīvot, tā arī atsevišķas tautas. Katra tauta, kas grib mieru, prasa, lai tiktu nodrošināta viņas politiskā brīvība attiecībā pret citām tautām. Tiesībām jākārtoti arī valstu savstarpējā dzīve. No šī prasījuma izaug starptautisko tiesību ideja. Paceļas jautājums: kā nodrošināt šīs starptautiskās tiesības? — Vislabāk būtu, ja visas tautas apvienotos vienā pasaules republikā. Bet tādā gadījumā, kā jau agrāk

noskaidrojām, būtu iznīcināta atsevišķu tautu kā juridisku vienību pastāvēšana. Viņu vietā rastos viena pasaules tauta, jo tauta Kantam ir katra juridiska vienība, kas organizēta vienā atsevišķā valstī. Bet tas, pēc Kanta ieskatiem, runā pretim mūsu tezei, jo mēs meklējam ne vienas tautas, bet gan visu tautu savstarpējo attiecību tiesisko pamatu. Tāpēc vienīgā iespēja, kā padarīt tautu starptautiskās tiesības nozīmīgas, ir — nodibināt pastāvīgu valstu kongresu t. i. tautu savienību, kas izšķirtu katru strīdu tautu starpā un nodrošinātu viņu tiesības uz mieru. Šāda «miera savienība» ir nesalīdzināmi svarīgāka, kā atsevišķs mierlīgums, jo tas izbeidz tikai atsevišķu karu, bet tautu savienība miera labā izbeidz arī katru nākošo karu.

Mūžīgā miera idejas realizācija prasa, lai arī starp dažādu tautu pilsoņiem valdītu miermīlīgas un draudzīgas attiecības, ja tie sastopas viens ar otru. Šādas draudzīgas attiecības parādās tur, kur vienas valsts pilsoni otra valsts uzņem viesmīlīgi. Kur trūkst šādas viesmīlības, tur attiecības nav draudzīgas. Tamdēļ pati miera ideja prasa, lai valstu starpā valdītu viesmīlīgas attiecības un katram pilsonim būtu tiesības apmeklēt svešas valstis un tikt tur laipni uzņemtam. Neviens nevar prasīt, lai viņu svešas tautas uzņemtu kā savas valsts pilntiesīgu pilsoni, bet ir gan tiesības būt par viesi svešās zemēs. Šīs tiesības uz vispārēju viesmīlību visās pasaules daļās Kants uzskata par pēdējo mūžīgā miera nosacījumu.

Tādā kārtā mēs esam pakāpeniski nonākuši pie trim pozitīviem mūžīgā miera nosacījumiem, kas raksturo tuvāk to dzīves formu, kādā var nodibināties mūžīgais miers tautu starpā:

1. Katras valsts pilsoniskai iekārtai jābūt republikāniskai.

2. Starptautisko tiesību pamatā jābūt brīvu valstu savienībai.

3. Vispasaules pilsoņu tiesības jāierobežo ar vispārēju viesmīlību.

Pēc visa tā uzmācās vēl viens jautājums: vai šāds mūžīgais miers kādreiz iestāsies zemes virsū? Vai netaisno karu vietā kādreiz cilvēku vidū valdīs taisnība kā cilvēces augstākais mērķis?

Kants savu mūžīgā miera un taisnības ideju neuzskata par utopiju, par karu var tikai fantazēt, bet kas neprasa pēc sava piepildījuma. Cilvēka taisnības apziņa noteikti prasa, lai cilvēce tuvojas šim mērķim. Un viņa arī nemitīgi, kaut gan lēnām, tuvojas tam. Šī tuvošanās notiek neatkarīgi no jebkuras diplomātijas un cilvēka pienākuma apziņas. Par to rūpējas pati daba, kas ar dažādu tieksmju un dziņu palīdzību liek cilvēkam pamazām savu dzīvi nodibināt uz starptautiska miera un tiesību pamatiem. Kā tas iespējams? —

Daba dzīves apstākļus ir tā iekārtojusi, ka cilvēks visur var dzīvot zemes virsū, jo atrod tur sev vajadzīgo uzturu. Bet cilvēks ne tikai v a r dzīvot kā ziemeļos, tā dienvidos, viņam arī jāapdzīvo visa zemes lode. Ari uz to spiež pati daba. Karš ir tas, kas liek vienai tautai attālināties no otras un doties tur, kur vieglāk apmierināt savas pašuzturas prasības. Tā cilvēks iespēžas visos brīvajos zemes stūros. Tomēr karš, vests pašuzturas un citu cilvēcīgu dziņu labā, ne tikai saskalda cilvēkus, bet arī vieno tos. Dzīves eksistences cīņā uzvar tā tauta, kas ir spēcīgāka sevī. Spēcīgāka ir tā tauta, kas ir ciešāk apvienojusies. Tas panākams vienīgi valstī. Tā karš noved tautas pie valstiskas dzīves iekārtas. Drošāka tā valsts, kurai taisnīgāki un stiprāki likumi, jo valsts lielākais dzīves spēks — viņas likumos. Tāpēc pati daba caur cilvēka dzīvotgribu prasa pēc taisnīgākiem likumiem. Ja arī cilvēki savā iekšējā izjūtā ir ļauni noska-

noti viens pret otru, tad tomēr paša personīgās dzīves nodrošināšana liek tam vismaz ārēji ievērot arī otra labumu un nebūt naidīgam pret to, jo tas atstāj ļaunu iespaidu arī uz paša dzīves drošību. Pat sātāniskas būtnes, dzīvodamas sabiedrībā, ja viņām būtu pietiekoši daudz saprāta, beidzot būtu spiestas vismaz ārēji izturēties labvēlīgi savā starpā un tīri personīgu nolūku dēļ nodibināt taisnīgāku dzīves veidu. Absolūtā naida, kaŗa un pilnīgā beztiesību stāvoklī dzīve neiespējama. Tāpēc cilvēka dzīvotgriba spiež ierobežot kaŗu. To pašu prasa arī lielā kapitāla, rūpniecības un tirdzniecības attīstība, kas iespējama vienīgi uz miera pamatiem un nebīstas ne no kā vairāk, kā no kaŗa.

Tā pati cilvēka dzīvotgriba, ko daba ir «ielikusi» cilvēkā, kaut gan sākumā ir attīstījusies un izraisījusies ar kaŗa palīdzību, tomēr beidzot prasa iznīcināt pašu kaŗu. Kaŗš tā tad iznīcina kaŗu. Līdz šim kaŗš bija vajadzīgs, lai novestu cilvēku pie augstākas attīstības pakāpes un ar to, tuvinot cilvēku augstākajiem dzīves mērķiem, pats sevi iznīcinātu. Daba grib mieru, bet miers iespējams tik tur, kur iepriekš ir bijusi cīņa. Tāpēc mēs patreizējā kaŗu laikmetā nedrīkstam krist izmisumā, jo miers nav cilvēka morāliskā prāta utopija, bet dabiska nepieciešamība tagadējā cilvēces attīstības pakāpē.

Tādas ir pamatlīnijas Kanta mācībā par mūžīgo mieru kā augstāko cilvēces starptautisko ideālu. Ka Kants ir pareizi sapratis cilvēces vajadzību pēc miera, to norāda tagadējā Tautu savienība un viņas mērķi. Bet vai arī mūslaiku vadošie Tautu savienības politiķi šīs nākotnes miera valsts iestāšanos domā tāpat, kā Kants pirms 134 gadiem, par to lai spriež lasītāji paši.

5. Cilvēces brīvības vēsture

Apskatījuši Kanta tiesību un valsts filozofiju, vēl īsumā iepazīsimies arī ar viņa vēstures filozofiju. Kaut gan Kants nav atstājis pamatīgi izstrādāta darba vēstures filozofijā, tomēr viņš ir devis arī šīs filozofijas pamatprincipus savā īpatnējā izpratnē.

Pasaule savā vēsturiskā attīstībā ir novedusi līdz cilvēkam. Cilvēks savā attīstībā iegūst arvien lielāku noteikšanu dabas dzīvē. Viņš iekaro dabu. Tāpēc pasaules vēsture līdz ar cilvēka rašanos kļūst par cilvēces attīstības vēsturi. Pats cilvēks, pēc Kanta domām, kā jau mums bija izdevība agrāk to noskaidrot, nav uzskatāms tikai kā dzīvnieciska būtne vien, bet arī kā saprātīga būtne. Cilvēks ir divu pasaļu sastāvdaļa — dabas un prāta jeb brīvības pasaļu loceklis. Ar savām tīri bioloģiskām tieksmēm un instinktiem viņš ieiet dabas pasaulē, bet ar savas saprātīgās gribas mērķiem iesniedzas morālisko būtņu valstībā. Tādēļ, runājot par cilvēka attīstības vēsturi, Kants šo jautājumu apskata no divi viedokļiem: 1. cilvēka dabiskā vēsture, un 2. cilvēka prāta jeb brīvības vēsture.

Kaut gan katrs mūslaiku cilvēks uzrāda sevī lielākā vai mazākā mērā saprātīgas būtnes pazīmes, tomēr vismaz idejā ir domājams tāds periods cilvēka attīstībā, kad viņam vēl nebija prāta un tā tad arī apzinīgas gribas. Šinī periodā cilvēks raksturojams vienīgi kā dzīvnieciska būtne. Viņš dzīvo saskaņā ar saviem instinktiem un dabiskām dziņām, ko viņā ir «iedēstījusi» pati daba. Viņš vēl neuzstāda pats savus mērķus, bet neapzinīgi seko tiem mērķiem, ko pati daba ar savu instinktu palīdzību tam raksta priekšā. Viņam nav arī vēl kultūras, jo tā var rasties tikai tur, kur ir

saprātīga griba, kas ar dabas palīdzību cenšas piepildīt savus mērķus. Tāpēc šai dabiskajā stāvoklī, kur cilvēks sevī izdzīvo tikai dabas sapņus, cilvēkam nav arī vēl morāles, jo tā ir kultūras sastāvdaļa. Te cilvēks neuzstāda sev nekādus morāliskus mērķus, jo viņam trūkst tikumiskās vērtēšanas. Tāpēc šai periodā cilvēks dzīvo tikumiskā nevainībā, jo viņš vēl nezina, kas labs, kas ļauns. Viņš ir it kā paradīzes svētlaimīgo dārzā, jo ar dabu tam nav vēl nekādu konfliktu.

Pirmie konflikti, kas cilvēkam rodas sakarā ar dabu, izrauj to no dabas laimīgajiem apkampieniem un nodod viņu paša radītām ciešanām. Pirmā uzstāšanās pret dabu izdzen cilvēku no dabas paradīzes laimes un atdod to kultūras ciešanām. Bet kā radās cilvēkā šis pirmais konflikts ar dabu? Kas spieda cilvēku uzstāties pret savu pavēlnieci un instinktīvo vadītāju? Tā bija paša cilvēka griba, kas viņā bija pamodusies no instinktīvajiem dabas sapņiem. Griba, kas vairs nevēlējās sekot dabas instinktiem, bet gan centās realizēt pati savus mērķus, kurus viņai uzstādīja pamodies prāts. Ar to cilvēka prāta vadītā griba, uzstādamās pret dabu un viņas likumiem, iekrita pirmajā grēkā. Šī «apgrēkošanās» pret dabu izdzina cilvēku no dabiskās svētlaimības un padarīja viņu brīvu, jo tagad cilvēks sāka darboties arī pats pēc saviem atzinumiem, bet ne dabiskajām tieksmēm vien. Ar to iesākās cilvēces brīvības vēsture un arī kultūra.

Tā cilvēks ar savu pirmo soli, kurā viņš spēra savas apzinīgās gribas vadīts, kļuva ļauns pret dabu, lai pēc tam grūtās cīņās pats ar sevi kļūtu arvien labāks un brīvāks. Cilvēces brīvība sākas ar noziegumu. Šis noziegums t. i. uzstāšanās pret dabu nostādīja to uz tikumiskās attīstības ceļa (jo tikumība Kantam — iekšējās brīvības realizācija, bet iekšējā brīvība — neatkarība no

dabiskajiem instinktiem). Visa līdzšinējā kultūrcilvēka attīstība ir cenšanās iegūt arvienu lielāku noteikšanu pār dabu. No dabas kalpa cilvēks tiecas kļūt par dabas pavēlnieku. Lai sasniegtu šo savu mērķi — cilvēks ir radījis kultūru. Tamdēļ kultūra nav līdzeklis iegūt dabisko laimību (to cilvēks ir pazaudējis un nekad neatgūs), bet gan cīņas ierocis soli pa solim iekarojot sev lielāku neatkarību. Iegūstot arvienu lielāku noteikšanu par dabu, cilvēks vairāk un vairāk attālinās no sava dabiskā stāvokļa un tās laimības, ko var sniegt instinktīva dabas bērna dzīve saskaņā ar dabiskajām prasībām. Saprātīgas gribas cilvēks ir spiests savu apmierinājumu iegūt kultūras «debesskrāpju» tornālos, jo daba viņu kā «noziedznieku» nevēlas vairs sevī uzņemt. Tagad mēs sapratīsim, kāpēc katrs ieguvums kultūrālajā attīstībā cilvēkam jāizpērk ar zaudējumu dabiskās laimības izjūtā. Kultūra attālina cilvēku no dabas. Viņa ir cīņas karogs, ko savās rokās tura pret dabu sadumpojies cilvēks, jo starp dabu un kultūru ir neiznīcināmas pretrunas. Bet katra cīņa ir sākums ciešanām. Tāpēc arī Kants piekrīt Russō domām, ka kultūra nevis tuvina cilvēku dabiskās laimības stāvoklim, bet gan attālina. Kultūras cilvēkam ir jāatsakās no tās laimības, ko sniedz dzīve «dabas apkampienos» un jāmēģina atrast apmierinājums pašās kultūrālās cīņās, jo pati cilvēka griba ir atgriezusi sev ceļu uz dabisko paradīzi.

Sakarā ar teikto maldīgi būtu meklēt cilvēka atpestīšanu dabiskajā nevainībā. Cilvēka kultūras griba nevar ar to samierināties. Vēl maldīgāki būtu meklēt savas dzīves augstāko mērķi dabiskajā laimībā (t. i. bioloģisko dzīvi apmierinātībā), jo tas liktu cilvēkam atgriezties pirmatnējā bezkultūras stāvoklī, kas vairs nav iespējams. Vienīgais īstais cilvēces attīstības mērķis — tikumi-

skā brīvība. Tā ir visas cilvēces attīstības mērogs. Par cik cilvēks ir kļuvis tikumiski brīvs — par tik viņš aizgājis uz priekšu savā attīstībā. Bet cilvēce savā kultūrā kļūst arvienu brīvāka un brīvāka. Ja dzīvē ir daudz nelaimīgu un salauztu cilvēku, tad tas vēl nedod pietiekošu iemeslu kļūt par pesimistu, jo par atsevišķa cilvēka laimi vai nelaimi stāv augstāk visas cilvēces morāliskā pilnība.

Cilvēks, atsvabinādamies no dabisko instinktu dzīves, iegūst iespēju sekot arī morāliski ļaunām tieksmēm. Tāpēc kultūras cilvēku dzīvē pamostas arī egoisms, savstarpējs naidis, personīgas varas kāre, karš, nelikumības, noziedzības, bīstamas kaislības u. t. t. Tā brīvība noved pie visu cilvēka dabisko iedīgļu attīstības. Lai savu dzīvi nodrošinātu, cilvēki ir spiesti apvienoties valstīs un izdot likumus. Valsts savu uzdevumu var izpildīt tikai tai gadījumā, ja viņa saskaņo cilvēka brīvības prasības ar likumību, t. i. ja viņa par visu augstāk nostāda taisnību. Pilnīga taisnība zemes virsū iespējama tikai tad, ja visas valstis izturēsies taisnīgi ne tikai pret saviem pilsoņiem, bet arī pret visu pārējo valstu pilsoņiem, t. i. ja tautu starpā valdīs mūžīgais miers. Šis mūžīgais miers varēs nodibināties tikai tai gadījumā, ja cilvēks pārmainīsies ne tikai savos vārdos un ārējā dzīves iekārtā, bet arī savā iekšējā izjūtā un dzīves noskaņojumā. Mūžīgā miera iespējamības pamatos guļ cilvēka morāliskās apziņas izveidošanās. Cilvēces politiskā attīstība prasa morālisko attīstību (un arī otrādi). Cilvēks nedrīkst būt tikai ārēji kultūrāls un ārēji «apgaismots», viņam jābūt arī iekšēji apgaismotam. Mūslaiku kultūras cilvēks ir ieguvis spīdošu ārējo civilizāciju, bet savas sirds dziļumos paturējis pa lielāki daļai rupju patmīlību un pazemojošu naidu pret citiem cilvēkiem. Katram cilvēkam jāiznīcina sevī ego-

istiskā patmīlība! Pretējā gadījumā visi augstie cilvēces ideāli pazaudē visu savu jēgu un tad tiešām ir labāki atgriezti pirmsatnēji dabiskajā stāvoklī. Protams, pilnīgi šos ideālus cilvēks nekad nesasnies, jo katra attīstības pakāpe nes sevī arvienu jaunas attīstības iespējamības, bet Kanta pārlicība ir tā, ka cilvēce tomēr pamazām tuvojas šiem ideāliem.

Tā cilvēces dabiskā attīstība noved pie prāta attīstības, kuŗas augstākie mērķi: taisnīga valsts iekārta, mūžīgais miers un tikumiskā brīvība. Cilvēces attīstības pakāpe ir mērojama ar tuvināšanos šiem mērķiem. Ar viņu palīdzību var attaisnot arī cilvēces ciešanas, ļaunumus un dabiskā miera pazaudēšanu. Tagad mēs sapratīsim arī to, kādēļ Kants izsaka pateicību dabai par tiem ļaunumiem, ko viņa ir devusi līdz cilvēka attīstības gaitai, jo bez viņiem arī cilvēka labās tiesmes būtu palikušas neizraisītas, dabiskā «miegā» un prāts savā cīņās karogā nebūtu rakstījis šos augstākos dzīves lozungus: mieru, taisnību un brīvību.

Cilvēces brīvības attīstībai ir tā tad divas robežas: pirmā — kad cilvēks tikko kā sāk atraisīties no dabas varas un iegūt savu brīvību; otrā robeža — kad šī brīvība būs pilnīgi sasniegta un kad cilvēces attīstība iegūs savu noslēgumu. Šie abi momenti nav doti pieredzē, bet ir tikai domājošā prāta idejas, lai tas izprastu pats sevi resp. cilvēces attīstību un viņas jēgu. Mūsaiķu cilvēks atrodas šīs attīstības līnijas vidū. Dabiskā instinktu dzīvē viņš vairs nevar palikt, bet pilnīgās brīvības stāvoklī nevar vēl sasniegt. Tādēļ viņam jācieš un jācīnās. Taisnībai, brīvībai un mieram ir jāuzvar cilvēku «ļauņās sirdīs.» Bez tā visai dzīvei nav nekādas jēgas. Tāpēc katra pienākums — būt par līdzcīnītāju šīs uzvāras sasniegšanā!

Kants un vēlākais laiks

Vajadzētu sarakstīt atsevišķu darbu, lai pienācīgi attēlotu Kanta iespaidu filozofijā un kultūrālās cilvēces gara dzīvē vispārī. Īsā pārskatā var tikai rupjos vilcienos aizrādīt uz dažiem raksturīgiem momentiem. Jaunā, revolūcionārā domu pasaule, kas likās pilnīgi saraujam visas saites ar tradicionālām domāšanas parašām, izvirzot milzīgu problēmu bagātību, pavecot negaidītus un pārsteidzošus apvārkšņus, radīja savilņojumu, kam apmēra un spēka pakāpes ziņā *t e o r ē t i s k o p a r ā d ī b u* laukā nekas visā kultūras vēsturē nevar līdzināties. Dziļāks iespaids bija tikai lielajām reliģiskām reformām; runājot Šillera vārdiem: jauna gaisma cilvēkiem bija ataususi. Daudzi Kantu uzlūkoja par jauna evaņģelija sludinātāju, un Ernsts Leonards Reinholds izteicās, ka «simts gados Kants iegūs Jēzus Kristus reputāciju.» Apmēram desmit gadu laikā parādījās ap trīs simti rakstu par un pret Kanta filozofiju. Piekriteju un cienītāju entūziasmam pretim nostājās ne mazāks apkarotāju naidis: Herders visu kustību nosauca par «Feita deju» (Veitstanz) un fanātiski garīdznieki Karalauču gudro pat lamāja apkaunojošā kārtā. Kriticisma iespaids nenorobežojās tikai uz filozofiju, bet pārņēma visus gara dzīves laukus: teoloģiju, jurisprudenci, filoloģiju, pat dabas zinātņi un medicīnu. Šillera dzeja plašākas

tautas masas iepazīstināja ar Kanta idejām, un atbrīvošanās kaujā, runājot Treičkes vārdiem, «kategoriskais imperatīvs izcīnīja uzvarām vainagotās kaujas.» Pirmā laikā iespaids bija līdzīgs tam, kas rodas pēc zemes trīces: viss, kas līdz tam stingi turējās, sagriļojās vai sagāzās drupās. No sākuma veco sistēmu piekritēji nezināja ko iesākt un bezpalīdzīgi raudzījās «visu sadragājošā» ģenija graušanas darbā, bet tad iesākās drudzaina pretdarbība. Daži, kā Leibnīca skolas piekritēji Eberhards un Feders, mēģināja vēl ierīkoties drupās, pielāpot iebrukušos mūrus un uztaisot pār viņiem kādu pagaidu jumtu, citi turpretim, kā Jakobi un Šulce-Enesīdems, sāka rakņāties paša Kanta celtās jaunbūves pamatos. Tad nāca jaunāka paaudze, kā Reinholds, Fichte un sāka celt jaunas ēkas Kanta stilā. Jo bagātāka bija viņa paša sistēma, jo vairāk tur bija blakus dziļās intuīcijās tvertām, nepieredzēti asi pārdomātām un apbrīnojamā veidā arhitektoniski iekārtotām un apvienotām idejām arī pilnīgi negatavi, neizlīdzināti un problēmatiski domu gājieni un atskārtas, jo vairāk šī sistēma varēja noderēt par neizsmeļamu ierosu avotu viņas dažādu virzienu dibinātājiem un pārstāvjiem. Sekojošos gadu desmitos tamdēļ iesākās gandrīz vai pārmērīga garīga rosība: uz vecās metafizikas drupām sāka pacelties viena spekulāciju burvju pils pēc otras, liekot izstarot filozofiskai domai arvienu jaunos novirzienos, lielā daudzveidībā un pilnatnē. Arvienu drošākas, bagātākas, fantastiskākas kļuva sistēmas. Paša Kanta iekšēji un ārēji nenobeigtais jaun darbs, salīdzinot ar tām, likās pārāk apvaldīts un prozaiski vienkāršs; kad kritiskās filozofijas nodibinātājs slēdza savas acis uz mūžu, ļoti daudziem viņa sistēma izlikās jau pārvārēta. Un tomēr — paša Kanta domu motīvos atradās sagatavojoši iedīgli vēlākās metafiziskās spekulācijas

brāzmainam plūdumam, kaut arī drosme, pareizāk sakot, pārdrošība, ar kādu šie Kanta tikko iezīmētos vilcienus izstrādāja līdz galējām konsekvencēm, pirmā laikā šķita uzrādam ļoti maz līdzības ar Kanta filozofēšanas mēreno paņēmieni. Tas sakāms kā par Fichtes, Šellinga un Hegela spekulatīvo ideālismu, tā Šleiermacheera reliģijas filozofiju, Herbarta plūrālistisko eleātismu un Šopenhauera monistisko gribas metafiziku. Visas šīs filozofēmas nav nekas vairāk, kā dažādi izveidojušās Kanta filozofijas meitas. Apdomīgie gari jau toreiz to izmanīja. Grillparcers (Grillparzer), izstudējis Hegela loģiku, rakstīja savā dienas grāmatā: «It viss, ko es lasu filozofijā, vairo manu cieņu pret Kantu.»

Visām, sevišķi Fichtes, Šellinga un Hegela sistēmām, kas bija dzimušas no «domāšanas veida kritiskās revolūcijas», raksturīgi sekoši vilcieni:

1) Kopējais priekšnosacījums tām ir Kanta transcendentālais ideālisms: visa pieredzes pasaule ir parādība, bet — un šie tās iet pāri Kantam — viņa norāda uz absolūtu īstenību, intelligīblo pasauli.

2) Kopējs ir to centienu virziens: šī absolūtā īstenība ir sasniedzama domāšanā. Ja jau viņa ir intelligībla (tikai domājama), tad viņai vajag būt domāšanu caurlaidīgai: vajag tik iedrošināties pacelties no gnozeloģiskā ideālisma līdz metafiziskajam.

3) Kopēja ir metode — īstenības apriorā konstruēšana domās. Ja pasaule ir objektīvais domu saturs, tad vajag spēt uzstādīt visu īstenības pamatschemu, izejot no domu darbības iekšējās attīstības.

4) Kopējs, beidzot, ir visu prasījums: šādā filozofijā atziņa ir sasniegusi savu pēdējo mērķi, absolūto īstenību un tamlīdzietu jēgu. Dabas filozofija, kas attēlo dabā iemiesotās domas, vēstu-

res filozofija — vēsturē izpausto pasaules prātu (logosu), dod absolūtu atziņu, tamdēļ tikai spekulatīvā filozofija ir īstā zināšana. Hegeļa sistēmā spekulatīvā filozofija sasniedza savu piepildījumu, filozofijā, kuŗa grib būt pasaules celšanas procesa atspoguļojums domās. Viņai šķiet, ka pati šī celšana atrod viņā savu piepildījumu; līdz tam pasaule bija neapzinīgs, kaut arī pats par sevi saprātīgs fakts: spekulatīvā filozofijā viņai beidzot atstaut pašatziņas gaismā, viņa izzina sevi kā tādu, kas viņa patiesām ir — kā vienotu, esošu domu sistēmu. Šinī idejas jēdzieniskā pašatziņā visa īstenības ainas revolūcija ir sasniegusi savu mērķi: Dievs jeb intelligiblā pasaule domā pati sevi vispilnīgākajā filozofijā. Še vairs nevar būt runa par kādu metafizisku duālismu: plaisa starp domāšanu un esamību, loģiku un metafiziku nevien ir aizpildīta, bet patiesībā nemaz nepastāv.

Taisni jaunākie pētījumi ir pierādījuši, ka visi trīs spekulatīvā ideālisma pārstāvji nav uzlūkojami vienīgi par atkritējiem no Kanta kritiskā gara, vai pat par filozofiem priekškanta dogmatiskās metafizikas garā. Viņi, kā sacīts, drīzāk gan izveido domu iedīgļus, kas iezīmējas jau pie Kanta, jo noteikti viņa pēdējā laika rakstos, kuŗus sakopojumā izdevis E. Adikes, ar virsrakstu «Kanta Opus posthumum» (E. Adikes. Kants Opus posthumum. Dargestellt und beurteilt. 1920.). Jēdziens par «pašnostađišanu» (Selbstsetzung), t. i. gara pašradišanu, kas pie Fichtes ieņem tik redzamu vietu, atkārtojas arī šajos atstātos rakstos; še atrodam aprioro atziņu lauka paplašinājumu s a t u r a ziņā, kas tik raksturīgi kā Fichtem, tā Šellingam un Hegelim. Piemēram, Kants prāto par kādu siltuma vielu un apzīmē to par «Visur izplatīto, visam cauri spiedošos (alldurchdringende), sevi visās daļās vienmērīgi kustinošo un šinī iek-

šējā kustībā noturīgo materiju»; runā par vispārīgu pasaules aitēri, kam jāstājas tukšas telpas vietā un ko viņš drīz pielīdzina siltuma vielai, drīz tura par ko citu, pie kam prasa molekulāro spēku atvietošanu ar aitēra konkusijām. Viņš prāto par materijas agregāta veidiem un viņu pāreju no viena otrā, par piļu veida (Tropfengestalt) cēloņiem, metalu spožumu un parādībām, kas saistītas ar kapillārcaurulišu darbību. Pie tam par minēto «radikālo pasaules vielu» Kants klaji apgalvo, ka tā «nav hipotētiski, bet apriori dota viela». Viņš iet pat tik tālu, ka mēģina a priori atvedināt no katēgoriju tabulas visus iespējamus sajūtu veidus, kustinošos spēkus un ķermenisko priekšmetu kvalitātes. Tam pievienojas atziņa par kopējo siltuma, gaismas, elektrības un magnētisma pamatu. (Salīdz. Opus posthumum, 325., 399., 422., 425., 461., 474., 483., 590., 732. lpp.) Še mēs Kantu viņa mūža pēdējā cēlienā atrodam pilnīgi uz spekulatīvās dabas filozofijas ceļa. Vai pie šāda kritiskās sistēmas spekulatīvā paplašinājuma viņš ir nonācis savu domu iekšējā organiskā attīstības gājienā, kā vieni domā, vai arī savu ģeniālo pēcteču iespaidojumā, kā citiem šķiet, nav vēl droši nosakāms. Nav pilnīgi izslēgta pēdējā varbūtība, uz ko norāda tas apstāklis, ka Kants ir pazinis lielā mērā Šellinga iespaidotā fiziķa Rittera (J. W. Ritter) darbus.

Nekādā ziņā gan nevar apgalvot, ka visa spekulatīvā ideālisma attīstība būtu atradusi viņa piekrišanu. Ka pārdrošā spekulācija vairs neievēroja Kanta kriticisma viltās apriorās atziņas robežas, ka viņa patvarīgi iespiedās atsevišķo empīrisko zinātņu laukos un ar saviem konstruktīvi radītiem atzinumiem gribēja pamācīt un pārlabot pieredzes atziņas, tas, blakus vispārējām laika gara pārmaiņām, bija galvenais cēlonis, kamdēļ valdošais spekulatīvais

ideālisms ap deviņpadsmitā gadsimteņa vidū katastrofiski sabruka. Izplatījās baznīcas ortodoksija, kas sacēlās pret pārdrošo domu par visa esošā pilnīgas racionālizēšanas iespējamību, un nefilozofisks historisms no vienas, naturālisms un materiālisms no otras puses, un gala iznākumā pat vērtīgākos filozofiskos dārgumus sāka vispārēji nicināt.

Par filozofiju varēja atkal teikt Kanta vārdus, ka viņai, nesenai zinātņu karālienei, nu atkal jāiet apkaunotai un pazemotai trimdā. Gadusimta otrā pusē, sevišķi sākot ar sešdesmito gadu beigām, iesākās pamazām filozofijas atjaunošanās. Viņas attiecības ar zinātni uzlabojās, sāka nostiprināties atzinums, ka viņpus zinātnes atsevišķo pētījumu robežām pastāv jautājumi, kas jāatrisina un ir atrisināmi. Pašā zinātnes darbā uzdūrās uz gnozeoloģiskām, metafiziskām, psiholoģiskām un ētiskām problēmām, ar kuŗu atrisināšanu sāka nodarboties paši pētnieki. Šajā laikā no jauna atcerējās Karalauču domātāja vienkāršo gudrību, iesākās spēja kriticisma atdzimšana. Visa kustība, ko sākumā ievadīja Frīdriha Alberta Langes «Materiālisma vēsture» (1866. g.), sākumā norisinājās tikai šaurākās filozofu — speciālistu aprindās, bet drīz vien izplatījās zinātnē un visā kultūras dzīvē. Parādību un lietu par sevi (intelligiblās) pasaules šķīrojums atļāva vispirms izlīdzināt strīdu starp dabas pētniecību un reliģisko svēteci, neko no pirmās neatmetot un nepārvēršot otro par pierādāmu zināšanu: Kanta ētiskā teoloģija, kaut novājinātā veidā, tomēr nepieciešami papildina parasto pieredzi ar kādu augstāku faktoru. Sākumā atsevišķi, drīz plašos apmēros izskanēja sauciens: «Atpakaļ pie Kanta!» Sevišķi Herbarta un Šopenhauera filozofijas uzvara lielā mērā veicināja kriticisma atdzimšanu; taisni pateicoties Šopenhauera dedzīgai aģitācijai, «Tīrā

prāta kritika» atkal kļuva daudz un neatlaidīgi studēta grāmata. Viņa nonāca pat dabas pētnieku rokās, kuŗi domāja Kantam stāvam tuvāk, nekā spekulātiviem ideālistiem. No vienas puses, viņa mācībā atrada eksaktā dabas zinātne vērtīgas domas par saviem priekšnosacījumiem, fizioloģiskā psiholoģija pieturas punktus mācībā par parādībām un telpas ideālītāti; arī tirai psiholoģijai bija pa prātam dvēseles dzīves fainomenālistiski-aktuālistiskais iztulkojums («psiholoģija bez dvēseles»). Tāpat reliģijas filozofija lūkoja atrast kriticismā drošu gnozeoloģisku pamatu (A. Ričls un viņa skola). No otras puses, pieredzes robežu nemitīgais pašvitrojums Kanta filozofijā atrada divējādā ziņā piekrišanu: gribēja norobežoties uz pieredzi un reizē ar to skaidri apzinājās atziņas robežas, ka viņpus parādību pasaulei slēpjas nezināma darbīgo substanču un spēku pasaule, un ka dabas zinātnei jāapstājas pie jutekliskām sajūtām apziņā. Savukārt filozofi, redzēdami sabrūkam spekulatīvā ideālisma sistēmas, arī sāka piegriezt sevišķu interesi atziņas teorijai. Kanta studijas auga augumā: viņa mācībā sāka meklēt glābiņu kā pret dogmatisko spirituālismu un ideālismu, tā empīristisko reālismu, kuŗš bija kļuvis pa daļai par materiālismu. Izcēlās jaunkantisma skola. Pēc tam, kad slavenais filozofijas vēsturnieks K u n o F i š e r s savos gara bagātos priekšlasījumos un publicētā izcilā Kanta monografijā bija nācis pretim vispārējām laikmetiskām prasībām, izcēlās vesela rinda jaunāku domātāju, kas reprezentēja Kanta skolu deviņpadsmitā gadusimtena pēdējā ceturksnī un divdesmitā sākumā, kā: O. Libmanis, jau minētais F. A. Lange, J. B. Meiers (Meyer), H. Kohens, P. Natorps u. c. No sākuma, saskaņā ar valdošo historisma tieksmi, mēģināja atjaunot Kanta mācību un iztulkot saskaņā ar laika garu. Šai Kanta filoloģijai pienākas svarīgā

nozīmē ka tā sava laika biedru izpratni par jaunu tuvināja Kanta uzskatus. Tomēr viņa jāuzskata tikai par priekšdarbu, jo nevarēja būt runa par Kanta mācības verdzisku atdarināšanu, bet gan viņa ideju auglīgu izlietošanu, vēl vairāk: filozofiskās domāšanas atjaunošanu viņa stingrās metodikas garā. Tieši beidzamais moments ņēma ātri virsroku. Hansa Faihingera 1904. gadā dibinātā Kanta biedrība tagad apvieno tūkstošiem locekļu, kas pulcējas ap Kanta vārdu, nemēģinot, protams, meistarstu skolnieciski atdarināt; viņas izdotās «Kanta studijas» — patlaban trīsdesmit ceturtā gada gājumā — stāv Vācijā visu nopietno filozofisko meklējumu centrā. Ari pie Latvijas universitātes ir nodibināta Kanta biedrība, kuŗas priekšgalā stāv filozofijas vēsturnieks, labs Kanta sistēmas pārzinātājs, jaunkantists prof. Dr. philos. P. Zālīte.

Ja arī mūsu dienās domātāji daudzkārt smeļas ierosmi galvenām kārtām pie Fichtes vai Hegela, Frīsa vai Šopenhauera, tad netrūkst arī tādu, kas vēl šo baltu dienu Kanta celtnes plašajā telpā jūtas pietiekoši mājīgi. Citi, turpretim, vai nu lielākā, vai mazākā mērā Kanta ietekmēti, mēģina no jauna izveidot atziņas teoriju, vai pat visu filozofiju. Atkarībā no viedokļa, ko ieņem pret lietu par sevi (absolūto reālītāti) un viņas izzināšanu, ir izveidojušies divi virzieni: ideālistiskais un reālistiskais. Pirmo aizstāv «Marburgas skola» (Kohens, Natorps, Kasīrers), un «Badenes skola» (Vindelbands, Rikerts): tā visas zinātniskās atziņas pamatus redz matēmatiskā dabas zinātnē. Šī tamlīdz lūko noskaidrot arī vēsturiskās, resp. kultūras zinātnes atziņas īpatnējās tiesības un pamatot filozofijas sistēmu uz vērtību jēdzienu.

Otrā jeb reālistiskā virziena pārstāvji ir Kūpe un Mesers. Pirmais sava lielā un vērtīgā darba

«Reālizēšana» (Die Realisierung) otrā sējuma otrā daļā sniedz Kanta fainomenālisma kritiku, kas visā visumā jāuzskata par izdevušos.

Kaut visi jaunkantisti daudzējādā ziņā ir gājuši pāri Kantam, tomēr katrs no viņiem apzinās, cik daudz pateicības viņi tam parādā; katrā gadījumā ne vācu klasiskais ideālisms, ne mūsdienu jaunkantisms nav saprotams bez pamatīgām Kanta studijām. Vēl vairāk: neviena filozofija nav nopietni apspriežama, kas nav ieņēmusi noteiktu stāvokli pret Kanta uzskatiem. To atzīst pat nīkniekie kriticisma apkaņotāji: piem. kritiskās filozofijas garam tik pretējā pragmatisma nodibinātājs Pīrss (Peirce), kā viņš pats saka, ļoti pamatīgi studējis Kantu, un šā paša virziena paveida — humānisma pārstāvis Šillers, sevi dēvē tieši par Kanta skolnieku! Tāpat zināms, ka ievērojamais empīriokriticisma celmlauzis un viņa izveidotājs Avenārijs ir cītīgi pētījis Kantu.

Neskatoties uz milzīgo domu darbu, kas jau ir pastrādāts, Kanta misija vēl nav galā. Ne dziļuma, ne plašuma ziņā viņa ietekmes vēl nav izbeigušās: no Kanta kopernikāniskās vērtību pārvērtēšanas nav vēl viltas pēdējās un izšķiņošās konsekvences mūsu pasaules uzskatā, kritiskā gara ievirze vēl nav — kā būtu vajadzīgs — kļuvusi par filozofisko centienu pašsaprotamo priekšnosacījumu. Par nepatikšanu daudziem, arī mūsu dienās Kants stāv kā nepielabināms un nesatricināms sargs pie šaurās robežu līnijas, kas šķiņ īsto filozofiju, vienkārt, no trulā naturālisma, otrkārt, no neapvaldītās fantastikas. Viņa mācība, kuņas atdzimšana deviņpadsmitā gadusimtenī uz visiem laikiem satrieca materiālismu, ir arī mūsu laikos istā «gara medicīna» pret šur tur mostošos tieksmi uz profētisku misticismu, okultās maldu zinātnes vilinājumiem, «jūtu» un «intuīcijas» filozofijas «augstprātīgo toni».

Taču nevien dažu labu aizdomīgu parādību apkaņošanai mūsu kultūras dzīvē mums jāpiesauc Kanta gars. Viņa filozofija jau nav tikai teorija vai mācīto vīru greznums: viņam tā bija izaugusi no dzīves iekšējās vajadzības, palīdzējusi panest dzīves grūtības un uzvārēt. Šīs filozofijas dvēsele ir tikumiskā sirdsprāta apskaidrība un godbijīga ticība labajam un dievišķajam. Vai šiem spēkiem nevajag vadīt arī mūsu dzīves ceļus? Vai Kanta personībā tik iezīmīgie vilcieni, kā: prāta pārsvars par juteklibu, atziņas un gribēšanas autonomija, praktiskā prāta primāts, arī mūs nevar nemitīgi iedvesmot uz pašpārvarēšanu un dedzīgu darbu ideālismu? Patiešām var. Tamdēļ, kaut kriticisma gotiskā architektūra būtu sadrupusi un daudz kas viņā būtu vairs tikai pagātnes piederums, kas izskaidrojams ar laikmetiskām savādībām un viņas radītāja individuālītes robežām, kritiskās filozofijas gars un jēga ietiecas arī tagadnē un paliks, dzīvos cauri mūžiem.

Kanta aforismi.*)

(Izvilkumi no Kanta darbiem.)

1. Par filozofiju un prātu vispār

Filozofija ir filozofisko jeb jēdzienisko prāta atziņu (t. i. to atziņu, kas cenšas izprast cilvēka prātu — tulk.) sistēma. Tas ir šīs zinātnes jēdziens skolas nozīmē. Pēc universālā jēdziena viņa ir zinātne par cilvēka prāta pēdējiem 'mērķiem. Šis augstais jēdziens dod filozofijai cieņu, t. i. absolūtu vērtību. Un patiešām, viņa arī ir tā zinātne, vienīgi kuņai ir vērtība pašai sevī un kas vienīgā visām citām atziņām piešķir vērtību.

*

Filozofijas pētījumu lauku viņas pasauli aptverošā nozīmē var novest pie šādiem jautājumiem:

1. Ko es varu zināt?
2. Ko man vajaga darīt?
3. Ko es drīkstu cerēt?
4. Kas ir cilvēks?

*) Kants pats nav rakstījis aforismus. Šādu nosaukumu izvēlējamies tikai tādēļ, lai īsāki raksturotu to, ko sniedzam šai nodaļā: īsus asprātīgākos un dziļdomīgākos izvilkušus no Kanta darbiem, lai tādā kārtā nostādītu lasītāju tiešā sakarā ar paša Kanta dziļajām gudrībām. Šie izvilkumi ņemti no K. Vorländer'a līdzīga rakstura darba: „Kants Weltanschauung aus seinen Werken“, 1919. O. Retchl Verlag. Darmstadt. Tulk.

Pirmajā jautājumā atbildi dod metafizika, otrajā — morāle, trešajā — reliģija, un ceturtā — antropoloģija.

*

Praktiskais filozofs kā gudribas skolotājs ar savu mācību un sevi kā piemēru ir vienīgais īstais filozofs, jo filozofija ir pilnīgas gudribas ideja, kas mums rāda cilvēka prāta pēdējos mērķus.

*

Praktiskais ideālisms nav smadzeņu izperinājums, bet gan prāta gudribas ideālisms, kas māca, ka pasaule ir tikai tas, par ko mēs viņu veidojam.

*

Atziņa un pieredze.

Nav šaubu, ka visa mūsu atziņa iesākas ar pieredzi, jo kas gan cits ierosinātu atziņas spējas pielietošanu? — Laika ziņā tā tad neviena atziņa neiet pieredzei pa priekšu, bet ar to katra sākas.

*

Kaut arī katra mūsu atziņa (laika ziņā) sākas ar pieredzi, tad tomēr (savā pamatojumā) visa viņa nerodas no tās.

*

Katra cilvēka atziņa sākas ar vērojumiem (Anschauungen), pāriet no tiem uz jēdzieniem un nobeidzas ar idejām.

*

Domas bez satura (resp. intuīcijām) ir tukšas, intuīcijas bez jēdzieniem aklas.

*

Dogmatisms ir spilvens aizmigšanai un gals visai dzīvai rosībai.

*

Skepticisms cilvēka prātam nav pastāvīgas uzturēšanās, bet tikai atpūtas vieta, kur tas var pārdomāt savu dogmatisko gaitu un skicēt to apkārtni, kuņā viņš atrodas, lai pēc tam ar lielāku drošību varētu izvēlēties savu turpmāko ceļu.

*

Ka cilvēka gars kādreiz pilnīgi atstās metafiziskos pētījumus, ir tik pat nesagaidāms, kā tas, ka mēs, lai vienmēr neieelpotu netīru gaisu, kādreiz pilnīgi pārtrauktu elpošanu.

*

Cilvēka prāta liktenis reiz nu ir tas, ka viņš vai nu spriedelē bez panākumiem un rada aušības, vai arī pārdroši tver pēc pārāk lieliem priekšmetiem un ceļ gaisa pilis.

*

Griba visus uzdevumus atrisināt un visus jautājumus atbildēt būtu tikai nekaunīga lielīšanās un tik nepieļaujama iedomība, ka ar to iznīcinātu tūliņ visu uzticēšanos sev.

*

Kā mums jādomā?

1. Jādomā patstāvīgi (Selbst denken).
2. Savas domas izteicot citiem cilvēkiem vajaga sevi iedomāties viņu stāvoklī.
3. Vienmēr vajaga domāt saskaņā pašam ar sevi.

Pirmā maksima attiecas uz domāšanu, kas brīva no aizspriedumiem, otrā uz paplašinātu, trešā uz konsekventu domāšanu.

2. Morāles pamatprincipi

Īsta tikumība var pamatoties tikai uz principiem, un viņa top jo cēlāka un daiļāka, jo vispārīgāki šie principi. Šie principi nav spekulatīvas rēģulas, bet zināmu jūtu apziņa, kas mājo katra cilvēka krūtīs un kuņu pamati sniedzas daudz tālāk par līdzcietību un izpalīdzību. Es domāju, ka saņemtu visu to kopā, ja saku: tā ir cilvēka dabas daiļuma un cieņas izjūta.

*

Nav domājams nekas ne vispār pasaulē, ne arī ārpus tās, ko varētu bez ierobežojuma atzīt par labu, kā vienīgi labā griba.

*

Katēgoriskā imperatīva 3 formulas:

a. Darbojies tikai pēc tādas maksimas, par kuņu tu līdz ar to vari vēlēties, ka viņa paliek par vispārēju likumu.

b. Darbojies tā, it kā tavas darbības maksimā caur tavu gribu vajadzētu kļūt par vispārēju dabas likumu.

c. Darbojies tā, ka tu cilvēcību, tiklab kā pats savā, tā arī katra cita personā, vienmēr izlietotu arī kā mērķi, bet nekad tikai kā līdzekli.

*

Tikumība ir morāliskais sirdsprāts cilvēkā.

*

Ieraudzīt tikumu viņa īstajā veidā nav nekas cits, kā parādīt viņu brīvu no visa ju-tekliskā piejaukuma un katra atmaksas vai pašmīlības neīstā izpušķojuma.

*

Sirdsapziņa ir iekšējas tiesas apziņa cilvēkā, kuņas priekšā viņa domas apsūdz un at-taisno viena otru... Katram cilvēkam ir sirds-

apziņa... Tā seko viņam kā ēna, kad viņš iedomājas aizbēgt no tās... Cilvēks vislielākā pagrimšanā var pat tik tālu noiет, ka tai vairs nepiegriež nekādu vēribu, bet viņš tomēr nevar izvairīties to dzirdēt.

*

3. Morāliskais noskaņojums cilvēkā

Nekas nav parastāks, kā morālfilozofa titulis, bet neko nevar retāk sastapt, kā cilvēku, kas šo vārdu tiešām arī būtu pelnījis.

*

Divas lietas pilda manu garu ar aizvien jaunu un pieaugošu apbrīnošanu un cieņu, jo biežāk un ilgāk es pārdomās pie tām kavējos: zvaigžņotā debess pārmani un morāliskais likums manī... Pirmais skats, ko es raidu neskaitāmo pasaulu pulkā, iznīcina manu svarīgumu, kas man ir kā dzīvnieciskam radījumam, kuŗam pēc tm, kad viņš īsu laiku (nav zināms, kādā kārtā) bijis apbalvots ar dzīvību, jāatdod atpakaļ planētai (kas arī ir tikai punkts pasaules visumā) tā materiĶa, no kuŗas viņš cēlies. Otrs skats turpretim bezgalīgi paceļ manu kā inteliģences (resp. kā saprātīgas būtnes) vērtību, sakarā ar manu personību, kuŗā morāliskais likums man atklāj dzīvi, kas neatkarīga no dzīvnieciskās un pat no visas jutekliskās pasaules, mazākais, cik tālu to var noprast no manas esamības mērķpiemērīgā uzdevuma, sakarā ar šo likumu, kas nav saistīts ar šīs dzīves noteikumiem un robežām, bet iet bezgalībā.

*

Pienākums! Tu cēlais, lielais vārds, kas sevī nenesi neko kārotu, kas varētu izsaukt glaimu, bet tā vietā tu prasi padošanos; lai ierosinātu

cilvēka gribu, tu nepielieto arī draudus, kas cilvēkā izsauktu dabīgu novēršanos un radītu bailes; tu tikai uzstādi likumu, kas pats iekļūst dvēselē un cilvēkam negribot izsauc cieņu pret sevi (kaut arī ne vienmēr sekošanu) un kuŗa priekšā aplūst visas tieksmes un tikai slepenībā drikst tam pretoties: — kāds gan ir tavs cienīgais pirmsākums un kur var atrast pamatus tavai izcelšanās dižciltībai, kas katru radniecību ar tieksmēm lepni atraida, un kur sakņojas tās vērtības nepieciešamais noteikums, ko vienīgi cilvēki sev var piešķirt?

*

Dzīve ūdens pilienā un bezgalībā.

Kad es līdz ar citiem pētījumiem iedziļinos arī mikroskopiskos novērojumos un redzu neskaitāmus dzīvnieku veidus vienā vienīgā ūdens pilienā, starp tiem dažādas laupītāju sugas, kas apbruņotas iznīcinošiem ieročiem, bet kuŗas, tai laikā, kad tās gatavojas citus vajāt, satricē vēl spēcīgāki šis ūdens pasaules tiranni; kad es apskatu šo viltības, varas un sacelšanās scēnu vienā materiālas pilienā un tad no turienes paceļu savas acis pret debesīm, lai ieskatītos neizmērojamā telpā, kur pasaules kā putekļi drūzmējas, tad nekāda cilvēku valoda nevar izteikt tās jūtas, ko ierosina šī doma, un katrā, pat vissmalkākā, metafiziskā analīzē atkāpjas ļoti tālu tā cildenuma un cieņas priekšā, ko sniedz šāds skats.

*

4. Kas vajadzīgs īstai cilvēkcienībai?

Vislielākais cilvēka kā morāliskas būtnes pienākumu bojājums attiecībā pret sevi ir patiesīguma pretstats: meli... Meli ir cilvēka cieņas pamešana un līdz ar to arī iznīcināšana.

*

Kas pats sevi padara par tārpu, lai nežēlojas,
ka citi viņu kājām min.

*

Liekties un pielabināties kāda cilvēka priekšā
katrā gadījumā liekas cilvēka necienīgi. Ceļu
locīšana vai nomešanās pie zemes, pat ar nolūku
redzami godināt dievišķīgas būtnes, ir pret cil-
vēka cieņu.

*

Jau pašam jābūt ar rāpuļa dabu, lai atrastu
par patīkamu to, ka citi mūsu priekšā ložņā.

*

Nepaliekat par cilvēku vergiem! —
Nepieļaujiet, ka jūsu tiesības citi nesodīti min
kājām! — Netaisiet parādus, par kuŗu atdošanu
jums nav pilnīgas drošības. — Nepieņemiet pa-
kalpojumu, bez kuŗiem jūs varat iztikt, un ne-
esat liekēži vai lišķi vai pat, kas gan tikai pakā-
pes ziņā atšķiras no iepriekšējā, ubagotāji. Tā-
dēļ esat saimniecīgi, lai nepalīktu pavisam na-
badzīgi. — Vaimanāšana un raudāšana, pat
tikai kliegšana pie miesīgām sāpēm, ir jau jūsu
necienīgi, visvairāk tad, kad apzināties, ka esat
paši vainīgi; tādēļ noziedznieka nāvi dara cēlāku
izturēts stingrums viņa miršanā.

*

Kas ir tas, kas pat mežoniem ir vislielākās
apbrīnošanas objekts? — Tas ir cilvēks, ko ne-
var iebaidīt, kas nebaidās, tā tad no brie-
smām nebēg, bet tai pašā laikā ar labu apdomību
rosīgi ķeras pie darba.

*

Es varu gan iedomāties, cik ļoti nožēlojami
ir tas, ka atklātība (t. i. teikt visu patiesību,
ko zin) cilvēka dabā nav sastopama. Patie-
sīgu vaļsirdību (Aufrichtigkeit — t. i. ka

viss, ko saka, ir patiess) vajaga spēt no katra cilvēka prasīt, un ja arī šinī ziņā mūsu dabā nebūtu nekādu iedīgļu, (kuŗu attīstību gan parasti atstāj novārtā), tad cilvēku rāsai vajadzētu būt viņas pašas acīs par dziļāko nicināšanas objektu.

*

Augsts gars ievēro tikai to, kas ir paša nopelnis, bet ne kas ar naudu un bagātību iespējams.

*

5. Īstais dzīves veids

Vienīgais drošais līdzeklis, kā kļūt dzīves priecīgam un ar savu dzīvi apmierinātam — piepildīt savu laiku ar plānveidīgi progresējošu darbību, virzienā uz lieliem mērķiem.

*

Jo vairāk tu esi domājis un darījis, jo ilgāk tu esi dzīvojis (kaut arī paša iedomā).

*

Darbs ir vislabākais veids, kā baudīt savu dzīvi. Vislielākā jutekliskā bauda ir atpūta pēc darba pie netraucētas veselības.

Kas nestrādā, ... nekad nav atspirdzis un apmierināts.

*

Barot sevi ar cerību nav vīrišķīgi, bet bērnišķīgi.

Cerība savas nepacietības dēļ mums iznīcina pašreizējo laiku; bailes — tagadnes baudījumu.

Visdrošākais ir neko lielu negaidīt, un jau iepriekš zināt, ka visā varēs iedzīvoties un pie visa pierast.

*

Svētlaimība ir visas pasaules lozungs, bet viņa nekur dabā nav atrodama. Cilvēks var

izcīnīt tikai to, ka viņš kļūst laimes cienīgs. Savai dvēselei apmierinājumu cilvēks var sniegt vienīgi ar to, ko viņš dara, bet ne ar to, ko viņš bauda vai cieš, un arī ar savu no dabas neatkarīgo «es», kas brīvs no likteņa važām.

*

Ar mākslas un zinātnes palīdzību mēs esam kultivēti jau līdz augstai pakāpei. Mēs esam civilizēti līdz pārmērībai visādās sabiedriskās kārtības un pieklājības formās. Bet lai uzskatītu mūs jau par morālizētiem — tad daudz vēl kā trūkst. Mēs dzīvojam disciplinēšanas, kultūras un civilizēšanas periodā, bet nekādā ziņā ne morālītātes laikmetā. Par tagadējo cilvēku stāvokli var teikt, ka valsts labklājība pieaug līdz ar atsevišķo cilvēku postu. Un ir vēl jautājums, vai primitīvā stāvoklī, kad mēs būtu bez visas šīs kultūras, mēs nejustos laimīgāki, nekā mūsu tagadējos apstākļos.

*

6. Par īsto jeb prāta reliģiju

Reliģija ir Dieva atzinumam pielietota morāle.

*

Reliģija, subjektīvi apskatīta, ir visu mūsu pienākumu atzīšana par Dieva baušļiem.

*

Cik tālu praktiskam prātam ir tiesība mūs vadīt, mēs neturēsim par saistošām savas darbības tādēļ, ka viņas ir Dieva pavēles, bet tādēļ mēs viņas uzskatīsim kā dievišķīgas pavēles, ka esam pie viņām iekšēji saistīti.

*

Ja jūs papriekšu, vismaz pusceļā, neparūpēsieties par to, lai radītu labus cilvēkus, tad jūs arī nekad neradīsiet no viņiem neliekuļoti ticīgus cilvēkus.

*

Baznīcas ticības pakāpeniska pāreja uz tīrās reliģiskās (resp. morāliskās) ticības vienīgo valdīšanu ir Dieva valstības tuvošanās.

*

Bailes ir gan sākumā radījušas dievus, bet tikai prāts ar saviem morāliskiem principiem ir varējis Dievu radīt.

*

Jēdziens par augstāko būtņi ir dažā ziņā ļoti lietderīga ideja; bet tieši tādēļ, ka tā ir tikai ideja, viņa ir pilnīgi nespējīga vienīgi caur sevi paplašināt mūsu atziņu attiecībā uz to, kas eksistē.

*

Dievs nav būtne ārpus manīm, bet tikai doma manī.

7. Par maldīgo jeb baznīcas ticību

Viss, ko cilvēks bez labā dzīves veida vēl domā darīt, lai patiktu Dievam, ir tikai reliģiski māņi un ačgārņais dievkalpojums.

*

Reliģija, kas dibināta vienīgi uz teoloģiju, nekad nevar sevī saturēt kautko morālisku.

*

Šaurie vārti un šaurais ceļš, kas ved uz dzīvošanu, ir labā dzīves veida ceļš; platie vārti un platais ceļš, pa kuriem daudzi staigā, ir baznīca. Cilvēki iet pazušanā ne pašas baznīcas

un viņas likumu dēļ, bet tādēļ, ka iešanu baznīcā un viņas statūtu un tradīciju dievināšanu uzskata par to veidu, kā Dievam patiešām jākalpo.

*

Reliģija, kas cilvēku padara drūmu, ir maldīga, jo Dievam vajaga ar priecīgu sirdi, bet nevis piespiesti, kalpot.

*

Ticība, kas tiek pavēlēta, ir nejēdzība.

*

Kristus ir radījis Dieva valstību zemes virsū; tikai cilvēki viņu nesaprata un iekārtoja priesteŗu, bet ne Dieva valstību mūsos.

*

Priestēŗi no tīrās mācītāju kārtas šaurām robežām katrā laikā ir gatavi pāriet valdniekos.

*

Reliģijas lietās lielākā cilvēku daļa ir nepastāvīga un arvien sveša prāta vadībā. Var būt, ka dažā ziņā labi tas, ka cilvēki kādu laiku kā vergi vai nepilngadīgie ar spaidu, glaimu un aizspriedumu palīdzību tiek vadīti; bet visiem šiem ļaunumiem vajaga arī kādreiz beigties un filozofijai, ja viņa grib būt kautkam derīga, jā-dod (pareizie) principi.

*

Cilvēki vēl vispār nav nobrieduši ticības brīvībai.

8. Skaistums un māksla

Skaists ir tas, ko mēs priekšstatam sev bez kādas intereses un bez jēdzieniem kā vispārējas labpatikas objektu.

*

Cildens ir tas, ar ko salīdzinot viss cits ir mazs.

*

Skaistais ir tikumības simbols.

*

Nav zinātnes par skaisto, bet tikai kritika; nav skaistas zinātnes, bet tikai skaista māksla...

*

Katrā mākslā būtiskais ir viņas formā.

*

Dabas gleznotājs ar krāsām vai ar spalvu (kā piem. prozā un dzejā), nav daiļradītājs, jo viņš tikai atdarina; vienīgi ideju gleznotājs ir daiļās mākslas meistars.

*

Sajūtu rotaļa ir muzika. Sajūtu rotaļa ar domu palīdzību — poēzija. Domu un sajūtu rotaļa, saistīta ar mērķpiemērīgu darbību — daiļrunība. Tēlu rotaļa — deja.

*

Kaut gan muzika runā vienīgi ar sajūtu palīdzību, bez jēdzieniem, ... tomēr viņa ierosina cilvēka garu daudzpusīgākai, un... intimāki, kā poēzija.

*

Muzika domāšanu ne tikai atvieglina, bet arī padara dzīvāku.

*

Ģenijs ir tas talants, kas mākslai dod noteikumu. Tā kā talants kā iedzimta produktīva mākslinieka spēja pats pieder pie dabas, tad varētu arī tā izteikties: ģenijs ir iedzimtie cilvēka dabas iedīgļi, caur kuņiem daba mākslai dod noteikumus...

Daiļā māksla ir iespējama tik kā ģenija produkts.

*

Dzejniekam, kas visu noved uz jūtām, nav rakstura.

9. Par tiesībām un brīvību

Tiesības ir viena cilvēka brīvības ierobežojums ar to nosacījumu, ka viņa saskan ar katra cilvēka brīvību, cik tālu tā iespējama pēc vispārēja likuma.

*

Cilvēka tiesības ir «svētākais, kas vien Dievam ir zemes virsū», viņas ir Dieva acuraugs.

*

Cilvēka tiesības jāuztur svētas, cik lielu pašuzupurēšanos tas arī neprasītu no valdošās varas.

*

Izteiciens: «Fiat justitia, pereat mundus», kas nozīmē: «Taisnībai jāvalda, kaut arī visi nelieši pasaulē ietu bojā,» ir ļoti noderīgs tiesību pamatprincips, kas atgriež visus ceļus uz viltu un varu.

*

Cilvēka griba ir visu tiesību izcelšanās avots.

*

Ja jau reiz nav vairs runas par tiesībām, bet tikai par varu, tad arī tauta varētu pamēģināt savu varu un padarīt nedrošu katru likumīgu satversmi.

*

Cilvēkam, kas pieradis pie brīvības, nav briesmīgākas nelaimes, kā tikt atdotam sev līdzīga radījuma varā, kas varētu viņu piespiest padoties tā patvaļai un darīt to, ko pēdējais grib.

—Cilvēks, kas ir atkarīgs, nav vairs cilvēks, — viņš šo godu ir zaudējis; viņš nav nekas vairāk, kā cita cilvēka piederums.

*

Tiesības nekad nav jāpiemēro politikai, bet gan politika katrā laikā jāpiemēro tiesībām.

Patiesa politika nevar spert nevienu soli, nepaklausot iepriekš morālei.

Cilvēks ar goda apziņu (nāves sodegadījumā) izvēlas nāvi, bet nelietis — važas, ... jo pirmais vēl pazīst kautko tādu, ko tas vērtē augstāk par pašu dzīvību, proti — godu; otrs atzīst par labāku vēl tomēr dzīvot ar kaunu atraipītu dzīvi, nekā nemaz nedzīvot.

10. Valsts un viņas satversme

Valsts ir zināma cilvēku skaita apvienojums pēc tiesību likumiem.

Likumdošana svara var būt vienīgi apvienotai tautas gribai.

Satversme ar vislielāko cilvēcisko brīvību pēc likumiem, kas dara iespējamu, ka katra viena brīvība var pastāvēt kopā ar katra cita brīvību (bet ne satversme ar vislielāko laimību, jo tā nāks pati caur sevi), ir vismaz nepieciešama ideja, kas liekama par pamatu ne tikai kādas valsts satversmes pirmā projektā, bet arī visos citos likumos.

Valsts satversmes ideja vispāri ir svēta un neaizskaņama; un ja arī valsts organizācija pate sevī būtu kļūdaina, tad tomēr neviena tai pakārtota vara nedrīkst aktīvi pretoties valsts likumdevēja virsvadībai, bet viņai piemītošie trūkumi pamazām jānovērš ar reformām, kuŗas viņa pie sevis izdara; jo citādi, pie pretējas pa-

valstnieku maksimas — rīkoties pēc paša patvaļas
laba satversme varētu rasties tikai caur aklu ne-
jaušību.

*

Nav gaidāms, ka ķēniņi kļūtu filozofi un filo-
zofi ķēniņi; to nevajaga arī vēlēties, jo vara ne-
atvairāmi samaitā prāta brīvo spriedumu.

11. Kaŗš un miers

Vispārēja un ilgstoša miera nodrošināšana
sastāda ne tikai daļu, bet visu gala mērķi tiesību
mācībai vienīgi prāta robežās.

*

Ir taču jāatzīst, ka vislielākie ļaunumi, kas
nomāc tautas ar tikumīgu raksturu, rodas no
kaŗa, un tieši ne tik daudz no tā kaŗa, kas pat-
reiz ir vai agrāk bijis, kā no bruņošānās nā-
kamam kaŗam, kas nevien neapstājas, bet pat ne-
pārtraukti pieaug.

*

Kaŗš, šī cilvēku dzimuma rīkste, vairāk rada
ļāunus cilvēkus, nekā tos iznīcina.

*

Kareiviskā drošsirdība ir augstā-
kais tikums mežoņu ieskatos.

*

Morāliski praktiskais prāts tagad izteic mū-
sos savu neatsaucamo veto: nav jābūtvairs
nevienam kaŗam!

12. Par cilvēka raksturu

Raksturs pastāv stingrā apņēmībā gribēt
kautko darīt un tad arī to patiesi izpildīt. Cil-
vēks, kas kautko apņemas, bet to nedara, sev pa-
šam vairs nevar uzticēties.

*

Cilvēkam, kuŗa darbībā nav pastāvīga principa un līdz ar to arī vienveidības, nav rakstura. Cilvēkam var būt laba sirds, bet trūkt rakstura, ja viņš ir atkarīgs no nejaušām iejūsmām un nedarbojas pēc maksimām. Pie rakstura pieder noteiktība un vienība principos.

*

Rakstura vienībā pastāv cilvēka pilnība.

*

Pie rakstura pieder arī konsekvence principos. Drīzāk panesams tas, ka kāds ir ļauns savos principos, nekā labajā (t. i. labos nodomos) nekonsekvents.

*

Jūtas padara cilvēka garu ierosināmu, bet nelabo sirdi un neizveido nekādu raksturu.

*

Ja kāds grib veidot labu raksturu, tad tam vispirms jāiznīcina kaislības.

*

Vispirms vajaga izveidot raksturu vispārīgi un tikai pēc tam labu raksturu.

13. Bērnis un audzināšana

Bērnēm vajaga būt vaļsirdīgiem un tik jautriem savos skatos, kā saulei, jo vienīgi priecīga sirds spēj izjust labo ar labpatiku.

*

Bērnem vajaga rotaļāties, viņam vajaga atpūtas stundu; bet viņam jāmacās arī strādāt.

*

Bērnus izlutina, ja izpilda viņu gribu, un viņus audzina pavisam nepareizi, ja rīkojas tieši pret viņu gribu un viņu vēlēšanām.

*

Bērnām vajaga tikai kā bērnam būt gudram.

*

Viena no galvenām īpašībām bērnu rakstura izveidošanā — patiesīgums. Tas ir tas pamatvilciens un būtiskais raksturā. Cilvēkam, kas melo, nav pavisam rakstura, un ja viņam ir kas labs, tad tas nāk tikai no viņa temperamenta. Nekādā ziņā nav jāmēģina ar sodu izspiest no bērniem patiesību. Cienīšanas atraušana ir vienīgi piemērotais sods par meliem.

*

Pie bērna vispirms jāiesāk ar to likumu, kas ir viņā pašā. Vai var būt kas aplamāks, kā bērniem, kas tikko ieradušies šinī pasaulē, tūlīt klāstīt kautko par citu pasauli?

*

Cilvēks ir vienīgais radījums, ko vajaga a u d z i n ā t.

*

Cilvēks par cilvēku var tapt tikai caur a u d z i n ā š a n u. Viņš ir tikai tas, ko no viņa izveido audzināšana.

*

A u d z i n ā š a n a ir lielākā un grūtākā problēma, kādu vien cilvēkam var uzstādīt.

*

L a b a audzināšana ir tieši tas, no kā rodas pasaulē viss labais.

*

Audzināšanā slēpjas lielais noslēpums par cilvēka dabas p i l n ī b u.

14. Cilvēces augstākie uzdevumi

Dieva valstība zemes virsū ir pēdējais cilvēku uzdevums.

*

Visā radībā visu, ko grib un par ko mēs kaut-ko spējam, var lietot arī tikai kā līdzekli; tikai cilvēks un līdz ar viņu katras aprātīga būtne ir mērķis pats par sevi (t. i. pašmērķis).

*

No cilvēka un līdz ar to katras morāliski saprātīgas būtnes pasaulē nevar vairs tālāk prasīt: kādam mērķim viņš eksistē. Viņa paša eksistencē ir jau dots augstākais mērķis, kā labā cilvēks, cik tas viņam iespējams, var kalpināt visu dabu. Tā cilvēks ir radības gala mērķis.

*

Mana mīļākā ideja: cilvēces gala mērķis — sasniegt vispilnīgāko valsts iekārtu, un es vēlos, lai filozofiskais vēsturnieks uzņemtos attiecīgi attēlot mums cilvēces vēsturi un rādīt par cik cilvēce dažādos laikmetos šim gala mērķim tuvojusies vai attālinājusies, un kas viņa aizsniegšanai būtu vēl darāms.

*

Lielākā cilvēku sugas problēma, ko atrisināt piespiež daba, ir tāda pilsoniskas sabiedrības sasniegšana, kur valdītu vispārējās tiesības.

*

Ja taisnība iet bojā, tad nav vairs vērts, ka cilvēki dzīvo zemes virsū.

*

Visā, kam (vēsturiski) jāsauglabājas, vajaga būt virzienu vienībai, un dažādiem mērķiem vajaga būt iekārtotiem pēc vienas idejas. ... Vēstures vienība, izejot no šādas idejas, izveido viņas sistēmu... Ideja, kas vada visas cilvēku gaitas, ir viņa tiesību ideja.

*

Brīvības izjūta dzīves pēdējā mērķa izvēlē ir tā, kas cilvēkiem liek iemīļot likumdošanu.

*

Cilvēka dabas iedīgļiem, kuŗu mērķis ir prāts, pilnīgi jāatīstās tikai sugā, bet ne individā.

*

Pasaule vēl ir jauna, un tādēļ cilvēce saņiegs savu uzdevumu audzināšanā, reliģijā, dzīves veidā, valsts satversmē un arī tautu tiesībās.

*

Šis cilvēka dzīves bezgalīgais progress ir iespējams tikai ar to noteikumu, ka cilvēka kā saprātīgas būtnes eksistence turpinās bezgalīgi.

15. Par sievietēm

Dabas mērķis radot sievišķību bijis šāds: 1. sugas uzturēšana; 2. sabiedrības izkopšana un viņas izsmalcināšana caur sievišķību.

*

Tas, kas pirmais sievietes izpratnei devis vārdu skaistais dzimums, varbūt ir grībējis teikt kautko glaimojošu, bet viņš ir izteicies labāki, nekā pats to domājis. Jo, neievērojot pat to, ka viņas veidojums ir vispār smalkāks, viņas vaibsti maigāki un liegāki, viņas sejas izteiksme draudzīgumā, jautrībā un laipnībā nozīmīgāka un valdzinošāka, nekā pie vīriešu dzimuma; aizmirstot pat to, kas jāpieskaita noslēpumainam burvju spēkam, ar ko viņa noskaņo mūsu kaislību sev labvēlīgā virzienā, — tad tomēr jau sevišķi šī dzimuma sirdsprāta raksturā (in dem Ge-

mütscharakter) redzami īpatnēji vilcieni, kas skaidri atšķir to no mūsējā un kas iziet galvenām kārtām uz to, lai liktu viņai parādīties savā skaistuma pazīmē.

*

Sievietes tikums ir daiļš tikums. Vīrieša tikumam jābūt cēlam tikumam. Viņas izvairīsies no ļauna ne tāpēc, ka tas netaisns, bet tāpēc, ka tas riebīgs, un tikumīgi darbi viņām ir tie, kas ir tikumiski skaisti.

Sievietes necieš pavēles un katru īgnu spaidu. Viņas dara kautko tikai tāpēc, ka tas viņām tā patīk, un visa māksla — ierīkot tā, ka viņām tikai tas patīktu, kas ir labs.

*

Daiļas sievietes nepiebāzīs sev galvu vēsturē ar kaujām un ģeografijā ar cietokšņiem, jo viņām tik pat maz piedien ost pēc šaujama pulvera, kā vīriešu personām smaržot pēc mošus... Sievietes zināšanu saturs ir drīzāk cilvēks un starp cilvēkiem vīrietis. Viņu pasaules gudriba nav prātošanā, bet izjūtā.

*

Skaistam dzimumam tāpat ir prāts, kā vīriešu dzimumam, — tikai tas ir daiļais prāts; mūsējam, turpretim, jābūt dziļākam prātam.

*

Sieviešu dzimumam ir vairāk gara un sirds, nekā rakstura.

*

Sieviešu skaistums ir tikai rēlātīvs, vīriešu — absolūts (t. i. pašā vīrietī meklējams — tulk.).

*

Sieviete ir izvairoša, vīrietis — iegūstošs.

*

Ģimenē sievietei jāvalda, bet vīrietim jāvada.

*

Laulības dzīvē vienotam pārim jārada it kā viena vienīga morāliska persona, kuŗai piedod dzīvību un kuŗu pārvalda vīra prāts un sievas gaume.

*

Modei, tāpat kā visam, kas skaists bez domu dziļuma, par savu laimi jāpateicas vienīgi jaunībai.

16. Par dažādiem jautājumiem

Kaislība ir jūtekliska iekāre, kas kļūvusi par paliekošu tieksmi.

*

Stiprākie dabas dzeņūļi dzīvotgriba un dzimummīlestība.

*

Ēnu valsts ir fantastu paradīze.

*

Mīlestība dzīvo tikai caur fantaziju.

*

Fantāzijas sniedzās līdz kapam. Kas viņas neprot savaldīt, ir fantasts; tas, pie kuŗa neapvaldāmā fantāzija saistās ar labā idejām, ir entuziasts. Kam viņa ir bez principiem, tas ir sapņotājs.

*

Fantāzija ir visu mūsu aizraujošāko prieku un arī ciešanu avots.

*

Kas nevar citādi rīkoties, kā pēc zināmiem skolas noteikumiem, ir pedants.

*

Pedants ir noteikumu vergs.

*

Nevajaga ņemt neko «pie sirds»; kas nav labojams, par to veltīgi gauties; kas labojams, tas labojams ar pienākuma apziņu, bet ne asarām.

*

Par kiklopiskiem daudz zinātājiem.

Ir arī milzīga daudz zināšana, kas tomēr bieži ir kiklopiska*), t. i. tāda, kurai trūkst vienas acs, proti — īstās filozofijas, kas vēsturisko zināšanu daudzumu, it kā simts kamieļu nastas, ar prāta palīdzību mērķpiemērīgi izlietoju. Es nosaucu tādu mācītu vīru par kiklopu. Viņš ir zinātnes egoists, un viņam vajaga vēl vienas acs, kas panāktu to, ka viņš redzētu savu priekšmetu arī ar citu cilvēku acīm... Vispītīgākais no viņiem ir literatūras kiklops; bet ir arī kiklopi teologu, juristu, mediķu un ģeometru starpā. Tiem katram vajaga pievienot vēl vienu aci no sevišķas fabrikas: mediķim — mūsu dabas zinātņu kritiku, juristam — (tiesību un) morāles kritiku, teologam — metafizikas kritiku, un ģeometram — prāta atziņas kritiku vispār. Otrā acs ir tā tad cilvēka prāta pašizpratne, bez kuņas mums nav nekāda acumēra, lai noteiktu mūsu atziņas lielumu. Pēdējā dod galveno mērīšanas līniju... Nevis (zināšanu) spēks, bet (šīs zināšanas) vienacība rada šos kiklopus. Nepietiek, ja zin daudz citas zinātnes, vajaga vēl arī prātam un saprātam izprast pašiem sevi.

*) Par kiklopiem seno grieķu mītoloģijā sauc milžus ar vienu aci. Tulk.

Bibliografiski aizrādījumi

Kanta darbu labākie izdevumi

- 1) Berlīnes zinātņu akadēmijas izdevums, iesākts 1900. g., vispilnīgākais un rūpīgākais.
- 2) „Philosophische Bibliothek“ izdev. no K. Forlendera, 10 sējumos.
- 3) K. Kērbach'a u. c. izdev. Reklāma universāl-bibliotēkas sērijā; tikai galvenie darbi.
- 4) E. Kassirera izdev. 11 sējumos. no 1912. — 1918. g.

Vispārīgas monogrāfijas par Kantu

- 1) K. Fischer, I. Kant. Geschichte der neueren Philosophie 3. u. 4. sēj.
- 2) Fr. Paulsen. Kant, sein Leben und seine Lehre. 6 izdev. 1920. g.
- 3) Bruno Bauch. Immanuel Kant. 2. izdev. 1921. (mazs darbs).
- 4) E. Cassirer. Kants Leben und Lehre. 4. izdev. 1921. g.
- 5) R. Reininger. Kant, seine Anhänger und seine Gegner. 1923.
- 6) O. Külpe. I. Kant (Aus Natur und Geisteswelt izd.). Viens no mazākiem un populārākiem ievadiem.
- 7) E. Caird. The critical Philosophy of Kant. 2. izd. 1909.
- 8) Л. Лопатинъ. Кантъ. Iznācis Berlīnē 1923.
- 9) M. Kronenberg. Kant, sein Leben und seine Lehre. 6. izd. 1920. g., vidēja apmēra un samērā populārs darbs.
- 10) A. Messer. I. Kants Leben und Philosophie. 1924. Visai ieteicams darbs; vidēja apmēra un pietamā valodā.

Literātūra par Kanta dzīvi

- 1) L. Borowsky. Darstellung des Lebens und Charakters I. Kants. 1804. Paša Kanta cauri skatīts apraksts.
- 2) R. Jachmann. I. Kant in Briefen an einen Freund. 1804.
- 3) E. Wasiansky. Kant in seinen letzten Lebensjahren. 1804. Visi trīs darbi apvienoti un par jaunu izdoti no A. Hoffmaņa Hallē 1912. g.
- 4) E. Arnoldt. Kants Jugend. Karalauči. 1882.
- 5) K. Vorländer. I. Kants Leben. Philosoph. Bibl. 126. sēj. Jau-nākā un plašākā biogrāfija.

Pētījumi par Kanta atsevišķiem darbiem un viņa filozofijas atsevišķām nozarēm :

- 1) H. Cohen. Kants Theorie d. Erfahrung. 1885.
- 2) " " Kants Begründung d. Ethik. 2. izd. 1910.
- 3) " " Kants Begründung d. Ästhetik. 1889.
- 4) W. Goedekmeyer. Kants Lebensanschauung. 1921.
- 5) R. Kroner. Kants Weltanschauung. 1914.
- 6) V. Delbos. La philosophie pratique de Kant. Parizē 1905.
- 7) A. Buchenau. Kants Lehre vom kategorischen Imperativ. 1913.
- 8) A. Messer. Kants Ethik. 1904.
- 9) " " Kommentar zu Kants Kritik der reinen Vernunft. 1922.
- 10) A. Stadler. Kants Teleologie. 1874.
- 11) H. Vaihinger. Kommentar zu Kants Kritik der reinen Vernunft, 1922. (joti plašs un pamatīgs, bet nepabeigts komentārs)
- 12) J. Volkelt. Kants Erkenntnistheorie nach ihren Grundprinzipien analysiert. 1879.
- 13) A. Stadler. Kants Theorie d. Materie. 1883.
- 14) A. Drews. Kants Naturphilosophie. 1894.
- 15) A. Schweitzer. Die Religionsphilosophie Kants. 1899.
- 16) Kalischer. Kants Staatsphilosophie. 1904.
- 17) W. Frost. Der Begriff d. Urteilskraft bei Kant. 1906.

Šeit minēta tikai necīga daļa no neapstrādātās literatūras par Kantu; šī literatūra spētu pildīt veselas bibliotēkas. Sīkākus aizrādījumus skati **F. Überweg'a Grundriss der Geschichte der Philosophie** III daļā.

Saturs

Ievads (P. Dāle)	5
----------------------------	---

Pirmā daļa:

Kanta dzīve

Biogrāfija (P. Dāle)

1. Kanta vecāki un viņa bērnība	11
2. Kants Fridriha kolēģijā	15
3. Kants universitātē	20
4. Mājskolotāja un privātdocenta gadi	26
5. Kants — profesors un filozofiskā kriticisma pamatu licējs	34
6. Kanta dzīves pēdējais posms. Viņa nāve	43
7. Kanta dzīves veids	51
8. Kanta personība	55

Otrā daļa:

Kanta filozofija.

Atziņas teorija (A. Stūrītis)

1. Tīrā prāta kritikas pamatjautājums	61
2. Juteklība atziņā	69
3. Saprātne atziņā	79
4. Prāts atziņā	93

Dabas filozofija (A. Stūrītis)

1. Filozofiskie uzskati par materiju	100
2. Organiskās dabas filozofija	106

Estētika (A. Stūrītis)

1. Gaumes spriedumi	116
2. Skaistais un cildenais	120
3. Skaistā māksla un ģenijs	129

Ētika (K. Krauliņš)

1. Kanta ētikas pamatproblēma 130
2. Laba griba kā augstākais tikumības dzīves princips 131
3. Kategoriskais imperatīvs 134
4. Personība Kanta ētikā 137
5. Morāliskā brīvība 138
9. Pilnīgais labums 140
7. Kanta ētikas pamatnoskaņa 142

Kanta reliģijas filozofija (K. Krauliņš)

1. Morāle un reliģija 145
2. Radikālais jaunums cilvēka dabā 151
3. Labā principa cīņa ar ļauno par virsvaru cilvēkā . 160
4. Labā principa uzvāra un Dieva valstības nodibināšana 164
5. Īstais un neīstais dievkalpojums 172

Kanta tiesību un valsts filozofija (K. Krauliņš)

1. Morālītāte un legālītāte 176
2. Privātas tiesības 180
3. Valsts tiesības 183
4. Mūžīgā miera ideja 189
5. Cilvēces brīvības vēsture 198

Kants un vēlākais laiks (A. Stūrītis) 203

Kanta aforismi (P. Dāle un K. Krauliņš) 213

Bibliogrāfija (P. Dāle) 235

Jauns, plašs un glīts biogrāfiju izdevums

Pasaules slavenākie vīri

un

Latvju izcilus darbinieki dzīvē un darbā

Kā līdzstrādnieki darbosies mūsu redzamākie literāti
biografi: Dr. phil. P. Dāle, prof. Dr. phil. P. Zālite,
prof. K. Kundziņš, Dr. M. Valters, priv. doc. P. Gale-
nieks, nac. teātra dir. Arturs Bērziņš, ģimn. dir. Jānis
Lapiņš, mākslas kritiķis J. Siliņš, muzikas kritiķis J.
Violiņš, Antons Birkerts, Andrejs Upītis, Upītis-Birz-
nieks, Tifentāls-Dziļleja, Pāvils Gruzna, Kārkliņš-
Zeltmatis, Zenta Mauriņa, Hermanis Asars, Arturs
Kroders, Roberts Kroders, Alfr. Goba, Jānis Veselis.

Katru mēnesi iznāks divas grāmatas.

Katras grāmatas cena 1 lats,

bet abonenti to saņems par pazeminātu maksu.

Abonentu maksa par ceturksni (6 grāmatas) 5 lati, par pus-
gadu (12 grāmatas) 10 lati, par gadu (24 grāmatas) 20 lati. Par
abonentu skaitās arī tas, kas iemaksā izdevniecībai ma-
zākais vienu latu, kušu tam atrēķinās pie pēdējā
maksājuma gada beigās. Var pasūtīt arī

pa vienai, vai vairāk grāmatām.

Gada abonenti un arī visi tie, kas būs iegādājušies
visas 24 grāmatas, saņems gada beigās par brīvu kā prēmiju

Ekskursiju vadoni

pa visām Latvijas skaistākām un vēsturiskām vietām.

A. Raņķa lēto grāmatu izdevniecība

Rīgā, Krišjāņa Barona ielā № 27. Tālrunis 28380

Prēmijas kupons

biografiju serijai
„Pasaules slavenākie vīri“
un
„Latvju izcilus darbinieki
dzīvē un darbā“

Nr. 3.

Grāmatā: **IMANUELS KANTS**

Gada abonenti un arī visi tie, kas būs iegādājušies 1930. gadā visas 24 gramatas un iesniegs izdevniecībai gada beigās visus 24 kuponus no 1—24, saņems pilnīgi

par brīvu kā prēmiju

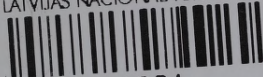
Ekskursiju vadoni

pa visām Latvijas skaistākām un vēsturiskām vietām

Tani ietilpst bez Vidzemes un Kurzemes Šveices, arī Latgales un daudz citu, ļoti skaistu un ievērojamu vietu, kas līdz šim tik maz vēl tiek apmeklētas, bet kas tomēr patiešām ieteicams un vērts apskatīt. Bez nobildējumiem, skatļiem un attēļiem, būs ievietoti maršrutu sīki ceļu plāni, apmešanās vietas un norādīti attiecīgie satiksmes līdzekļi.

NB. Godātie abonenti, kā arī atševišķu eksemplāru pircēji, tiek laipni lūgti ievērot, vai grāmatu beigās ir arī šāds kupons, un ja tas kādā trūktu, tad grāmatu bez tā nepieņemt un par to nekavējot ziņot izdevniecībai.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0304071681

Maksā Ls 1.

•DZINTARS• RĪGA